

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1965 · 2

Számunk szerzői:

BOROS JÁNOS
DARÁZS ENDRE
DEMÉNY OTTÓ
DÉVÉNYI IVÁN
FANTA MÁRIA
HAITS GÉZA
HORVÁTH GYULA
HUNYADI ISTVÁN
KELLE SÁNDOR
KISS DÉNES
KISS FERENC
KOLTA JÁNOS
MOCSÁR GÁBOR
MORVAY GYULA
CS. NAGY ISTVÁN
NEMES ISTVÁN
ORBÁN OTTÓ
PAP KÁROLY
PÁKOLITZ ISTVÁN
RADÓ GYÖRGY
RAFFAI SAROLTA
SARKADINÉ HÁRS ÉVA
SÁNDOR IVÁN
SERES JÓZSEF
SZEPESI ATTILA
SZÍJ REZSŐ
SZTEPANOV PREDRAG
TAKÁCS IMRE
ZIRCZ PÉTER
ZSIKÓ GYULA

Rajzok:

GONDA ZOLTÁN
WINKELBAUER PÁL

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VIII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1965. FEBRUÁR

TARTALOM

PÁKOLITZ ISTVÁN versei	- - - - -	99
CS. NAGY ISTVÁN: Egyházashetyei riport (vers)	- - - - -	100
MOCSÁR GÁBOR: Kockázatok (novella)	- - - - -	101
TAKÁCS IMRE versei	- - - - -	113
RAFFAI SAROLTA: Magány (vers)	- - - - -	114
ORBÁN OTTÓ: Robinzon a szigeten (vers)	- - - - -	115
DEMÉNY OTTÓ: Utazás (vers)	- - - - -	116
PAP KÁROLY: Mózes (dráma-részlet)	- - - - -	117
SZEPESI ATTILA versei	- - - - -	121
HORVÁTH GYULA: Ikarosz (vers)	- - - - -	122
FANTA MÁRIA: Szabadság (vers)	- - - - -	123
KISS DÉNES: Lélekképlet (vers)	- - - - -	123
HUNYADI ISTVÁN: Vallj a világról (vers)	- - - - -	124
DARÁZS ENDRE: Lelkigyakorlat (novella)	- - - - -	125

HÚSZ ÉV

MORVAY GYULA: Újjáéledés Zalában	- - - - -	130
BOROS ISTVÁN: Tizennégy nap	- - - - -	135
KOLTA JÁNOS: Baranya népesedése	- - - - -	138

HORIZONT

KELLE SÁNDOR: Vázlatok Jugoszláviából	- - - - -	146
SZTEPANOV PREDRAG: A Mestrovics Galéria Szplitben	- - - - -	151

MŰVÉSZET

Képzőművészet

SARKADINÉ HÁRS ÉVA: A déldunántúli képzőművészek tárlatáról	- - - - -	153
SZÍJ REZSŐ: Művészeti alkotások Inotán	- - - - -	156
HAITS GÉZA: Látogatás Andrásy Kurta János szobrász- művésznél	- - - - -	160

Színház

SÁNDOR IVÁN: Brechtet játszani - - - - -	164
DÉVÉNYI IVÁN: Füst Milán: IV. Henrik király - - - - -	167

JEGYZET

NEMES ISTVÁN: „De haragod füstje még szálljon az égig”	169
KISS FERENC: Gondolatok a kritikáról - - - - -	178
SERES JÓZSEF: Elvek, tendenciák, a valóság és a művészet az ifjúsági irodalomban - - - - -	183

Széljegyzet

RADÓ GYÖRGY: Mikor mit hagytak ki Az ember tragédiájá- ból - - - - -	189
ZIRCZ PÉTER: A Dialog példája - - - - -	190
ZSIKÓ GYULA: Tiszteletlen jegyzetek ifjúsági könyvkiadásunk néhány fogyatékoságáról - - - - -	191

KÉPEK

WINKELBAUER PÁL rajzai - - - - -	112, 129, 145
MEGYERI BARNA szobra - - - - -	157
KERÉNYI JENŐ szobra - - - - -	159
ANDRÁSSY KURTA JÁNOS: Zene - - - - -	161
Olvasó - - - - -	163
GONDA ZOLTÁN rajza - - - - -	172

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkeszti:

SZEDERKÉNYI ERVIN

főszerkesztő

BERTHA BULCSU, MITZKI ERVIN, PAKOLITZ ISTVÁN, PINTÉR ZOLTÁN

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig

Kéziratot nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat; Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon 15-32, 50-00. - Egyes szám ára 6,- Ft. Évi előfizetés díja 72,- Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Köz-
ponti Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk-
számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással
az MNB 8. fióknál vezetett egyzámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64—5314 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

PAKOLITZ ISTVÁN

SZILVESZTER

Vádlotként vagyok itt, óh szigorú Idő!
Hónapok és órák polyva-szemetje közt
Tán ha marokra való tiszta buzám hozom.
Mentségem se lehet: jégvihar és aszály
Nem tett kárt, s idején jött az eső, a fény –
S csépléskor kiderült, több a virág, ocsú,
Mintsem a jó termés. – Mit nyom a mérlegen?
Tékozló vagyok és nyugtalan: im, e sok
Cifra virág. S hol a mag? – Mennyi az elvetélt
Szándékom, amiből semmi se lett! S vajon
Hány rövid esztendőt enged a vén Fukar,
Vetni-aratni a több és nemesebb magot?

ARS LONGA

Szűzen szülte Fiát a világra
s elégett a tiszta szeretetben –
Nagy költő volt, aki kitalálta:
az a legszebb, ami lehetetlen.

KISPLASZTIKA

Van tisztességes foglalkozásom,
hálaisten nem honoráriumból élek.

Inaskorom tűntén a tanulságom:
a rófnél jobb a mérleg.

Amit el tudok mondani,
elmondom távlocsogás helyett.

Hümmögethet Incempinc Jani:
igen-nel, nem-mel felelek.

Belefér a lényeg
egy tömör négysorosba.

Az idő ráüti a pecsétet:
nihil obstat!

ÚJ ISKOLA

A déli oldal száz ablakszemétől
alig lehet már látni a falat.
A fény elég lesz, hogy világosságot
árasszanak a kigyúló szavak.

EGY TOLAKODÓ LÁTOGATÓRA

Tóth Árpád, Móricz, Radnóti, Karinthy, meg Illyés,
Féja, Szabó Lőrinc írta e falra nevét.
Csillog a sok nagy név, hisz a Mű-től kapja a fényét,
Tiszteld hát e falat, tisztelt látogató,
És ne idétlenkedj, hogy e névsort még kiegészítsd,
Bár neved elfér itt, éppen csak helye nincs!

CS. NAGY ISTVÁN

EGYHÁZASHETYEI RIPIORT

Hetye fölött kettős ívű szivárvány
feszül, hétszín szépségü jelenés
viaskodik, mint vers a feledés
ellen feszült emlékezet határán.

Mint súlyos sor, mit szülőházi márvány
sem őriz, ha lemond róla az ész,
Hetye fölött a páros lebegés
úgy olvad el. S most négyezernyi ártány

visít a hetyei nyár-délutánba,
s az állatorvos estig magyarázza
az ól korlátjánál „a mezei

szorgalom akadályait”, az árpát,
a gondozást, míg robognak a falkák,
s hűledezve hallgatja Berzsenyi.

MOCSÁR GÁBOR
KOCKÁZTATÓK

Pár éve, hogy valahol bent a pusztában eszébe jutott a gondolat – azóta se tudott tőle megszabadulni. Különös volt a látvány, de nem szokatlan. Látszott a sárrá, dágvánnyá dagasztott földön, hogy szörnyű erejű gépek forgolódtak ott, mintha lánc talpasok párviadaloztak volna. A lánc talpak mély, szögletes nyomokat vágtak a puha talaiban, s a győztes gép valamit iszonyú erővel elvonszolt onnan – talán letiport ellenfelét? A földet olajos, opálos mocsok borította, olaj csillogott a gödrökben, nem bírta felszárítani a szél, nem itta be a föld. Murin azon pillanatban felfogta s megértette: olaj után kutattak itt. Körben, távolabb a letiport terep szélét már felverte a gaz. A fűrés sikerült, az olaj feltört, a fűrésövét bennhagyták a földben, a végét lezárták, ott a kiálló, vastag acélcső – drótkerítéssel körülövezve, hogy illetéktelenek hozzá ne juthassanak. S aztán továbbvonultak nehéz gépeikkel, csöveikkel az olajosok. Jött egy gondolata Murinnak, de ez akkor volt, amikor még a járási tanácsnál dolgozott. Aztán kiment Mártonkára elnöknek. Amikor először – ismerkedésképpen – megsejmelte a szövetkezet földjeit, eljutott a legsarkába, a fasorhoz, mely a diószegi határt jelzi s a fasoron túl, répa földön megpillantott egy elhagyott, lezárt olajkutat. Minden eszébe jutott.

* * *

Mindez világos. Később is, ha visszagondolt rá – teljes értelmével, akármilyen bizottság előtt meg tudta volna indokolni, miért határozta el azon a napon, hogy átmegy Diószegre s megkeresi Dobó Endrét, az ottani szövetkezet elnökét. De hogy miért éppen úgy indult el, ahogyan elindult – azt nem tudná megmagyarázni, csak valami sután hangzó és nehezen érthető mentségeket sorolna, miközben belső, csendes ujjongás fogná el, mert eszébe jutna, valójában mi kezdődött el azon a napon.

Szomorkás, csepergős volt az idő. Reggel éppen csak beszólt az irodába s megmondta, hogy átmegy Diószegre, Dobó Endréhez. Délutánra – úgy reméli – hazaér. Nem hagyott rá időt, hogy az örökké és mindenre kíváncsi Kisvárdi megkérdezhesse tőle: hogyan tetszik átmenni, mert a főkönyvelő mindent tudni akar s Murin akkor nem akart neki semmit se az orrára kötni.

Hogyan is menne át? Elviszi őt Szokolai a motorján. Szokolai szívesen átviszi, megteszi ezt a kevés szívességet. Úgy, hogy most egyenesen el kell menni Szokolaihoz s megkérni, vigye őt át Diószegre, Dobó Endréhez, mert beszélni akar vele a lefojtott kút ügyében. A különös a dologban az, hogy Murin tudta, nagyon jól tudta: Szokolait nem fogja otthon találni. Erről gondoskodott ő már reggel, hiszen ő maga küldte el szénért, a bogárdi TŰZÉP-hez, vontatóval. Nincs otthon a traktoros, ő pedig elmegy megkérni, vigye át őt Diószegre a motorján. Ez igen különös.

Tudta, hol lakik Szokolai. Akkor jegyezte meg a házat, amikor nádért mentek vontatóval, Borsaihoz, a nádtelepre. Szokolai egy ház előtt megállt a vontatóval, bement az udvarra s kevés idő múlva visszatért. Fehér kendőbe kötött csomag volt nála, bizonyára harapnivaló az útra. Egy asszonyka kísért ki a kapuig s onnan nézett utánuk, búcsút intett, amikor a vontató elindult. Nyilván a traktoros felesége. Cöveklábú, begyes asszonyka. Murinnak már akkor volt róla egy gondolata: csupa inger és forróság lehet egy ilyen szépderekú, formás, cöveklábú asszonyka. S a ház – mert gyakran elment előtte – azóta is figyelte Murin: építkeztek az udvaron Szokolaiék. Nemrégiben készült el a fiatalok külön szobája, a frissen meszelt, náddal fedett toldalék épület az öreg ház végében.

A kiskapun belépve az öreg ház tornácára pillantott. Nem tetszett neki, amit látott. Valaki ült a tornácon, széken. Az após. Öreg paraszt, mocsanatlanul ül, aj, ez a vak. Még szerencse, hogy vak, nem lát ide. Hallott már róla, hogy a traktoros apósa vak. De azért oda köszönt neki. A vak előre figyelt, a hang irányába.

– Én... Szokolai Istvánt keresem – mondta az elnök s gondolkodott egy cseppet, megmondja-e, ki ő. Nem mondta meg. A vak szótlánul hátramutatott, a toldalék épület felé. Murin

elindult. A vak utána fordította az arcát s Murin a traktoros szobája előtt állt, amikor megszólalt.

– Nincs az itthon.

„Tudom” – mondta volna Murin, ha őszinte lett volna. Csakhogy nem őszinteség töltötte el most, hanem valami szándékolt konokság, nem figyelt semmiféle hangra, a vakéra sem, ami pedig önmagában szólalt volna meg – elfojtotta. Még azt sem lehetne mondani, hogy akár egy cseppet is vitatkozott volna önmagával. Nem. „Ezt el kell kezdeni... egyszer el kell kezdeni... kockázat nélkül nem megy... így kell elkezdeni” – így indokolta önmagával szemben ezt a képtelenséget.

– A felesége sincs itthon... egyik se – mondta most már emelt hangon a vak, mintha megérezte volna: az idegen tudja, hogy nincs itthon a vő s épp azért jött, mert ezt tudja.

– Elment... üzletbe ment... – folytatta a vak.

– Nohát... akkor... majd máskor – motyogta tétcván Murin s megfordult. Butaság volt, de így igaz – azért volt butaság, mert a vakok hallása rendszerint finom – óvatos és csonó léptekkel akart kimenni az udvarból. Akkor már mintha szégyenkezett volna. De a vak arca folyton arra fordult, ahol Murin mozgott s ezt kérdezte:

– Ki kereste? Kit mondjak, ki kereste?

Murin most se mondta meg, ki ő.

– Majd... máskor, hát nem annyira fontos – és elment. Úgy köszönt: „viszontlátásra”. Ettől, pár lépés után még mélyebb hullám borult rá, menekült most már, hiszen annyira elvesztette a fejét, hogy így köszönt a vaknak: „viszontlátásra”. Az utcaajtón kilépve, sietve indult a falu közepe felé. Alig haladt húsz lépést, csak a harmadik házig jutott el, jött Szokolainé. Kis könnyű ruha volt rajta, két karja válltól csupasz, remek mellei s feszes, kerek combjai úgy vonzották Murin éhes szemét, hogy csak ment, ment az asszonnyal szemben elszántan, mintha azonnal össze akarna borulni vele a gömbakácok alatt. Az asszonynak, ha asszony igazán, meg kellett éreznie, mi közeledik feléje. Hogy egy éhes, mohó férfi jön, aki ráéhezett. Murin hitt benne, hogy az asszony megérzi ezt, s úgy látta, jól hitt, mert az asszony hirtelen kitért, fejét lehajtotta, úgy akart elmenni mellette, s látszott, amint arcát, mellét, karját piros hullám borítja el.

– Maguktól jövök – mondta Murin s a kezét nyújtotta. Az asszony meglepetten megállt s szinte bővületben adta oda a kezét. – Én Murin vagyok... Murin Béla.

– Tudom... Szokolainé – s mivel az elnök kézfogásában heves áramok remegtek, tekintetét zavartan kapta el a férfi arcáról és ujjait el akarta vonni. Murin azonban nem engedte el. Ezt már nem lehetett félreérteni. A megzavart asszonyka kemény kis mozdulattal tépte ki a kezét a szorításból. Aztán a szatyrot, amiben az üzletből a portékát hozta, áttette hirtelen a felszabadult jobb kezébe.

– Csak egy idős bácsi volt otthon.

– Az apám... Vak. A férjem oda van... éppen reggel mondta, hogy el kell neki menni... – s tanácstalanul intett a balkezelével, Bogárd felé intett: hogy nem tud erről az elnök?

– Igen?... Igen?... Ajjj, hogy megfélekeztem róla. No, nem baj. Valami szíveséget akartam tőle kérni, de megfélekeztem róla, hogy ő mostan, úgy... nincsen otthon... és maga se... nem tudom, délután otthon lesz-e, nekem most már sietnem kell... mindjárt jön a busz... megyek át én most Diószegre...

Beszélt, mondta, zavart volt ő is. Aztán hirtelen elköszönt az asszonytól, valóban a buszmegálló felé sietett s ahogy távolodott, egyre hevesebb forróság szaladgált rajta, mert szinte kívülről nézte és érthetetlennek látta saját magát: észnél vagyok én?... észnél vagyok én?... – ezt kérdezgette önmagától és nyelni se tudott, mert a torka száraz volt, szinte cserepes.

* * *

Itt most szerencsém van – ezzel az érzéssel lépett be Murin Diószegen Dobó szobájába. Jöhetett volna hiába is, de nem: Dobó éppen a szobájában tartózkodott. Íróasztala a szobában ferdén keresztbe van állítva, hogy jobban kapja a világosságot a munkához, de most nem munkálkodott, hanem evett. Falatozott. Asztalkendő az íróasztalon, a kendőn kenyér, meg kolbász: görcsös, alaposan megszáradt füstölt házikolbász. Dobó kezében gyöngyháznylelű bicska

villogott. A bicskát le se tette, úgy nyújtott kezét, hogy Murin a kisujját, meg a gyűrűsujját toghatta meg, de az is zsiros volt már egy kicsit.

– Falatozol? – kérdezte Murin s elfogadta a széket, amit Dobó csak úgy, kézzel intve mutatott neki, mert teli volt a szája. – Ez mi? Reggeli? Tízórai vagy mi?

Délelőtt negyed tizenegy felé járt az idő, lehetett tehát ez is, az is, vagy mind a kettő. Dobó integetett, legyintgetett a nyitott bicskával, lemondóan és csitítóan: „várj csak, lenyelem, aztán mondom” – ez volt az integetésében, aztán lenyelte a falatot és mondhatta már:

– Fene se tudja. Korán reggel felhajtok egy bögre hideg nyers tejet, hát az nem reggeli, ilyenkor szoktam falatozni valamit.

– Ne zavartasd magad, nem akarlak megzavarni az evésben – mentegetőzött Murin.

– Ááááh – intett Dobó a bicskával – nem zavarasz. – S csakugyan elmélyülten neki látott, hogy leszeli egy karikát a kolbászból. Murin figyelte. A kolbász igen-igen száraz lehetett, mert szinte nyiszorgott a bicska éle alatt. Dobó a kés alatt gyöngéden forgatta, görgette a kendőn a kolbászt s végül is sikerült a dolog. A szájába tette a kolbászdarabkát, de nem rágta még, megvárta, míg a kenyér is utána mehet, s csak mikor egy falat kenyeret levágott – azt is bicskával szelte le –, s eltüntette a fogai mögött, akkor mozdult meg az álla. Murin ezt is figyelte, mert érdekes volt megfigyelni, hogyan eszik Dobó. Murin hirtelen mint valami biológiai tényrt állapította meg: Dobó a mindentevők fajtájához tartozik. A ragadozók ugyanis – így van megszerkesztve a rágóberendezésük – csak le és föl, tehát csak függőleges irányban tudják mozgatni állkapcsaikat. Ez nekik így célszerű. Éles, görbe tépőfogakkal a húst kitépi az áldozat testéből s aztán, ha nagyon éhesek, ütnek rajta a fogsorukkal néhányat s görcsös, nagy falatokban lenyelik. A többit aztán elvégzi a gyomor. A növényevők fogai azonban nem élesek, hanem laposak, bordázottak s állkapcsuk rágás közben oldalirányú mozgást végez, szinte megőrlik a füvet, szétroncsolják a szénát. Dobó állkapcsai azonban le is, fel is, oldalt is tudtak mozogni, de leginkább mégis körben mozogtak egymás fölött. Mintha valamiféle körhagyó társca mozgatná őket, öröltek lassan, ütemesen. Szinte hallani lehetett a halk morgást, amit az apró malom okozott odabent azzal a keringő, jól kiszabott folytonos mozgással. S míg a fogak a soronkövetkező adagot örölték, Dobó a bicskát marokra fogta, öklét az asztalra tette. A bicska hegye a plafon felé állt, jelezvén mintegy, hogy neki most munkája nincs. A kéz azt várja, hogy a fogak végezzék el a maguk munkáját. Mikor aztán az ádámcsutka mozdul, hogy a megrágott falatot, mint afféle pici páternoszt, leküldje a nyelőcsővön, mintha odabent relékapcsoló jelezne neki, megvillan a bicska, máris munkába kezd, nyiszorogva levágja a következő adagot. Murin már látta, hogy az evés soká tart, nem zavartatta magát ő sem, hanem belekezdett, hogy elmondja, miért jött:

– Hallod, Dobó elvtárs, elmondom, miért kerestelek meg.

Dobó ránézett, pislantott egyet, laposat, ezzel jelezte: érti s várja is, hogy megtudja, miért jött át hozzá Murin.

– Nekem ez már régi gondolatom, de most, hogy elnök lettem, az a feladatom, hogy egy gyengén gazdálkodó szövetkezetet fel kéne lendíteni, hát most már nem hágy nyugtot a gondolat. Te is éppen olyan kihelyezett elnök vagy, mint én, neked sincsen más célod, hát ezt most megbeszélhetnénk.

Murint elkapta valami mohóság, nem tudott nyugodtan ülni, fészkelődött, előre dült, körmével az asztalon kopogott, aztán gyors kapkodó módján cigarettát vett elő. Az első szívás nagyon mohóra sikerült, annyi füst dőlt ki a száján, hogy elhajtotta maga elől, mert a füstön át alig látta Dobót.

– Te azok közé tartozol, akinek elég széles az áttekintése, fel tudod fogni az összefüggéseket, hiszen te már sokféle és sokféle helyen dolgoztál, ugye, meg tudod ítélni a kérdés sokféle oldalát.

Dobóról csakugyan tudta Murin, hogy sokféle helyen dolgozott már. Nem amiatt, mert nyugtalan természet lett volna, vagy békétlen és türelmetlen, aki valami belső indulattól hajtva nem tud megállni s megy egyik helyről a másikra. Nem. Dobó mindannyiszor felhívásra jelentkezett s ment innen oda, onnan amoda, s mindegyik helyéről ünnepélyesen búcsúztatták. Az üzemből, – ahol korábban karbantartó lakatosként dolgozott – felhívásra időmérő tanfolyamra ment negyvenkilencben s a szakszervezeti bizottság jó tanulást kívánva, sok siker reményében bocsátotta el útjára. Azután időmérő lett vagyis normás, de amikor – nem is olyan soká –

jött egy felhívás, amely szerint az új hadseregbe új tisztek kellenek, Dobó jelentkezett. Az ünnepélyes búcsúztatáskor az ő kezét különösképpen hálásan és sokáig szorongatta a párttitkár, és igen kitűnő jellemzést adott róla, mint olyanról szokás, akitől szívesen szabadulnak meg. Aztán napvilágot látott egy felhívás, amely szerint a sok nehézséggel birkózó mezőgazdaság, az éppen akkor erősödő gépállomásokra rátermett és megbízható kádereket kér. Dobó jelentkezett. A hadseregtől kitűnő jellemzéssel és sok sikert kívánva búcsúztatták el. Dobó akkor ismerkedett meg közelebbről a mezőgazdasággal, amely azóta is sok nehézséggel küzd. Dobó azóta is ezen a területen dolgozik. Akkor szerezte be ezt a gyöngyháznyelű bicskát is, amelyik most a kezében van, a pengéje, igaz, már jócskán megkeskenvedett, de ahogy Murin megállapítja, ha kolbászról van szó, legyen az bármilyen száraz, példásan viszi.

– No, te ugye, át tudod látni, hogy a mezőgazdaság fellendítése csakis a belterjesség fokozása által érhető el, amiben a legfőbb dolog, hogy mennyi beruházás jut egy katasztrális holdra, igaz?

Dobó nem tudott szólni, mert éppen az újabb falat ment lefelé a torkán, csak ütemesen bólogatott, hogy persze, az a legfőbb.

– Nálatok mennyi jut?

Hát ez különös kérdés volt. Dobó kénytelen volt egy pillanatra meqállni a kolbásznyeséssel, mert – Murin találkozott már ilyenekkel – nem tud egyszerre két dolgot cselekedni. Vagy gondolkodik és beszél, vagy pedig kolbászt vág.

– Áááh, én még, tudod, nem régen vagyok itt, nem tudtam még utána nézni ennek az adatnak.

Murin meqhökkent: nem tudtál? S körülbelül megértette, miért lehetséges, hogy ez a Dobó annyifelé működött már, s hogy miért váltak meg tőle mindenütt könnyű szívvel és hálálkodva. Nem tudtál?

– Nem volt rá időm. Annyi itt a baj! – s a bicskával körbeintett a szobában, kifelé mutatva. Az biztos, hogy sok itt a baj, gondolta Murin. épp azért tettek ide, mert sok a baj és segíts. És azt mondod: nem volt rá időd. Pedig ezzel kellett volna kezdened, addig egy lépést se, amíg az ilyen adatokat tisztán nem látod. S Murin hirtelen leverte lett. Hailamos az ilyen gyors hangulatváltásokra. Meg fogja őt érteni ez a Dobó? Mindegy. Már mindegy. Meg kell próbálni. Annyit tudott róla, hogy ha sokáig és szívósan magvaráznak neki valamit, meqérti azért. Volt már neki dolga Dobóval, hiszen amikor kikerült a gépállomásra, akkor Murin bent dolgozott a megvénél, a mezőgazdasági osztályon, hát hallotta hírét Dobónak eavszer másszor. De aztán a begyűjtés lett a központi kérdés, rátermett embereket kerestek a hatalmasan felduzzasztott apparátusba. Dobó jelentkezett. A gépállomások igazgatósága elismerő oklevelet adott át neki, amikor új munkahelyére induláskor elbúcsúztatták s a legjobb jellemzést küldték át róla a begyűjtők személyzetiséhez. Murin akkor egy időre elvesztette a szeme elől, mert Dobó reszortja a tej, tojás, baromfi lett. Csak mostanában bukkant fel ismét Murin látókörében, amikor az újonnan szervezett termelőszövetkezetek élére kellett tapasztalt vezetőket toborozni. Dobó jelentkezett. Az állami gazdaságból – ahol, tekintettel gépállomási múltjára, gépesítési előadóként tevékenykedett – igen jóhangú és meleg ajánlásokkal áthatott jellemzést küldtek utána.

– No, nem baj, majd egyszer nézzél utána ennek az adatnak és ki fog derülni, hogy ti is, bizony, meglehetősen alatta vagytok a világszínvonalnak, de még a megyei átlagnak is, úgy gondolom, a beruházott értékek tekintetében. Enélkül pedig, öregem, nem lesz fellendülés, ha megszakadsz, akkor se.

Dobó szájában benne volt az újabb kolbász, a falat a nyelvén pihent, de a rágóizmok nem jöttek még működésbe, mert Dobó kenyeret nyesett éppen. A kenyéradagot is bedobta, de valami zavar keletkezett az irányító berendezésben, mert Dobó nem örült, hanem teleszájjal megszólalt, morzsák pattantak ki a szájából:

– Világszínvonal? – fájdalom volt a hangjában, lemondóan legyintgetett s most már el-indította a rágószerkezetet.

– Az! Az! Világszínvonal! Miért ne, világszínvonal?

Murin már ideges volt, felállt a székről s odalépett a falhoz, melyen Diószeg térképe függött, fénymásolt, többszínű térkép.

– Kérlek szépen, a következőkről volna szó. Tudod nagyon jól, hogy az olajosok a mi környékünkön is kutatnak olaj után. – Nem fordult hátra, a térképet figyelte, annak beszélt s igyekezett megőrizni a nyugalmát. – Kutató fúrások ezek, jó mélyre lefúrnak a föld mélyébe – magyarázta s hirtelen a kis cöveklábú Szokolainé jutott eszébe, maga se tudná, honnan. – Akkor aztán, amikor megtalálják az olajat, a kutat lezárják s mennek tovább. Igen ám, csak-hogy a magyar Alföld mélye – úgy beszélt, mintha leckét mondana fel a térkép előtt az iskolában – kincsekben bővelkedik. Ahol olaj van, rendszerint földgáz is feltör, de most nem ez az érdekes, hanem az, hogy bizonyos mélységben egészen bizonyosan megtalálható a melegvíz. Ötven, hatvan, hetven, sőt itt ott még ennél is magasabb hőfokú meleg víz van alattunk. Egész tenger, melegvízből, gondold csak el.

Az asztal mögött Dobó kitartóan őrlött s lusta, bágyadt tekintetét Murinon nyugtatta.

– Vannak lezárt csövek a mi környékünkön, épp a ti földetekén is. Például itt, ezen a helyen, ahol a diószegi határ a mártonkaival találkozik – s ujjával a térkép egyik sarkába bökött – a ti földetekén, de a mienkhez közel, van egy lefojtott kút. Még a tanácsnál dolgoztam, ott hallottam, hogy hatvanhárom fokos melegvíz van benne. No?

Visszafordult, Dobóra nézett kérdőn, s leült újra a székre. Dobó viszont épp akkor felállt. Nem rágott, nem evett, a bicskát letette s nézte a térképet. Murin fellelkedve várta, mit mond. Szerette volna megróni magát az iménti bizalmatlanságért. Dobó, igenis, hamar felfogta, még mielőtt ő kimondta volna, önmagától is felfogta, micsoda gondolatot sugallmazott elnöktársának az az elhagyott, melegvizet rejtő kút. S csakuqvan: Dobó odament a térképhez, nyelvével csúszogatva szívtá ki fogai közül a kolbászcafatkákat, ujjával a térképre bökött:

– Itt? Itt mondd?

– Ott. Körülbelül ott. Répa van most ott.

– Egen – mondta Dobó és még mindig a térképet nézte. – Ottan, a répaföldön van egy cső. Kiáll a földből. Dróttal van körülkerítve. Kerülgetni kell szántáskar, a fene egye meg.

A térkép előtt kerek alacsony asztalka állott. Az asztalon kancsó. Meg két pohár. Dobó lenyúlt, a kancsóból vizet öntött az egyik pohárba, egyik kezét hátulról a csipejéhez támasztotta, a másikkal a poharat emelte a száához. Ivott. Aztán visszaiött az asztalához, leült, kézbevette a bicskát s konok figyelemmel nekiállt, hogy újabb darabkát szeljen a kolbászból. Folytatta az evést.

Ez – gondolta Murin – végig eszi az egész életét. Az egész életet. Ez mindig csak eszik. Rág, mint a hernyó, szakadatlanul.

– Mondjad csak, nem zavarasz azért.

– Jó. Mondom. Volna egy indítványom. Javaslat vagy micsoda. Elgondolás.

– Aha. Avval kapcsolatban? – s a bicskával a térkép felé döfött.

– Avval kapcsolatban. Azt a lezárt melegvizet ragyogóan lehetne hasznosítani. Csak meg kellene találni a felhasználás módjait. Hozzá kéne jutni. El tudom képzelni, hogy a melegvízzel, lehetne, barátom, fűteni a csibenevelő épületeket. Sokat! Csövekben keringene a víz, ami ingyen van, fűtené a csibenevelőket és ezerszám nevelhetnénk akár télutolján is a kiscsibéket, nekünk lenne leghamarabb rántanivaló csirkénk, akkor lehetne, amikor mi akarnánk, érted, micsoda pénzek jönnének belőle?

A rágás abbamaradt. Szemmel látható volt, hogy Dobó meghökkent. Azt egyelőre nem lehetett tudni, hogy a rengeteg pénzre gondolt-e inkább, vagy a rántottcsirkére, avagy pedig az elgondolásban rejlő fantázia ragadta meg, de tény, hogy a fejét elgondolkozva félre billentette, állkapcsai mozdulatlanul meredtek meg, ahogy egy körhagyó őrlő fordulat közben éppen megakadtak. Dobó erősen gondolkodott. „No, leesett a húszfilléres?” – gondolta kajánul Murin s száját ő is nyitva felejtette, úgy figyelte a másikat, szeretett volna belelátni a koponyájába s azt hitte, ha belelátna, megfigyelhetné, amint a gondolkodás fogaskerekei egymásba kapaszkodva, csikorogva megindulnak, egyre pompásabban pörögnek és zümmögve dolgozik Dobó agyában a gondolat.

– He? Mit szólsz az elgondolásomhoz? – S kutatva nézett Dobó arcába. De a fogaskerekek e pillanatban zökkenve megálltak, s az állkapcsok indultak meg. Dobó rágott tovább. Murin arra gondolt: kár volt közbe szólni, megzavarta a váratlan közbekotlyanással Dobó gondolatmentét, amikor még ki sem alakult benne az eredmény. Most beszélhet újra, amíg megint begerjeszti ezt az étkes elnököt.

– Vagy például, ami persze már nagyobb beruházást igényelne, hajtatóházat lehetne a melegvízzel csinálni. Üvegházat. Melegvízzel fűtenénk, egész télen át nevelhetnénk benne a primőröket, mit gondolsz, karácsonyra finom gyenge uborkát vinnénk Pestre. Akár külföldre is. He? Vagy, mondjuk – virág! Tudod, micsoda üzlet a virág? Tudod, mennyi egy szál szekfű télen? A csövekben csak keringene a melegvíz, ingyen keringene, az anyja máriáját és piros-lana az üvegházban a szekfű, mint a tenger. Piros szekfű, fehér szekfű, amelyet akarsz. Egy szál, barátom, minimum tíz forint. Januárban! Szekfűt szállítanál a virágüzletekbe...

– Télen?

– Persze, télen. Amikor a legdrágább. Valutát kapsz érte, barátom, fellendited az egész szövetkezetet.

Mohón beszélt Murin, mert ki akarta használni, hogy Dobó nem rág. Valóban: Dobó – kezében a plafon felé irányított bicska – hátradült a karosszékekben, úgy figyelt. Gondolkozott is közben, mert ismét feltette a kérdést:

– Télen?

– Hát!

– Télen hogy szállítod a szekfűt? Lefagy. Odakint hideg van, kiviszed, abban a pillanatban lefagy.

Hü, de nagy hülye ez – Murin érezte, hogy izzadni kezd. Megtörölte a homlokát, csakugyan nedves lett az ujjá hegye.

– Meg aztán, hogy gondolod? Hát az sok millió. Egy ilyen üvegház, sokmillió. És a végén kiviszed – lefagy a szekfű.

– Ha nem is sokmillió, ingyen nem csinálják meg. Azért is jöttem hozzád, mert az tény, hogy egyedül te se tudnád megcsinálni, én se. De ha két szövetkezet összefogna, a miénk meg a tiétek, nem létezik, hogy ne tudnánk megtalálni a módját. Állami segítséggel, persze kölcsönrel. Hosszú lejárattal... vagy mit tudom én. Azért jöttem hozzád, hogy ezt megbeszéljük és ha te is látsz benne fantáziát, akkor megindulunk, és addig megyünk a felső szervekhez...

– Áááhh! – a bicska lehanyatlott, Dobó az asztal fölé hajolt és munkába vette a szárazkolbászt. – Áááhhh – mondta még egyszer – ez, barátom, olyan kockázat, amit mi, gyenge téészek, se a tied, se az enyém, nem vállalhat.

– Hát ki? Ki vállalhatja?

– Ki? Az erősek. Mondjuk: Béke Sanyi. Az, barátom, jól áll. Szilárdak, gazdagok, ott van tartalék, azok vállalhatják. Mi, gyengék nem foghatunk bele. Túl nagy a kockázat. Ismerjük az ilyet. Áááhhh...

Béke Sanyi? Akit Dobó említett, nem Béke Sándor, hanem ellenkezőleg, Hadas Sándor, de mivel a járás hírneves Béke téészenek az elnöke, megyeszerte Béke Sanyinak nevezik.

– Hát nem érted? Éppen azért kellene nekünk megcsinálnunk, hogy megerősödjünk. Ha Béke Sanyi csinálja meg, – és hiszem, hogy ha eszébe jut, nekivág és megcsinálja, – még jobban lemaradunk tőlük, mert Béke Sanyi hajlandó kockáztatni, neki megéri, ezért fog újabb milliókat zsebrevágni. Mi meg csak nézzük és nyeljük a nyálunkat, mert óvatoskodunk. Ha a kockázatot mindig csak emlegetjük, sohse vállaljuk, sohse érjük utól őket, a legjobbakat... így csak a különbség nő köztünk, nemhogy csökkenne...

– Áhhh – mondta újra Dobó, nem is igen volt több érve Murin elgondolása ellen, de ez őt tökéletesen kielégítette. Újra azt mondta: áhhh – legyintett a bicskával s Murin megértette: Dobó az ügyet lezártnak tekinti. Nem foglalkozik a meleg vízzel. Áhhh. Evett tovább és most már nem volt hajlandó többé a megtalált nyugalomból kizökkenni. Murin dühös lett rá. Roppant dühös. Ez hülye. Akár a lónak imádkozott volna ezidő alatt. Hm. De mondott valamit. Béke Sanyi.

Te mindenevő, te vándorevő, ezért érdemes volt eljönni hozzád, de csakis csak ezért. Adtál egy ötletet.

Azt a melegvizet én igenis kihozom a földből, mert én igenis fel akarok emelkedni, kihozom és éppen Béke Sanyival együtt hozom ki. Közösködjek én teveled? Hogy visszahúzz engem is? Hisz te csak rágni tudsz, mindennek elrágod a gyökerit, mindent elrágsz még a gyökerénél. Megyek én Béke Sanyihoz... s hirtelen olyan türelmetlen lett, annyira céltalannak találta, hogy itt üldögéljen s Dobó őrlítő rágását figyelje, máris állt volna fel, s indult volna Béke Sanyihoz.

- Nnna jó - mondta s csakugyan felállt - hát akkor hiába jöttem. Nem tudod, mikor indul a busz visszafelé, Mártonkára?

- Tudom én. Oh, van még időd. Ne siess. Látod, ez a pár falat van még. Aztán elkísérlek. A buszhoz... Meghívlak egy fröccsre, én úgyis iszok, mert ne higgye már ez a kolbász, hogy a kutya ette meg...

Murin visszadöccent a székre, két kezébe ejtette az arcát, úgy nézte, hogyan eszik Dobó. Egyél hát - gondolta - te mindentevő. Te hernyó. Edd végig az egész életedet... mennyi kolbászt megehetett ez már, te nagyon jó isten. Ő sem szólt, Dobó meg éppen hallgatott, hiszen evett, csendesesen mormoltak apró malmai, így ültek aztán jódarabig, szótlantul, egymással szemben. Dobó rágott, Murin meg figyelte.

* * *

- No, ez jól esett. Két nagyfröccs megivódott, most már könnyebben beszélgetek.

S valóban: Dobó szemmel láthatóan felélénkült, amikor a két nagyfröccs odabent a kolbásszal elkeveredett. „Gyere, Murin elvtárs, elkísérlek a buszmegállóhoz, félóra múlva jön a buszod” - mondta s kényelmesen, ballagva elindultak.

- Most már - beszélt élénken - ha átvittél ide, rendezhetnék egy kis tapasztalatcserét, amíg jön a buszod. Volna nekem egy kérdésem.

- No? - s Murin érdeklődéssel várta, vajon mi foglalkoztatja Dobót. Egy kicsit érezte a fejében a két nagyfröccsöt, ha most melegebb lenne, izzadna, de így, borongós hűvösben, fejében a könnyű emeltséggel, szinte jókedvűen haladt Dobó oldalán.

- Tinálatok hogyan van megoldva az elnöki premizálás? Ezt ugye, csak úgy, baráti alapon kérdezem, mert ez mindenhol másképpen van és jó lenne kialakítani ezzel kapcsolatban egy általánosabb gyakorlatot.

- Már bocsás meg - s Murin megállt, - hogyan érted ezt az elnöki premizálást?

- Úgy értem, hogy mi után van? Mi után számítjátok ki? Van-e valami külön kulcs az állattenyésztésre, a növénytermelésre, vagy hogy? És mennyi a százalék? Ez érdekelné, ugyanis...

- Értem. - Murin belerugott egy kavicsba - minálunk, ilyen, amire te gondolsz, nincs.

- Nincs? Elnöki prémium nincs? - S most Dobó állt meg döbbenetben. - Te jó isten, hát ezt hogy csináltad?

- Pedig nincs. Úgy hidd el, ahogy mondom. Nincs.

S elmagyarázta, miért nincs. Ő a kihelyezett elnökök esetében nem is helyesli ezt. Nem volna etikus. Ő ezt így látja. Mert először is, a kihelyezett elnök megkapja a régi fizetésének nyolcvan százalékát. Ezenkívül a rendes elnöki javadalmazást, munkaegység szerint, amiben már van bizonyos prémiumösszeg is, mert ha az elnök jól dolgozik, jól gazdálkodik, akkor magasabb a munkaegység értéke és ő is többet kap év végén, mintha rosszul gazdálkodna és kevesebb lenne a munkaegység értéke a téveszben. Ez, ugye, világos. Úgy, hogy szerinte, vagyis Murin szerint nem volna etikus dolog, ha ezt még valami prémiummal is megtéteznék.

- Etikus... etikus... miket beszélsz! Te, barátom, úgy beszélsz, - s Dobóra akár rá sem lehetett volna ismerni, úgy felélénkült, közelhajolt Murinhoz, húsos ökleit Murin orra előtt nyitogatta - úgy beszélsz, mintha nem látnád ennek az elvi oldalát, vagyis mintha sohse hallottál volna az anyagi érdekesség elvéről, ami minden vonalon a szocializmus építésének... alapvető... izéje... Ez így van. Erről van szó. Mintha te erről sohase hallottál volna, és a szocializmus építése...

- Hallottam róla, igenis és a tagság körében amennyire csak lehet, meg is valósítjuk, de már bocsás meg, hogy lehet azt összeegyeztetni, amit most mondok: énnálam egy tévesztag keres átlagosan évente hét-nyolcezer forintot, ez persze az átlag, az is benne van, aki egy munkaegységet se teljesít, de akkor is... én meg keresek, öregem...

- Na... na...! Mennyit keresel?

- ...nyolcszorosát, ...tízszerezését. Hát hogy lehet ezt közös nevezőre hozni? És remélem, nemcsak akkor voltál ott a szemináriumon, amikor az anyagi érdekességről volt szó, hanem akkor is, amikor arról, hogy persze, persze, anyagi érdekesség, de azért egy bizonyos fokon túl, ...vagyis az öntudat egy bizonyos fokán túl... nem csak azért hajtjuk magunkat,

a betyár hétszázát, hogy felmarkoljuk a prémiumot, hanem azért is, hogy hát... hogy is mondjam... épüljön ez a társadalmi rendszer, ez a...

– ... szocializmus, jól mondod, épüljön a szocializmus. A számból vetted ki a szót. ezt akartam mondani én is: a szocializmus építése. A szocializmus építése, öregem... na, de igyekezzünk, mert jön a busz mindjárt és még odább van a megállója.

Megnyújtották a lépteiket. Murint amúgy is hajtotta a belső düh: hát ne álljon meg az ember esze? Ez itt, ez a kolbászörrlő gépezet, ez a fröccsszivattyú semmit se bír felfogni, amiben fantázia van, ami az egész falu üdvére lenne, de menten meglódul az agya és lázba jön, meri vállalni a kockázatot, amikor a saját prémiumjáról van szó. Pedig egyebet se tud mondani: a szocializmus építése, ... a szocializmus építése, meg nyilván azt, csak erre most nem került sor, hogy marxizmus... leninizmus... marxizmus... leninizmus... om mani padme hum, om mani padme hum. Na megállj csak... egyszer majd... s miközben a buszhoz loholtak, futtában feltette a kérdést:

– És ti... ha már tapasztalatcseréről van szó, cseréliünk: ti hogyan oldottátok meg?

– Mi pontosan kidolgoztuk, kérek szépen. Abból kiindulva, hogy az anvari érdekelttség a szocializmus építésének alapvető... izéje... számításba vettük az egyes üzemiakban várható bevételeket, ezt persze nehéz most részletezni, de egyszer majd gyere át és megnézzük neked... például a kertészetben, ami csak most fejlődő üzemiak, itt, ugye a serkentés, az ösztönzés tényezője nagyon fontos, itt az összes bevétel hét százalékát irányoztuk elő premizálásra...

– Az elnöknek? Együgyűnek? Hát ez...

– Dehogyis! Hova gondolsz! A vezetésnek! Összesen! Ebből aztán ki-ki megfelelő arányban részesedik. Én mindössze két és fél százalék erejéig... hát az isten nyilába, ne rohanjunk annyira... van még időnk.

* * *

A sarokhoz értek, ahol a Mártonka felől érkező autóbusz ráfordul Diószeg főutcáira. De mielőtt ráfordulna, ott a buszmegálló. Így aztán igaza volt Dobónak: innen már mehetnek lassabban is, ha benn állna a busz, akkor is megvárná őket. Bár a busz nem jött. motorördögés hallatszott. Nem busz hang, hanem más. Zetor püfög, közeledik a sarkon túl. Azt is hallani lehet, ahogy lassít, mert kereszteződés következik. A Zetor Mártonka felől jött s lassított, így írja elő a Kresz. A vontató magas, fitos orra kibukkant a sarok mögül s Murin meglepetésében majdnem felkiáltott: hát ez?... Szempillantás alatt megismerte: Szokolai ült a Zetor nyergében.

Hát ez?... Hogy kerül ide?

Szokolai gyors pillantást vetett a kitérülő főutca felé, ahonnan Murinék közeledtek, de az utat nézte, nem a járdán közeledőket s gyors reflexszel felmérte: innen jármű nem közeledik. Elcsapta a fejét a másik irányba, onnan se. A kormányt megrázta, rákanyarodott a főutca felé. Murinék hátat fordítva, távolodva püfögött a Zetor. A pótkocsi alaposan meg volt rakva, Murin hirtelen felleltározta: gerendák, ócska deszkák, lécek, szarufák, két hatalmas kád, kecskelábak, zavaros holmik, mindenfélék, mint mikor valaki hurcolkodik.

A rakomány tetején, háttal a menetiránynak, – tehát Murinék szembe – idősebb paraszt ült, kalapja a homlokára húzva, s pipa a szájában. Nyilván az a dolga, hogy figyelje: nem potyog-e el valami szállítás közben. A parasztnak lecsüngő dús bajusza volt s méla nyugalmmal nézett hátrafelé az elmaradó világra. Maga volt a megtestesült szabálytalanság, mert ilyen bizonytalan, összedobált rakomány tetején nem utazhat senki, pláne pótkocsin. Egy valami azonban mégis bizonyította, hogy a Zetor be akar illeszkedni a közlekedés szabályos rendjébe: a legmesszebbre kiálló gerenda végén piros rongy lengett, nem teljesen piros, hanem apró fehér pettyekkel mintázott, kötő lehetett valaha.

– Ez meg... ez meg... – hebegte Murin meglepetten – a mi Zetorunk.

– Az – mondta Dobó – a tiétek.

– Szokolai ül rajta. Az vezeti. A mi traktorunk.

– Persze, Szokolai. Aki hátul pipázik, az meg Rásó Misi bácsi, a mi tagunk.

– Nem értem... mi köze Szokolainak?... Hát nem értem.

Megálltak a sarkon, Murin ott legyökerezve, döbbsen nézett a távoli kanyarban eltűnő jármű után. Annyiféle gondolat szaladgált benne.

- Pedig, világos - mondta Dobó - Rásó Misi bácsi otthagyja a tanyát. Tanyája volt a Forrásdűlőben, jelzem, sohse volt ott forrás, nem tudom, miért nevezik annak, a tanyáját lebontotta, a faluba költözik. Megfogadta ezt a Szokolait, egy fuvar, két fuvar, bent van az egész hóbelevanc a tethelyen, mibe kerül neki?

Fekete fuvar! Az anyja tekergő hétszázát, Szokolai fekete fuvar csinál. Ettől kezdve beszélhetett Dobó amit akart, neki csak ezen járt az esze; Szokolai fekete fuvar csinál és Szokolai semmit se tud arról, hogy ő ezt a saját szemével látta. Rásó Mihály... Rásó Mihály, no, ezt a nevet nem szabad elfelejteni. Mint mikor mágnes ránt össze vasreszeléket s mind egy irányba fordul, úgy irányult most minden gondolata erre: Szokolai fekete fuvar csinál. Ez most mi? Ebből most mi következik? S hiába akarta fegyelmezní magát, hogy neki most, mint elnöknek fel kellene a látványon háborodnia, nem tudta ezt magára erőltetni, arca kemény maradt és töprengő, de nagyon kívánta, hogy jöjjön a busz, amely Mártonkára repíti őt a csevegő, csivitelő utasokkal együtt.

Nemsokára bejött a busz s Murin ode se igen figyelt, amikor Dobó, kezét az ő karjára téve, felszállás előtt még magyarázott valamit.

- Nézd csak, visszatérve a te elgondolásodra, azzal a meleg vízzel kapcsolatban, én azt is felvetném: az ilyen közös vállalkozásnak aztán, ha meggondolja az ember, rengeteg hátulütője van. Például, hogy egyebet ne mondjak, hogyan számoljuk el az egyiknek, meg a másinak a részesedését? Arról nem is beszélve, hogy a munkaegység értéke nálatok is más, nálunk is más, aztán az egyik szövetkezet ennyit ad bele, a másik amannyit, ezt mind számon tartani, az a rengeteg adminisztráció... áhhh... a végén csak a vita lenne belőle, hogy kinek mennyi jár... áááhhh... meg a többi nehézség... áááhhh... - s legyintett - az ilyen közösködés... gondold meg jól... áhhh... - s megrázta a fejét, mint aki valamitől undorodik - áááhhh...

Még akkor is legyintgetett, amikor Murin fellépett a buszra, megvárta, amíg a csuklós ajtó szusszantva becsukódik, aztán megvakarta a tarkóját s gondterhelten nézett a fekete füstöt püfögő, távolodó busz után.

* * *

Mindössze nyolc-tíz perc a menetidő Diószegtől Mártonkáig. Murin e rövid időt kitűnő érzékkel úgy használta fel, hogy mindvégig valamiféle védekező beszédet fogalmazott magában, mintha máris fegyelmi bizottság előtt állna, amely az ő erkölcsi felfogását vizsgálgatja.

- Számomra is, elvtársak, meglepő, hogy az a dolog bekövetkezett. Tudja az ég, hogyan jutottam abba a helyzetbe, én, alapjában véve nem vagyok az a természet. Emberi dolog nyilván, ha akarják, megértik, ha nem... hát arról sem tehetek. Sok minden összejött akkor... Emlékszem, csütörtöki napon voltam odaát Diószegen, vagyis akkor már tíz napja éheztem, hiszen amikor otthon voltam, hét végén, mert én csak egyszer járok haza hetenként a családomhoz, ezt is számításba kell venni, ahogy mondom, akkor nem nyúlhattam az asszonyhoz, ez egy. Bár csak egy, de nagyon fontos szempont. Általában mondvá, volt akkor bennem valami feszültség, vagy mi, persze, az is közrejátszott ebben, hogy Szokolainénak, már bocsánat a kifejezésért, bitangjó... ööö... előnyeí vannak, aj, oltári az a nő, mikor jött velem szemben, menyecsken, peckesen, szembe taszította a szél, hát a könnyű ruhája a testéhez tapadt, ezt nem az elvtársaknak mondom, csak úgy, viszont igaz. No, visszatérve... vagyis...

Nézett ki az ablakon a tájra, de semmit se látott belőle, nem is érdekelte - őszintén mondvá. Még - gondolta - van öt. hat percem, megérkezünk mindjárt Mártonkára és útba ejtem... Útbaejtem? Mit játszom meg magamat - egyenest oda megyek, igenis, odamegyek egyenesen...

- ...és az is igaz, hogy mérhetetlenül felbőszített engem Szokolainak a szemtelensége, kérem, ilyen körülmények közt mutasson fel eredményt az ember. Fekete fuvar vállál a szomszédos falu parasztjainak, ő pucolja be nekik a tanyáról az építkezéshez a bontott anyagot, egy százás, két százás, mennyit kereshet vajon - a mi vontatónkkal? Fekete fuvar csinál és aztán csodálkozik, ha az elnök elmegy a lakására és felelősségre vonja, vagyis jelzi, hogy tud a dol-

gairól. Persze, barátom, – s a kérdést gondolatban Szokolaihoz intézte, – te nem is gondoltad, hogy ezzel miféle kockázatot vállaltál...

Igen, ez jó lesz, – gondolta kellemes izgalommal s ujjait begörbítve marta izgalmában a tenyerét. Izzadt volt a tenyere, izgatott volt nagyon s percről percre biztosabb a dolgában. Úgy váltogatta önmagában az időt, mintha már csak utólag magyarázná, hogyan történt mindaz, ami történt, mintha már valóban meg is történt volna. Bitang jó teste van... ojjj... mese nincs, odamegyek.

– És, elvtársak, az is, ahogy az a rágcsló beszélt, az is hallatlanul felidegesített. Dobó Endre! Ilyen embert tenni olyan fontos beosztásba, hogy hozzon rendbe egy gyenge szövetkezetet... Csak akkor mozdul az esze, amikor a saját előnyeit kell kispekulálni. Neki, azt mondja, két és fél százalék jut a kertészet összebevételéből, mennyi lehet az, jó isten? Hát itt mindenki a maga hasznára vájkál mindenkinek a zsebében. Akinek hosszabbak a körmei, mélyebbről tud kaparni vele – csak én vagyok ilyen istentelenül élihetetlen, no, ez nem megy így sokáig, nem megy így, barátocskám, tisztelt Szokolai úr, a te fekete fuvarod is ebbe a kategóriába tartozik, így hát csak összekapcsolódnak a dolgok. Fekete fuvar? Igenis, fekete fuvar! Mindenki kockáztat? Igenis, valamit, valamiért mindenki. Én nem? Csak én nem? Én is igenis, én is!

Szinte dühödt izgalommal nézett kifelé az ablakon. A busz már benn járt a faluban, nem-sokára a ház előtt robog el, ahol Szokolai lakik. Gyorsan suhant a busz, de Murin jól látta, hogy a tornác üres, a vak most nem üldögél ott. Még két utcasarok s a busz fékezett. No – bízatta magát Murin – szálljunk le, aztán...

* * *

A legtermészetesebb mozdulattal nyitott be a kiskapun s tétovázás nélkül ment el a ház előtt, hátra, az újonnan épült toldalék épülethez. Arra vigyázott, hogy fölösleges zajt ne üssön, sőt, lépéseit megkönnyítette, még csak ne is kopogjon a sarka a ház előtti kemény, letaposott, döngölt kisudvaron. Halkan kopogott s nem várva semmit, benyitott, Szokolainé meglepetten fordult hátra, mert háttal ült az ajtónak, borsót fejtett, zöldborsót.

– Óh... az elnök elvtárs... – a tálat félrecsúsztatta, felálló ruháját lesimította. „Megkérdezem tőle, hogy lehet valakinek ilyen bitang jó teste” – erre gondolt hirtelen Murin.

– Ha nem zavarom – mondta hangosan és kissé meghajolva nyújtotta a kezét – látom, borsót fejt.

– Igen... hát... azt is kell, ugye... – mondta az asszony zavartan, mert nem tudta, mit tegyen, leültesse-e a látogatót, vagy mi. Kombinált szoba, pillanat alatt felmérte az elnök, piros huzat van a rekamién. – Tessék talán – s egy kárpitozott széket, ennek is piros a huzata, húzott közelébb, s mutatta, hogy arra üljön le Murin.

– Le is ülhetek... ámbár... – s nem tudta, hogyan kell azt elkezdni, amiért ide jött.

– Az uram – mondta Szokolainé – és egyre zavartabb lett, az a délelőtti pirosság felhullámozott a mellén, vállán, arcán, – nincsen itthon, ha esetleg őt tetszene keresni.

– Tudom. Tudom, hogy nincs itthon. Sőt azt is tudom, hol van most. Odaát van Diószegen.

Az asszonyka kissé összehúzta a szemöldökét, töprengett, s a homloka is lángba borult. Az asztal szélén pihentette a kezét, Murin az asszony arcát, szemét kereste, de nem tudott vele találkozni. Azért akart belekapcsolódni az asszonyka tekintetébe, mert remélte, hogy akkor meg tudja vele értetni szavak nélkül is, miért jött ide. Elképzelte: könyörgőn fog ránézni, és az asszonynak teljesen tisztában kell lenni ezzel a helyzettel, de az másfelé nézett, Murin elszántan odanyúlt s megérintette a csuklóját:

– Szép karja van magának...

Az asszonyka alkapta a karját, riadtan a szekrény elé lépett, két karját a melle elé kapta, takarni magát, mert már biztosan tudta, miféle szándékkal jött épp most az elnök, és elkészült a heves, riadt védekezésre.

– Sőt, azt is tudom, hogy a maga férje most mit csinál. Valami Rásó Misi bácsinak fekete fuvar bonyolít le. A téesz vontatójával, üzemanyagával, a tény le nem tagadható, mert a saját szememmel láttam, ezzel ni... No, nézzen már, micsoda szemei vannak magának... ahogy nézem, nem egyformák.

– Hát... hát... én nem is tudom, erről nem is tudtam...

– Miről? A fekete fuvarról? Vagy pedig arról, hogy nem egyformák a szemei? – Valamikor, tánciskolában sütögette el Murin ezt a lapos kis szellemességet, olykor, ha nagyon buta volt a partnere, hálátelt vihogást aratott vele, s ahogy ezt az asszonyt hirtelen megmérte magában, azt gondolta, minden azon múlik, erre mit mond Szokolainé, mert az ilyen, minden bizonnyal hiú, a maguk testével elégedett asszonykák vagy fenséges göggel utasítják el – megfagyasztva maguk körül a levegőt – vagy pedig gátlásaikat olcsó kacérkodásban oldva föl, elégedetten bocsátják magukhoz közel a „megbűvölt” férfit, aki szépeket mond alakjukra, a szemükre, bármire. Vajon ez milyen? Hallott Murin olyat: megdicséred a nő alakját s kész levetni a ruhát azonnal, hogy bebizonyítsa: még annál is szebb az ő alakja közelről. Ez milyen? – Tudniillik azért nem egyformák a szemei, mert egyik szebb, mint a másik.

E pillanatban kintről éles, rozsdás férfihang harsant fel. Férfihang.

– Erzs! Erzs! ... Hallod, Erzs!

– Hallom! – Szokolainé ellépett a szekrény elől, az ablakhoz állt, onnan kiáltott ki. Murin odanvült, megfogta a kisujját. Az asszony kifelé nézett az ablakon, úgy csapkodott taláalomra hátrafelé: vigye onnan Murin a kezét. Murin nem vitte. Megfogta a csapkodó kezét, mintha szabadulni akaró madár verdeső szárnyát fogná le. Ujjaik egymással birkóztak, míg az öreg a tornácra kiabált.

– Iött valaki? Mintha jött volna valaki... Mintha nvilt volna az utcaajtó.

– Nem iött senki... A fene se nyitotta ki azt az ajtót.

– Mintha úgy hallottam volna.

– Rosszul hallotta...

– Na jó – mondta az öreg, de akkor már Murin állt és ő is kipillantott a függönyön át. Hátul vadul átölelte az asszonyt, a kemény, feszes test, mintha partra húzott hal lenne, némán vereődött az ölelésben, de Murin már biztos volt a dolqában: ez a vergődés ingerlő játék inkább, hogy ő még jobban megalonduljon, hiszen letagadta őt az asszony, ej, te, Erzs, te könnyebb eset vagy, mint gondoltam volna. Az asszony nem birkózott már, azt nézték mindketten, hogy a vak, két kezét előreenvitva, tapogatózva megkeresi a két ajtófélfát és visszamegy a házba. Mikor eltűnt, Murin halkán az asszony fülébe súgva megkérdezte:

– Teliesen vak?

– Teljesen – rebegte az asszony s remegő hangon, alig hallhatóan kérdezte. – Meg van maga örülve? Hiszen a füle... a hallása... nagyon éles.

– A vakoknál – s rekedt volt Murin hangja, maga felé fordította az engedelmes asszonyt, belecsókolt a ruha kivágásába, aztán az asszony arcára hajolt s szinte a szájába súgta: – a vakoknál így szokott lenni.

* * *

Amikor estefelé Szokolai hazajött a munkából, megmosdott, asztal mellé ült. A felesége zöldborsót adott neki, apró galuskát szagatott bele, az ura így szereti. A traktoros mohón evett, szerette nagyon ezt az ételt.

– Ott, a zubbonyom felső zsebében, a tárcámban – mondta két kanál közt – találsz egy százast. Vedd ki. Tedd a többihez.

– Százast? Honnan van ez?

– Kerestem. Csináltam egy kis fuvar. Onnan jött. Ne kérdezd, csak tedd el. A többihez. Nem volt itt senki?

– De. Az elnök. Murin járt itt.

Szokolai kanala megdőccent a levegőben. A fenét.

– Az elnök? Mit akart itt az elnök?

– Reggel jött. Mit tudom én, mit akart. Tőled akart kérni, csak ennyit mondott, valami szivességet. De hogy nem voltál itthon, már ment is el.

– A fenébe. Hogy hogy itt keresett? Ő tudja nagyon jól, hogy nem voltam itthon... hogy munkába mentem.

– Mit tudom én, hogy ő mit tudott. Lehet, hogy megfeledkezett róla, vagy mi. Nekem csak ennyit mondott. Különben is, az utcán találkoztam vele.

– Szivességet? Azt mondta?

- Azt.
- Nem mondta, hogy mit?
- Nem.

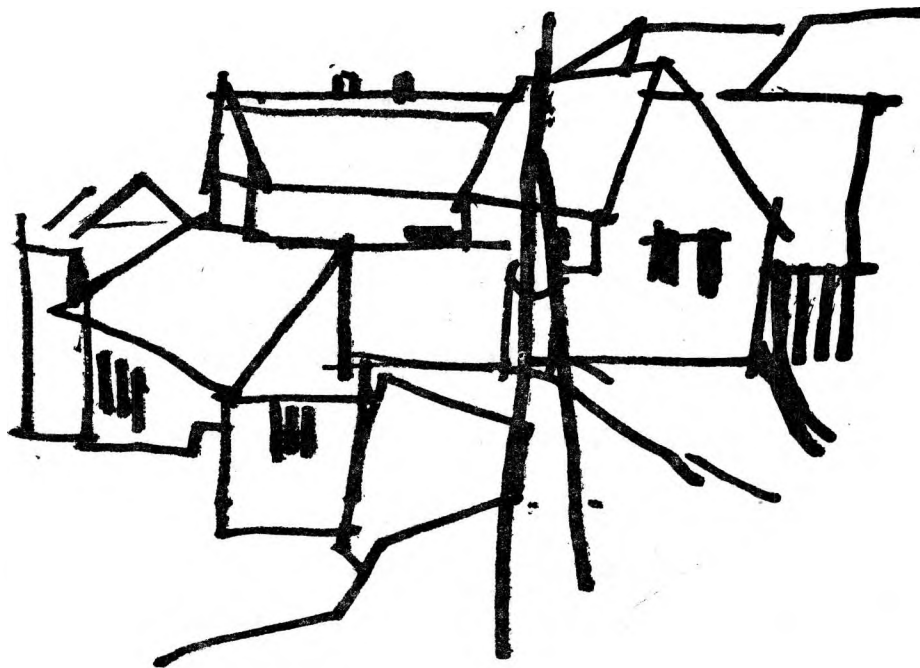
Szokolai elgondolkozva evett. Már a tányér alján járt, másodszor is szedett, amikor megszólalt. Ezidáig mindvégig ezen törhette a fejét.

- Meg kell neki tenni. Fene a pofáját, meg kell neki tenni. Az ilyen fejeseekkel jóba kell lenni. Mindjárt más az, ha le van nekünk kötelezve. Sokat árthat, ha akar... - Majd, amikor a második tányérnak is a végefelé járt, újra megjegyezte: - Ha valami szíveség kell neki, majd megmondja...

Az evést befejezve, elégedetten hátradült, az asszony derekához nyúlt, magához húzta a feleségét úgy, hogy arcát az asszony melléhez nyomhatta.

- Jó kaját csináltál. - Belecsókolt a ruha kivágásába. - Máskor is ilyen jó kaját csináljál.

Az asszony elnézett a férje feje fölött és kesernyésen, mélázva elmosolyodott, ki tudja, hol jártak gondolatai.

Winkelbauer Pál rajza

TAKÁCS IMRE

ALKONYATKOR

A fénysapka félrecsúszik a Földön,
a tűzfalra eső fény maga marad.

Vadgalambok falva, a fakorona
fekete-zöld foltként az égbe ragad.

Mire én a színeket fölsorolnám,
meghazodtol hányszor a szép alkonyat.

A sötétség nem olyan igaz, mint a fény volt,
mert nincsen fekete Nap.

BESZÉLGETÉS A HAMURÓL

– A hamut már nem égetheted el,
nem születhet belőle láng és parázs,
a hamu csak emlékezetre jó, és bűnbánatra.

– De a földek megtermékenyítésére is jó a hamu!

– Ülj csak ide, nézd ezt a jegenyefát!
Szár az ágát letörte minap a szél,
s száraz ága messzebbre fénylett múlt éjszaka,
mint az egész növényi templomtorony.

– Érzéketlen égés volt. Még gőze sem
sistereghetett közben, nem volt leve,
élete se...

– És mégis hogy' lobogott!
Mintha élne: pattogott, hajtott, repedt.
Mint élő: cselekedett.

– Mondd, hogy eszébe jutott a zöld levelek
hajnali beszélgetése, a fényes terefere!
Mondd, hogy eszébe jutott az élő sejtek
örömteli erőfeszítése a szél ellen!
Mondd, hogy eszébe jutott a pici rügy,
amelyből mint csigabiga-szarv a térbe kinőtt!

– Nem tudom a lángok értelmét. Tetszik a tűz,
s elszomorít a hamu, a hideg hamu...

– De a földek megtermékenyítésére is jó a hamu!

Mennek az urak a kocsin –
ők a nemzet.
A réteken özögyerekek
énekelnek.

Mennek az urak a kocsin –
ők a nemzet.
A földeken szelíd parasztok
magot vetnek.

Mennek az urak a kocsin –
ők a nemzet.
A gyárakban munkások
szegecselnek.

Mennek az urak a kocsin –
ők a nemzet.
A ligetben fiatal párok
szeretkeznek.

Mennek az urak a kocsin
nagy gőgösen.
Nem sok ügyet vet rájuk
a kutya sem.

RAFFAI SAROLTA

MAGÁNY

Gyümölcs. Óriás, ismeretlen.
Fanyar héjában penge sercen,
bő husán színjátészó nyirok,
cseppjében napfény imbolyog –

csendességében éjszakák.
Húsét holdfény futatta át,
méze mosoly és íze jó –
herseg is, szelíd is a szó.

Kés járta meg markolatig.
Vére, könnye összefolyik:
cukor is, só is. Egyre megy.
Felfalják a gerezdeket.

A mag kemény – az megmaradt.
Csonthéján sötét karcokat,
barázdát, görbét, éleket,
dombvonulatot rejteget.

Az osztható, ez oszthatatlan:
feltörtetlen ülök magamban.

ROBINZON A SZIGETEN

Ez itt a kalapács, az a fatönk...

Hogy is mondhattam volna ezt tiköztetek, ti messzire repült, siralmas emlékművek, diadalívek és oszlopok, Traianus hadjáratának szófukar tanúi egy ragyogó városban, mely berendezkedett a vételre és az eladásra valamint a történelmi felhők kiárusítására is a hiánytalanul fényes, délszaki égről; hogy képzelhettem volna valaha is ilyennek a féktelen magányt: páncélos víz, tigrisbundás homok...

S az *angelus*, hogy ne felejtsem el, a lombok üvöltözése...

De csönd van azért s főképp belül, és folytonos a fityelem: mi úszik ott a lombok apályában, vakrémület vagy eleven harag? S ki az a kovácsolt-kard szemű, tüskés lélegzetű, borostás szörnveteg a víztükörben? Az is csak én vagyok? S: CSAK ÉN! – üvölti vissza egy üres sziget; mit tudjátok, milyen is az...

Beszéljünk másról! Jártam vásárban én is. Láttam, ha régen is, egy örökkévalósággal ezelőtt, (s mégis, mintha ma reggel történt volna minden: ahogy öltöztetnek, mint egy valódi urat, – merthát az is voltam, valódi úr, eqyszem overek! –, míg kinn az utcán az olvadó falak és a harsány és tapinthatóan közeli virágöböl hullámvéréseben, felhőnyi ingek és sugárzó szemek közt, egy fekete hajú és villogó fogú, szelíd és méltóságos isten, az apám, kezébe fogva a kezem úgy vezetett a tébolyult szőlőszemek zivatarában, mintha vatta közt repül egy raj madár, vagy a gyümölcs a földre érkezik megédesedve, alig hallható, puha koppanással: valahogy így...) – de megint elkalandozom...

Tág volt a vásár, vad a napsütés, egy város gyönyörködött részezen a könnyű szerelemben, és hogy sejtettem volna, mi készül a futó mosolyok mögött; a vagonok riadt tolatását, a tenyérsnyi ablakot, meg a *bele kell örülni, isten bizony bele kell örülni!* litániáját, míg valaki oda nem csap ököllel, hogy csend legyen; meg a lábakat az undok sebekkel, melyekben semmi fenség vagy tiszta szenvedés nincs, csak utálatos gyötirelem, az állat szégyene, a szűkölése, a csontváz-testeké, a szögesdrótos-disznóólaké; – édes nap hullámaiban verődik még a város, még a bazalt borától részegedik le a latin ég is, hogy berúgnak a képeskönyvekben a mondák istenei és vörös arccal rázzák díszes dárdáikat, aranyos szakállukat; még úgy köszönt a pántlikás vasárnap, mint Kolombuszt a part, ártatlan utazót...

Így hát most elmondhatom, láttam ezt is meg sok minden egyebet, s mindezt miért? – zord ez a part, nem visz sehonnan sehova; ülök a víz előtt és nézem, milyen megfeythetetlen a tenger, milyen ostoba rejtvény a világ, (és milyen gyönyörű!), – de hát ki dolga ez? – gondolom, mert szegény vagyok és könyörtelen, és kényerem csak a várakozás, amíg eljönnek a vadak páros csónakjaikon és égő szemük csóváját dobják a házikóra, – hogy reszkető térdrel feléjük forduljak, szóljak nekik: *ez itt a kalapács, az a fatönk...*

Mit számít ez? Csak én tudom.

DEMÉNY OTTÓ

U T A Z Á S

Szárnyashajó vám expressz pályaudvar
idegen szavak bábele röpke csókok
végtelen szürke staféta útszéli
betérők villog krómszegélyes pultjuk
nagyhirű városok ódon terei dómok
a képtárak hűvös termeiben sötét
festmények meg a néma szobrok árnya
reklám iszonyu fűrtben dől a szurok-utakra
dübörgő hangzavar
Magasvasút és Metró
camping lábáztatás a tenger sós vizében
értelmetlen revü meztelen combok hátak
ajándék garmadája ömlik majd az öledbe
aranycsatt koráll s jelvény városok címerével
egy-egy múló mosoly s szitok fogak közt átszűrt
amiből mindenütt kijut az idegennek
étel még sosem etted
ital még sosem ittad
s cipők ruhák soha ilyen isteni bőség
ha hazajössz majd mindet
kapkodva elmeséled
s nagy sötét szemedet arcomra téve mondd
– szép volt gyönyörűszép
de lásd bárhogy örültem
sírt az egyik szemem
s furcsán szomorú voltam
igazán most leszek boldog
az út varázsa
teljessé érik bennem
emlék lesz
mindig élő
add ide a kezed ezt hoztam néked vedd el
és most halljuk mesélj
– itthon hogy voltatok?

MÓZES

Részlet*

II. Felvonás

(Szin: Nefertéte öltözőszobája. Nefertéte teljes menyasszonyi díszben. A dajka és a rabnők éppen végeztek az öltözködéssel. A főpap jön és két rableány.)

NEFERTÉTE: Szép vagyok?

FŐPAP: Szép, édes leányom.

NEFERTÉTE: Vőlegényem szíve csordultig lesz avonyörűséggel, ha megpillant?

FŐPAP: Csordultig lesz. S az istenek mosolyogni fognak örömeiken. Most pedig íme, fogadd atyádtól ezt az amulettet. Ettől nemcsak hogy szülni fogsz mindjárt az első évben, de fiút fogsz szülni. És új Fáraót.

NEFERTÉTE: Fiút, fiút, és új Fáraót! Ez volt az álmaim álma. Áldott a szent Rá, hogy ilyen atyát adott, mint te vagy nekem és ilyen szépséges testet és arcot, hogy rabul eithette az én Mesehem szívét. (Megöleli atyját szenvedélyesen.) Ez a lányod utolsó csókja. Mert eztán már mint asszony fog csókolni téged. (A rableányokhoz.) Most pedig szóljatok vőlegényemnek, hogy kész vagyok az esküvőhöz. (Rableányok el.) Valóban, atyám, olyan szép vagyok, hogy ha magamra tekintek, megmámorosodok! Nincs, nincs még két ilyen nagy szem! Meg ilyen karcsú derék! Szinte irigylem a vőlegényemet!

FŐPAP: Ne feledd, édes lányom, hogy a szépség elmúlik az ifjúsággal.

NEFERTÉTE: Az enyém nem. Sohasem. Hallani sem szeretem az ilyet! (Belógja a fülét.)

MESEH: (belép)

FŐPAP: Íme, a menyasszonyod. (Összeteszi a kezüket.) Mindenemet adom neked, mikor őt odaadom. Mert nincs több gyermekem.

MESEH: Köszönöm, atyám. Egész szívemmel fogom őt szeretni.

FŐPAP: Kicsit vad és szenvedélyes, éppen mert egyetlenem. Mindent megadtam neki.

MESEH: Mellettem se legyen másképpen.

* Az író kiadatlan drámájából.

FŐPAP: De bizonyára jámborabb lesz. Ha majd gyermeket adsz ölébe.

NEFERTÉTE: De nem csak egyet: hármat, ötöt, tízet! Hogy megteljen velük az egész palota. És éjt-nap nyüzsgjenek körülöttem.

FŐPAP: Most azonban megyek a Fáraóhoz. S ahogy jön a nászmenet perce, értetek jövök. (Elmeav.)

NEFERTÉTE: A gyermekeinkre már most adj előnényt. Reggel úgyis elmulasztottad a héber dög miatt.

MESEH: Hagyd ezeket a vad szavakat. Nem illik ez a te szépségedhez és méltóságodhoz.

NEFERTÉTE: Azt mondom, ami a számra jön.

MESEH: Ne mondd úgy, ahogy a szádra jön. Előbb vizsgáld meg a szívedben. És úgy mondd ki a szót.

NEFERTÉTE: Jó, jó, csak ne légy ily szelíd. És ne taníts annyit. Inkább a csókot add már.

MESEH: Előbb meg kell ígéred, hogy fékezni fogod magad a jövőben. A rabszolga is a szent Rá teremtménye. Éppen olyan ember, mint te vagy én.

NEFERTÉTE: (felháborodva) Micsoda örültség! Az a vén héber dög épp oly teremtménye a szent Rá-nak, mint én? Ezt az összehasonlítást tartsd meg magadnak. És most már a csókod sem kell. (Duzzogva elfordul.)

MESEH: És hogyha egyszer valamikor legyőznék Egyiptomot, és te is meg én is rabszolgasorsba jutnánk, akkor is így gondolkodnál a rabokról, mint mostan?

NEFERTÉTE: Ez nem történhet meg sohasem.

MESEH: Jól tudod, hogy már megtörtént, nemegyszer.

NEFERTÉTE: De velem nem. Mert én előbb megölném magamat. És remélem, te is. (Szünet.) Vagy talán te eltúrnél ilyen gyalázatot? Csak a te fejedben vannak ilyen gondolatok. És csak bosszantasz velük. Ahe-

lyett, hogy megcsókolnál, ahogy illik. Hagyd ezeket a dörésekét. Egy szép tüzes csók többet ér minden gondolkodásnál. Nos, kedves léssz-e már? (*Zaj kezdődik.*) Micsoda különös férfi vagy te. (*Hozzásimul.*) A héber sőpredék és a rabszolgák járnak a fejedben, mikor először ölelheted négy szemközt menyasszonyodat? (*Csókolja Meseht.*)

(*Kívülről felhangzik a héberek jajveszékelése*)

MESEH: (*Elhárítja Nefertétét*) Hagyj, kedvesem. Kiáltozást hallok. Jajveszékelést!

NEFERTÉTE: Ó, te gyűlöletes! Hát neked minden kiáltozás előbbre való, mint én? (*Tépi magát*)

MESEH: Bocsáss meg, kedvesem. És nyugodj meg. Lesz még idő a csókra és ölelésre. De most meg kell tudnom ezt a jajgatást. (*Kiált.*) Hé, ajtónállól!

NEFERTÉTE: Nem, ezt nem tűröm. Ezt a gyalázatot. Es bepanaszollak atyámnál.

MESEH: Megállj, kedvesem!

NEFERTÉTE: (*Elrohan.*)

AJTÓNALLÓ: (*Belép.*)

MESEH: Micsoda jajveszékelés van odakint a palota körül?

AJTÓNALLÓ: A héber sőpredéket hajtják a bányákba.

MESEH: Ki merészeli ezt tudtom nélkül?

AJTÓNALLÓ: Tutenkhosz felügyelő, szent örökös.

MESEH: Jer velem. (*Kimennek.*)

(*Kis szünet, aztán Nefertéte jön lelindultan a Főpappal, aki csitítja*)

NEFERTÉTE: Látod, elment. Itthagytott a gyalázatos. Holmi csűrhe miatt. És ilyen férfi mellett éljem le a fiatalságomat.

FŐPAP: Csillapodj, drága magzatom. Ilyen csekélységekkel nem szabad annyira törődni, csak gyönyörű szép szemedet csúfitod el.

NEFERTÉTE: Jaj, az én szép nagy szemem. Jaj! Igazad van. Nem is sírok többet.

FŐPAP: Ez helyes. A fontos, hogy meglegyen az esküvő. És te a jövő Fáraó első felesége légy. Aztán, ha továbbra is ilyen nehézkes lesz, majd találsz magadnak vigasztalást.

NEFERTÉTE: Meg is teszem, mindjárt az első héten. Esküszöm.

FŐPAP: Az egy kicsit túl korán lenne. De majd, majd. Csak mindig atyádra hallgass és légy türelmes. (*Trombitaszó.*) És hozd rend-

be magad. Mert máris jön a Fáraó, hogy megnézzen.

FÁRAÓ és TEJE: (*Belépnek.*)

FÁRAÓ: No, hadd lássuk az új párocskát.

TEJE: És a fiunk?

MESEH: (*Jön, karjai között a holt Jochebeddel*) Bocsáss meg, szent Fáraó, hogy ilyen szokatlan teherrel jövök ebben az ünnepi órában. De vádaskodnom kell.

FÁRAÓ: Beszélj, kicsoda ez itten?

MESEH: (*Jochebed holttestét hátul az alkóvszerű mélyedésben álló pamlagra helyezi*). Íme, lásd te magad, szent Fáraó. A héber asszony ez, akinek meghagyta életét, az én kérésemre. Most pedig megölték őt a te felügyelőid. Megölték őt. A nép jajgatása pedig idehallatszik. Mert a bányákba viszik őket. (*Jajgatás*) És mindez az én tudtom és engedelmem nélkül. Azért kértem atyámat, hogy menjek felszentelésemre és esküvőmre, ha ennyit ér a te szolgálid előtt az én tisztségem?

FŐPAP: Bocsáss meg, nagy örökös. Ennek az asszonynak a halálát én el nem rendelttem. A héberek miatt azonban én kértem meg a szent Fáraót. Megkértem, hogy ne engedje szívedhez közel ezt a népet. Mert túllontúl irgalmas vagy, és ez a nép belopja magát szívedbe jajongásával.

FÁRAÓ: Így volt, és valóban jobb lesz, ha felmentem szívedet ettől a gondtól. Mert ez a nép nem érdemli meg semmiképpen a te gondviselésedet.

MESEH: Akármit tettek, esküvőm órájára kérlek, engedj törődnöm ezzel a néppel.

FŐPAP: El kell sápadnom, hogy így beszélsz. Ez nem lehet másképp, mint hogy az az asszony varázslatával még mindig fogja a szívedet.

MESEH: Legyen úgy. Csak legyetek velük irgalmasok. Nem elég, hogy rabszolgák és láncon vannak? És dolgozniuk kell? De mért, hogy odalent, ahová a nap sem sűt?

FŐPAP: Ezt rá kell bízod, szent örökös, a papságra.

MESEH: Isteneink jók. És a húsz paranccsalatban meg van írva, hogy irgalmazzatok a nyomorultaknak. De hiába az istenek jósága, ha papjaik ilyen kegyetlenek, amilyen te vagy, Főpap.

FŐPAP: Személyemben az istenek házárt sérted. Kérlek, szent Fáraó, védj meg fiad gerjedelme ellen.

FÁRAÓ: Amit a Főpap mond, az az istenek nevében jól van. Nyugodj bele, fiam.

TEJE: Édes fiam, légy alázatos, ahogy

illik, kövesd meg isteneinket, és lásd be, hogy vezekelned kell.

MESEH: Nem tudom belátni, anyám. Nem óhajtok vezekelni az ily főpap előtt, aki tipor a foglyokon, és a föld gyomrába zárja a megalázottakat. És frigyet sem akarok kötni az ilyen főpap színe előtt.

NEFERTÍTE: Völegényem! A szent Uzir-ral! Miket beszélsz?

TEJE: Megálljatok, hadd szóljak fiammal. Édes fiam, uralkodj magadon. Megígérted.

MESEH: Túl sokat ígértem. Vérem megszólalt, és nincs erőm többé visszatartani.

TEJE: Nagy istenek! Elveszítesz mindnyájunkat!

MESEH: Ezt akkor sem tudom elviselni, Atyám, Szent Fáraó! Ha ezeken a nyomorultakon nincs mód könyörölni, úgy én nem akarom szolgálni a trónt és leteszem jelvényeimet eléd, és neked, Főpap, visszaadom a lányodat. Zárass engem is a föld gyomrába, mint azokat, mert *(emelt hangon)* tudd meg, hogy én is közülük való vagyok!

NEFERTÍTE: Mit mondasz? Újra megszállt a gonosz héber varázslat?

FÁRAÓ: Elvette eszedet a varázslat, fiam. Micsoda zavar borult elmédre?

MESEH: Oly igaz minden szavam, mint ahogy itt állok. Semmi gonosz szellem és semmi varázslat nem zavart meg. Ez az asszony, aki itt holtan fekszik, ez az én igazi anyám. A jóságos királynő csak irgalomból és magtalanságból vett magához fiát.

NEFERTÍTE: Atyám! Fáraó! Királynő!

TEJE: A Fáraó irgalmazzon nekünk. Mert igazak az ő szavai.

NEFERTÍTE: Megőrülök! Egy rabszolga! Egy héber rabszolga ágyába akartatok fektetni! Ó, ez a gyalázat! Ez a szenny. Ki mosssa ezt le rólam? A szájamról! A tesetről!

(Örjöngve törli az arcát és tépi ruháját)

FŐPAP: *(átöleli)* Lányom, édesem, ne reszkess, csillapodj!

NEFERTÍTE: Légy átkozott, királynő, légy átkozott! És te százszor átkozott, nyomorult rabszolga. *(Sírva takad.)*

FŐPAP: Nyugodj meg, édesem. Majd elégtételt ad neked a Fáraó ítélete.

NEFERTÍTE: Meg kell ölni, meg kell ölni! *(A Fáraó elé veti magát)* Én, én akarom őt halálra kínozni!

FŐPAP: Kelj fel, édesem. És hallgass atyádra. A szent Fáraó majd gondoskodik róla, hogy új esküvőd az új örökösseleg meg

fényesebb legyen. No jer csendesen. *(Elmennek)* *(Főpap vissza)*

FÁRAÓ: Én pedig azonnal ítéletet tartok, Főpap, szólj, mit mondanak erről a vétéről a mi törvényeink?

FŐPAP: Törvényeink szerint a királynő, aki így meggyalazza a fáraó isteni bölcsőjét – halált érdemel.

FÁRAÓ: Hallottad, királynő?

TEJE: Ezetét, az isteni királynőt hívom segítségül. O tudja, hogy csak hitvesi szerelmem vitt rá a bűnre. Engem szeretéssel legjobban valamennyi asszonyod közt. Ezért százszorosan gyötört a meddőség átka. Nem lett volna bűn, amit el ne követtem volna, csak hogy még jobban magamhoz kösselek. És lássam örvendező arcodat gyermekünk bölcsője felett.

FÁRAÓ: Jobb lett volna, ha ez a bölcső üresen marad. És én sohasem örvendezek a gyermeknek, mintsem hogy ezt tetted volna velem.

TEJE: Mit mondjak, hogy könyörülj rajtam! Bocsáss meg, mert ezen az egyetlen vétken kívül mindig jámbor és igaz párod voltam.

FÁRAÓ: Jól emlékszem. És minden tökéletességedet az egyik serpenyőbe teszem, és a másikba a bűnödöt, s így ítélek. Maradjon meg a te életed. De mátol fogva nem vagy többé szent párom, nem vagy első asszonyom.

TEJE: Köszönöm neked életemet, s ha már ennyire kegyet találtam szemeidben, könyörgöm, terjeszd ki irgalmadat Mesek fejére is. Mert hiszen ártatlan ő az én bűnömben. Mind a mai napig sejtelve sem volt az én cselekedetemről.

FÁRAÓ: Számbaveszem könyörgésedet és az ő tudatlanságát. *(Mesekre mutat)* És meghagyom neki is az életét. De nehogy zavart kelthessen a nép között, száműzöm őt az országból. Még a mai napon eltávozz Egyiptom földjéről.

MESEH: Meghajlok akaratod előtt. De engedd meg, hogy én téged a vér ellenére is atyámnak tekintsek. S ezért kérek, hallgass meg engemet ebben az utolsó órában.

FÁRAÓ: Beszélj.

MESEH: Kérlek, szent Fáraó, ha már elvetted tőlem az országot, ami az enyém volt, add vissza nekem azt a népet, aki mátol fogva az enyém vérem szerint. Hadd vigyem őt magammal azon az úton, amelyről hajdan országodba bejöttek.

FÁRAÓ: Micsoda beszéd ez? Míg itt állotál mellettem és fiamnak tekintettelek, sem akartam könnyíteni terhükön. Akkor most tegyem, mikor már tudom, hogy közéjük tartozol?

MESEH: Megáldom emlékezteted és kezdet, mellyel eltaszítottál, csak add vissza annak a robotos népnek szabadságát.

FÁRAÓ: Áldásod nem kell. És a nép marad.

MESEH: Légy áldott és gondold meg, kérlek, hogy szívem megnyugodhat-e valaha ebben az ítéletben.

FÁRAÓ: Nos, hogy megnyugodjon, tudd meg, hogy mivel ilyen terveket forgatsz fejedben, nemcsak hogy száműzlek, de halált hirdetek fejedre, nehogy valamikor visszatérni merészelj birodalmam határaihoz. Ez az én akaratom. És jegyeztessék fel minden, ahogy mondom. *(Íródeák, udvaronc be)* És tétessák hozzá: Mától Kafrit, az én második asszonyom lesz az első szent párom, és a királynő. És fia, Horem-heb az én örökösöm. Jöjjenek elélem!

KAFRIT: *(Belép.)* Áldassék Fáraó akarata. Szívem tele van hálával és ujjongással.

HOREM-HEB: *(belén)* Szent a Fáraó akarata. És a te új örökösöd szíve tele van engedelmességgel és hálával. *(Leborulnak.)*

FÁRAÓ: És hogy az örökösödés rendjében ne leqyen semmi késedelem. Horem-hebet, első fiamat most mindjárt föl szenteliük a bitorló helyére. Azért mondd Horem-heb, hajlandó vagy-e letenni esküdet és Nefer-tétét elfogadni párodnak?

NEFERTÉTÉ: *(Bejön.)*

HOREM-HEB: Örömmel teszem le az esküvéseket és fogadom páromnak Nefertétét.

FÁRAÓ: És te, Nefertété?

NEFERTÉTÉ: A Fáraó akarata az én akaratom is.

FÁRAÓ: Azért hát vonuljunk be a nagy templomba, és álljunk a mi szent isteneink elé. *(Valamennyien elmennek, csak MeseH és Teje marad)*

MESEH: *(Teje elé térdel)* Drága anyám, lásd, meg kellett történnie.

TEJE: *(Főlemeli, átöleli)* Elmúlt. És ne is szólj róla. Csak azt mondd, mi lesz veled, egyetlenem?

MESEH: Vajha eljőnnél velem és keresnénk együtt menedéket.

TEJE: Drága fiam, gyenge vagyok ehhez az úthoz. A sivatagi vándoréletet nem tudnám megszokni.

MESEH: Szívem szeretetével együtt sem?

TEJE: Még szíveddel együtt sem, fiam. Örökösen bánkódnék Egyiptom után. Itt ért minden jó és minden rossz is. Még a legnagyobb nyomorúság is jobban esik e földön, ahol életem eltelt. Azért én, édes fiam, itt maradok.

MESEH: Akkor megvárod, míg visszatérek?

TEJE: Miért is térnél vissza? Mikor itt már csak a gyűlölet fogad, s halálos tilalom?

MESEH: Egyszer majd meghal az én nevelőatyám, a fáraó, s vele a szó is, amit kimondott, a halálos tilalom.

TEJE: Horem-heb, akit most szentelnek fel odabent helyetted, még jobban fog gyűlölni, mert félni is fog tőled. Ezért, édesem, ne is gondolj a visszatérésre sohasem. Ígérd ezt már mostan!

MESEH: Hogy ígérhetném meg? Avagy azt hiszed, hogy csak bujdosni megyek? Ó, nem, anyám. Megkeresem az én népem igazát és visszatérek.

TEJE: Elképzelni is szörnyűség! Nagyon kérlek, vedd vissza szavadat!

MESEH: *(Átöleli)* Ne félt, anyám, drága anyácskám! Csak ígérd meg, hogy megvársz. Erős az én hitem, és ha te vársz, még erősebb lesz.

TEJE: Sok lenne az már nekem, a várás, a bánat és a szégven. Azért ne is remegj, fiam, és ne sírj. Mert megtettem már az előbb, amit meg kellett tennem. És a méreg máris szorítja a szívemet.

MESEH: Ó, anyám, anyám!

TEJE: Végy karjaidba, hogy így halhassak meg. Meg kellett ennek történnie s kérlek, ne vedd a szívedre, és mondd: anyám, anyám, ki vagy te nekem és ki vagyok én neked? Olyan vagy, mint a nővérem, olyan, mint a húgom, olyan, mint a menyasszonyom, olyanok a lépteid, mint az angyaloké, a te szíved az én koronám.

MESEH: *(Ismétli)* ... és a te szíved az én koronám...

TEJE: Így, így. Már jó lesz. Nyugtot találók a szent pólyákban és balzsamok közt a halottak városában, nyugton bámulom majd a szent vizet és így már nyugodtan foglak várni. *(Meghal)*

MESEH: *(Hosszú időn át mozdulatlanul öleli a halottat)* Nem köt már semmi sem ehhez a földhöz. Csak ez a két drága holttest és testvéreim jajkiáltása...

SZEPESI ATTILA

VASÁRNAP - HÉTFŐ

hamar elalszol mert a költő
nagy tettekre csak szóban képes

álmodsz magadnak síró kölyköt
és mindig ugyanazt a fekhelyt

jobb volna bizony boxolónak
lennem vagy tán akrobatának

csörgetni dús borravalót vagy
hájfejűeknél kalapozni

langyos vallomást fecserészni
ötölni-hatolni meséket!

cigarettaázom lassan éjfél
a vasárnap hétfőbe fordul

holnap még messzebb kerülsz tőlem
lépcsősorok majd tovavisznek

elalszom én is üres szobákban
fölgengenek a faliórák

E S T E

Vacsorával sürgölődsz, ujjaid
fürge madarak, közöttük
villámlik a kés, tűzpiros
vért csordít a paradicsom, zománcos
kalapját emelgeti a fazék. Vacsorával
sürgölődsz, előttem
újság szólni-kész lapjai, betük
csillagi rendje, zizeg
kezemben a papír, fölötte
látom anyányi sürgésed, csipőd
korsó-ivét, karjaid
szárnyatlan emelkedését. Vacsorával
sürgölődsz, a rádió
versenyt-zenél
a fortyogó fazekakkal, nehéz
szagoktól jóllakottan
szuszog a konyha. Távol
ellobbannak az ablakok, vízszintes

álmok közé térnek hétköznapi
gondokba fáradt
emberek. Jöjj, bocsásd
le csokorba kötött hajad, a lámpa
hunyjon ki, irigy
szemekkel nézze ölelésünket
a csillagszögekkel kivert magasság.

HORVÁTH GYULA

I K A R O S Z

A labirintus kanyarulataiban
az érdesre pattintott kövek
kipirultak a volt rabok
örjögő tenyerétől de
ős megfejthetlenségében maradt meg a rejtély
az út melynek nincs vége se hossza
mely önmagába visszavezet vagy
vakjáratokba zsákutcákba torkollik és
senki sem tudja hogy juthat ki belőle
Talán a szerencse a sohasem várt
véletlen megvillantja egynek az utat
de a többi a kibogozhatatlan
tekervények közt a keresésbe belepusztul
A labirintus fölött szabadon
rója köreit az idő a
kerge kutatók ellankadnak petyhüdt
izmaik meglazult csonteresztékeik nem
bírák terhüket tüdejük sipol szívük
zihálva kopácsol az imbolygó
alakok diónyira duzzadt szemeiben
az örület fénye világít és van aki csak
közömbösen ül s maga elé
meredve rajzolgat a porba
Az idő mállasztja-e szét a
falakat vagy lesz egy erő mely
képes hamarabb ledönteni? Lám
Ikarosz már gyűjti a tollat a
vaddarazsak viaszát figyeli
a sasok röpülését nem jár-ke
a köröngetegben oda-vissza tervszerűen
gondolkodik valami új
szerkezetet építgetve agyában

FANTA MÁRIA

S Z A B A D S Á G

Ezek a tükrös álmos éjszakák
most elmúlnak már
és kínzó gyönyörűségünk is:
hogyan zárhatott a négy fal
valami biztos vár
bizonytalan remegésünkben.
Most végetérnek a kezek
játékai és a nyílt csókok
tiltott ágyamon
a keservek jönnek most és megbánt
ki nem égett
pillanatok
állnak elénk vádlóként.
Gondoltál-e a meg nem ért
pillanatoknak mámoros
csodáira
mikor kitártam előtted
bluzom, s mellem halmán a
hold játszhatott.
Künn fekete jegenyék
bámulták ezt a tükrös
fájdalmas éjszakát
s csodánkkal játszott
az egész világ.
S holnap! Jaj, holnap
már csak elmúlt
jajszó lesz benned s
bennem ez a béna
biztonság
ez a meg nem értett
gyönyörű szabadság.

KISS DÉNES

L É L E K K É P L E T

Gyarlóságom út át rajtam
egyelőre csak.
Szeretném, ha szeretetben
lennék makacsabb.

Huszonnyolc év áll mögöttem:
halott harcosok.
Ez is voltam és még ezer
s az is, mi vagyok.

Túlsok álom volt szívemben
és túlsok harag.
Szüksülnek már köröttem az
erővonalak.

És egyszerre zúzza össze
minden indulat,
ki haragban, szeretetben
magára marad.

VALLJ A VILÁGRÓL

Ne a szirtfokokat zúgd
amiért fogaikkal felhasítottak,
ne a szennyecsatornákat,
melyek bűzös üledéke fölbomlott cseppjeidben
s ne a hordalékot,
mit tajtékos dűheid lesodortak,
a jajokat, siratásokat,
– bár mélyeid fölverték, sokszorozták –
az elragadott fiúkért,
kiket visszakértek apadtmellű anyák,
vagy csapzottfürtű, özvegy menyasszonyok
vijjogó sírásait,
árral kivetett, csonkitott vőlegényekért
s ne a számonkért, csupasz tűzfalakat,
vágyakat, melyek iszapba merültek,
ne a halált,
mely ikerpárja a létnek,
törvény, de sohase' befejezés!

A változatlanból mutass valamit,
az ég tükreiből,
az élők mozgásaiból, feszüléseiből,
ahogyan megidézik a hajnalt,
a mindenkire egyformán kifényesedőt!
A part fövényén ölelkezőket tükrözd,
a holdnak kitakart, villogó-testű asszonyokat,
kik a holnap kisdedeit
kinlódva, mégis ujjongva szülik meg!

Míg mérhetetlen vizek feloldanának,
vallj a világról!

LELKIGYAKORLAT

A nap nyomott, fáradt kedvvel kelt, mint egy kishivatalnok. Mikor tar fejébűbja a házrengeteg fölött megjelent, felkiáltottak a harangok. Óbudán kezdődött el a dallamos bongás, egyik torony a másikat riasztotta fel, végig a Dunaparton, s az utolsó csendülések akkor hallgattak el Kelenföldön, mikor már teljes erővel törtetett az áprilisi égre a Nap. Ma gyorsabban emelkedett, mint bármikor.

A lilaszínű utcán még nem mozdult semmi. Aztán a Széna tér irányából kemény léptek csattogtak. Rendőr jött, hasán számlappal, oldalán néha megcsörrent a kard. Mintha csenevész árnyéka surranna ellőtte: alacsonytermetű, ijedt emberke futott a sugarakban. Látszott, hogy nem ez a rendes tempója, de mikor lassított, határozott mutatóujj bökte hátba, ha nem is durván, és a kicsi ember ismét nekilódult. Nem látta őket senki. A házak nagyrészt még aludtak, s csak a kapualjakban volt csoszogás.

Aztán feltűntek a papok. Most nem párosával mentek, mint rendszeren, hanem egyedül rengtek tova, lesütött szemmel, áhítatos arccal. Sokan voltak és a rendőr meghökkenve, feszes szalutálással köszönt nekik. Volt pap, aki mormolt valamit, de legtöbbször csak bölintott és a kövezetet kutatta, mintha imádkozna. Az emberke tágra nyílt szemekkel nézte a hajnali menetet, de nem köszönt. Ő csak egyszerű tolvaj volt, a társadalom legszéléről. Kétszer is lábára hágott a rendőr, de ő csak nem szólt semmit, ment a zárka felé, macska-lépteivel.

A harmadik emeleten felszaladt a faredőny, hangos ropogással. A sortűz ébresztője egyszerre megélnéltette az utcát. Jött a szemetes már, nagy rézcseggőjével, koporsóalakú kocsiával, amelyben dögletesen búzlott a szemét. A szemetes magas bakról nézte a sürgölődő vicéket, mint herceg a köznépet, aki hódolatával együtt meghozta ajándékait. A csengős suhanc izzadva segédkezett és szürke volt a portól, mint a tűzfalak. Csak csengője ragyogott változatlanul.

Péter a harmadikról mélyen kihajolva nézte a földszíni kamaszt. Az – két ház közötti cammogásban – a szemébe túrt, könyékig. A kocsí hátulján állva olyan volt, mint éhes, ágaskodó kutya. A szeméből szafaládé került elő – Péter jól látta a három dioptrián át – és a csengős fiú odaütögte a kocsí széléhez, aztán rágszálni kezdte, lassan, hogy sokáig érezze ízét.

Megborzongott és kellemetlen hűvösség futott fel nyaka tövéig. „Nem tanulsz? Odaadlak szemetesnek.” Mindig ezt mondta az apja, ha ő elábrándozott Vergilius fölött. „Nem lesz belőled más, mint lakatos” – mondta a Vitéz utcai kistrafikos, a keresztapja. „Bizony fiatalember, aki nem tudja a történelmet, abból nem lehet más, mint suszter. Legföljebb kesztyűkészítő.” Ez a házitanító fenyegetése volt. Mindenféle iparral ijesztgették, de legtöbbször a szemetesség kísértete fenyegette. Ezt apja akkor is idézte, mikor türhetően tanult, csak megszokásból, ahogy a kocsis is oda-csördít néha a jólhúzó lónak.

Már egészen fent futott a Nap s útja elkanyarodott a királyi palotának.

– Meleg a vized – szólta be az anyja. Péter kelletlenül ment a fürdőszobába, hasán megcsomózta a hálóinget, kis vizet maszatolt szét testén s közben nagyokat fűjt, gurgulázott, mintha tetőtől-talpig lemosdana. Tizenhárom éves múlt, már nem hagyta, hogy anyja babráljon pelyhedző testén.

Jóleső hűvösséggel feszült az új ing felhevült mellkasára. Odakint rohamosan melegedett fel a reggel, pedig április volt. Péter kicsit megnyitotta az ajtót, hátha huzat tamad. Felöltözködött gyorsan és keresgélni kezdte az imakönyvét.

– Őszérés! – hallotta a mélyhangú üvöltést a résrehagyott ajtón át. Mintha a pince ordított volna.

– Ez is korán kezd – mondta apja az előszobában. – Még fél hét sincsen.

– Jó, hogy jött – anyja mindig magas fejhangon beszélt. – Úgyis rég eladnám a dunyhát. Azt a kékhuzatosat. Csupa rongy, de a tolla jó még.

– Igen, de ez a Reisz és nem a Königsberger. Várd meg a Königsbergert. Reisz zsidó. Minek keressen rajtunk zsidó?

– Zsidó, nem zsidó – sívított a fejhang. – Ma nagymosás van. Nincs kékitő, mosószappan sincs elég. Mit hülyéskedsz?

– Hívd fel akkor a Reiszt – hallotta Péter a belenyugvást. – De vigyázz, hogy be ne csapjon.

Az imakönyv még nem került elő. A térdeplő fiú hallotta, ahogy nyílik az előszobaajtó.

– Jó reggelt, Reisz úr. Hogy megy a bót? – kedélyeskedett az apa.

– Jó reggelt kívánok. Mehetne jobban is.

– Ravasz ember maga Reisz úr, de tehetséges. Sokat sír és sokat keres. Van már háza?

– Ez a dunyha volna – hallotta most anyját Péter – nem mondom, rongyos a huzata, de a toll jó.

– Igen, a toll jó. Mit tetszik kérni érte?

– Három pengőt.

– Két pengő. Többet nem ér meg nekem.

– Ugyan már – búslakodott az apa. – Régi kuncsaftok vagyunk mi magának, meg aztán a fia kollegám volt...

Kis csend következett.

– Igen, volt – recsegett Reisz rekedtsége. – Most itt van a ház előtt és ő húzza a kézikocsit.

– Na és? Talán tehetek róla? – csattant fel az apa. – Kistisztviselő vagyok én, kérem. Nem én hozom a törvényeket. Ne rajtunk keresse meg a fia veszteségét.

Végre feltűnt az imakönyv, feketén és súlyosan, két könyv hézagában, mint testes tisztelendő az iskolakápolna szűk aítájából. A könyv alábukott a kapkodó kezekből és színes szentképek peregetek a padlóra.

– Igazán sajnáltuk a fiát Reisz úr – sikoltotta felső cében az anya, – jó kollegája volt az uramnak. Micsoda sors, szörnyű. Egy jogvégzett ember kocsit húz...

– Kibírjuk kérem – mondta Reisz – szóval kettőötven. Tessék megengedni, hogy leszólhassak a fiamnak.

– Igen, igen, de odabent még minden szanaszét van...

– Ugyan – csattant anyára az apa. – Nincs abban semmi. Erre tessék, Reisz úr.

A szentképek közt kampósorru mikiegr vigyorgott. Alatta felírás: „Ne vásárolj zsidótól!” Amíg nézegette az enyveshátú, otromba rajzot, belépett Reisz, apja kíséretében. Az öreg ószeres halkán köszönt s körül se nézve, az ablakhoz ment.

– Pista! Harmadik emelet kilenc.

Felvillant valami a fiúban s beleborzongott. Villámgyorsan benyálazta a cédulát s az ablakon kifeszülő férfihátra simította. Reisz megfordult és a fiú köhögni kezdett, hogy visszatartsa röhögését.

– Így megfázott? – Reisz cukroszacskót vett elő. – Tessék fiatalúr. Negró.

– Te még itthon vagy? – hörkent rá apja. – Mikor kezdődik a lelkigyakorlat?

– Hétkor – lesütötte szemét és nem vett a Negróból.

– Jó napot, Reisz úr. Pistát üdvözlöm. Sajnálom, hogy nem beszélhetek vele, de a fiam nagy nap előtt áll. Kicsit beszélgetnünk kell. Kutatnom kell a lelkivilágát – idézett egy kifejezést a tegnapi lapból.

Reisz zsebrevágta a zacskót és elment.

– Szóval... – az apa elakadt.

Odakint motoszkáltak.

– Szóval – kezdte megint – érzed a bűnbánatot? – suta volt a kérdés, szinte goromba.

Péter ijedten nézett fel apjára. Ilyet még sosem kérdezett tőle. Nem is tudott válaszolni.

– Némáságod töredelmet jelent – idézte a vasárnapi papot az apa. – Töredelmet. – Közben karóráját nézte és kitört. – Háromnegyed hét.

Mikor mennek a fenébe? Még elkések! – Odakint bekattant az előszobaajtó.

– Csakhogy elkotródta – homlokon csókolta fiát. Eddig nem tette meg sohasem. „Mi van az öreggel?” A fiú rettentő éhséget érzett, de ma nem reggelizhetett, az áldozás előtt.

Most anyja jött be.

– Indulhatsz kisfiam. A kis Karcsay már elment.

Karcsay? Persze, hogy elment, hiszen ministrál. Hosszú, fehér lóképe mindig ott világít az oltár előtt, minden vasárnapon és ünnepen.

– Ha hazajössz, nagyon finomat kapsz ebédre – fésülgette a fia haját az anya. – De most már menj, mert elkésel.

A lépcsőházban Karcsaynéba robbant, aki a szatyrokkal megrakott cselédet terelgette, mint kis pónilovat.

– Kezitsókolom, ne tessék haragudni – kapta el Karcsayné jóillatú kezét és megcsókolta. Apja tanította rá.

– Láttá Terézke ezt a kölyköt? Az apja valami vacak díjnok... Péter nem törődött vele. Rohant, mert kevés diák járt már az utcán. A szomszéd ház előtt rostokolt Reiszék kocsija. Az őszeres fia behúnyt szemekkel napozott a falnak dőlve. Péter nagy ívben kerülte el és még gyorsabbra vette a futást, mert a gimnáziumon megszólalt a kápolna káppanhangú kis harangja.

A napsütötte folyosókon római nagyságok mellszobra állt, furcsa arckifejezéssel. Mintha ők is győnni akarnának. Az emeleti folyosó csaknem üres volt már, csak ketten álltak az egyik ablakmélyedésben. Egy pap és egy százados.

– Tiltakozom – zengette a pap rideg hangon. – Értse meg, ezt nem tehetik velünk. Mi áhítatos elmélkedésre gyűjtöttük össze fiainkat, maguk meg jönnek ezzel a légóval... Tiltakozom és tiltakozom.

– Sajnálom főtisztelendő úr – rántott deréksziján egyet a tiszt – de a levante főparancsnokság a mai napot tartja alkalmasnak, összhangban a többi iskolával. A parancs az parancs. Nem tehetek ellen semmit.

– A főparancsnokság? – húzta el száját a pap. – Fölöttünk az isten parancsol! A mi szent gyakorlatunk több, mint az önök légimicsodája. – Megpillantotta a hallgatózó fiút. – Mit bámulsz? Menj be a kápolnába. Semmi dolgod itt!

A kápolnateremben szólt a harmónium, álmosan és mégis türelmetlenül. A papok az oltár előtt tárgyaltak halkán és izgatottan. A diákok szunyókáltak, vagy imakönyvüket forgatták. Péter gyorsan egy hátsó padba ült. Gondolta, hogy hallgat, de nem állhatta tovább.

– Naqy zri van – suttoqta Bicskeinek. A hír gyorsan körbejárt és az álmosak is felhökkentek. A főtisztelendő még mindig nem jött. Aztán valaki hangosan szirénázni kezdett.

– Ki volt az? – Idegen, nagytermetű pap rontott a padsoroknak. Akkora tenyerei voltak, mint egy kidobólegénynek. A diákok és a harmónium rémülten hallgattak el.

– Ki volt az? – Csattant másodszor is, most már fenyegetően.

– A Bicskei – hallatszott valahonnét középről.

– Melyik az a Bicskei? – Mutatták neki.

– Te voltál a sziréna? – Nagydarab feketeség fogott el mindent Péter és Bicskei elől.

– Nem – reszketett Bicskei hangja.

– Ugye ő volt – állította határozottan a pap és húsos mutatója majdnem felnyársalta Bicskeit.

– Nem tudom – dadogta Péter. – Nem figyeltem oda.
 – Nem figyeltél? Mit csináltál?
 – Én – vágta ki magát – imádkoztam.
 A pap nem tudott mit válaszolni. Megint Bicskeinek rontott.
 – Valld be! Kápolnában nem szabad hazudni!
 – Nem én voltam. Esküszöm, tisztelendő úr kérem – sírt fel Bicskei.
 – Ne higgyen neki – bömbölt egy basszus. – Zsidó!
 – Zsidó? Akkor hogy kerül sz ide?
 – Kikeresztelkedett! – bögte az előbbi hang. – De azért zsidó!
 Halk vartyogás kezdődött a kápolnában.
 – Erger, berger...
 – Kuss! – fordult meg a pap. – Kuss! Csürhe! – Az ergerbergezés abba-maradt.
 – Mondd, fiam – keresgélte szavait a pap. – Mióta vagy keresztény?
 – Két éve, kéremszépén.
 – Úgy – fontolgatta a pap – úgy. Nézd fiam, elhiszem, hogy nem te szirénáz-tál. De megértheted, hogy jelenléd zavarólag hat. Te új keresztény vagy, talán nem is annyira fontos neked még a mi áhítatoskodásunk. Nem küldelek, maradhatsz tő-lem...
 – Dicsértessék – mondta Bicskei és elment. A fekete ember megkönnyebbülten nézett utána.
 Csaknem félnyolc volt már s a főtisztelendő még mindig nem jött. A zümmögés sűrűsödött megint. A papok tanácstalanok voltak. Végre az idegen tisztelendő segí-tette ki őket.
 – Mielőtt háromnapos áhítatosságunkat elkezdenők igazában, énekeljünk. – Ez-zel rákezdte zengzetes tenorján. – Hol vagy, István király...
 A fiúk engedelmesen követték.
 Péter nem énekelt. Bicskei helyét nézte, s mikor elfordult, nagy ürességet érzett. Sajnálkozást is érzett, meg szégyent. Sajnálta a fiút, aki mindig sügött neki és szé-gyellte, hogy sajnálja a zsidót. Reisz? Az egészen más. Nappal kocsit húz és este dol-lárokat számol. Így mondta az apja, nem is egyszer.
 Már a harmadik éneket kezdték, mikor belépett a főtisztelendő, az igazgató és a tornatanár kíséretében.
 – Fiaim – kezdte – édes fiaim. Sohse tudhatjuk, hogy templomainkat mikor dönti romba az ellenség bombája. Nehéz időket élünk. Béke van még a földön, de meddig? Ezért ne is csodálkozzatok, ha szent áhítatunkba ma beleszól a légiriasztás szívbemarkoló hangja. El kell viselnünk. Magyarok vagyunk és jó magyarok. Hazánk szent érdekei egyenlők az anyaszentegyház érdekeivel. A légoltalmi gyakorlat te-hát...
 Durván vágott közbe a kolompok csörömpölése.
 A diákok, mint ijedt birkanyáj, tódultak kifelé. A papok, akár fekete terelő-pulik, siettek utánuk.
 Valaki elkapta Péter karját. Egy nyolcadikos volt.
 – Futólépésben a tetőre, oltani...
 A tetőn napfény fogadta és szél. Szédült és nem mert lenézni. Hasrafeküdt a cse-repeken. Mikor vége volt mindennek, szörnyülködve nézte ünneplőjét. Csupa mész-folt. A tanáriból előkerült kefe sem segített.
 – Azért ezt nem kellett volna. Ilyen kis kölyköt felküldeni a tetőre. És ha le-esik? – mondta ingerülten az igazgató.
 A százados vállalt vont, a tornatanár mondott valamit, de Péter nem értette a nagy zokogásban.
 – A ruhája is tönkrement. Ugye megvernek, ha így még haza? – simogatta meg egy meleg tenyér.
 – Apám agyonver – fulladozott Péter.

– Kísérje haza az iskolaszolga és vigyen a szülőknek levelet. Hallatlan. Nyolcan vannak. Mind haza kell kísérni. Hallatlan. Ezek szegénysorsú diákok. Ilyet nem lehet csinálni, kérem.

A százados jól megnézte az igazgatót, de nem szólt semmit, csak bejegyzett valamit noteszébe.

Odahaza csak ennyit mondott az apa.

– Szóval ilyen egy lelki gyakorlat – zörgette a papírt –, ved le a göncöt, fiam. Holnap eladhatjuk az őszeresnek. Nem a Reisznek. Königsberger rendes német ember. Őmiatta sosem lesz háború.

Winkelbauer Pál rajza

MORVAY GYULA
ÚJJAÉLEDEÉS ZALÁBAN

I.

A gyár

Az első napok gondokba, nehézségekbe fulladtak; új történelmet kellett csinálni, mindent a legelején kellett kezdeni, mindent a semmiből, a rosszból és a meghagyottból, ami jó volt – az országot kirabló ellenség kezén volt. Kanizsavár egyik bástyájának helyén, szemétgyűjtő helyen, a mostani 7-es főútvonal mellett volt egy kis, összetákolt „gyár”. Deszkalemez volt a teteje, belül döngölt volt a föld. 1947 első napjaiban Lapsánszki Loránt mérnök ezen a helyen alapította meg kis gyárát. Az udvaron kis kupac nyersanyag állt, az 1200 négyzetméternyi területen, melyet a mérnök az akkori városi tanácstól kapott, felhúzta a legelső kanizsai üvegyár épületét; nyolc munkása volt. Vastagfalú, ormótlan palackokat gyártott piciny gyárában, mivel a mindent jelentő gáz, a gáz erre vezetett, kemencéjében gázláng loboghatott. Gyára előtt vezetett az út, ami a szállítást meggyorsította; a vasút is közel volt; a nyersanyag és a készáru egy-kettőre megfordulhatott. A gyár alfája megvolt: az „energiahordozó” rendelkezésre állt – a többi azonban, a sok minden, hiányzott. Szemtanúi voltunk a nagykanizsai üvegyár születésének, és látjuk a mai gyár virágzó erejét.

A nyomda

Nem egészen száz esztendő alatt született újjá a kultúra terjesztője, a nagykanizsai nyomda. A nyomdász mesterség minden jó hagyományát és színvonal-tiszteletét, a betűszedés és nyomás ízlését megőrizte ez az üzem, amely a felszabadulás utáni napokban már beszerezte a nemesmetszésű pergamen-antikva betűt, választékos ízléssel használja Misztótfalusi Kis Miklós újjáélesztett betűit, s kenyér-betűje a Bodoni antikva, amely finom egyszerűségével még mindig a művészi szépségű betűk élén áll.

Azokban a napokban a nyomdászok a szedésen, nyomáson kívül azzal voltak elfoglalva, hogy hogyan hozzák helyre a romlott étolajat, amelybe hagymát sütöttek, hogy elvegye az éktelen rossz szagot. Az ajtóban szuronyos katona ült, térdénél hosszúbajonettes puskája néha eldőlt a sok állástól. Babel „Konarmija” (Lovashadsereg) könyvét olvasta, és odament a szedőkhöz, olvassák el Pavlicsenko Matvej Rogyionovics élete című írást, vagy Konkin-t. Ez az írás különösen tetszett a katonának, akit Iván Vasziljevics Ivanov-nak hívtak. A gépek lassan zörögtek, villany is, olaj is gyengén volt, petróleumot pedig sehol sem lehetett kapni; nehezen lehetett lemosni a nyomóhengereket. A szedők meghallgatták Priscsepa történetét; rövid írás volt, de velős. Nem volt kicizellálva, kihegyezve semmi; éltek a szavak, világítottak a vonalak. Ezekben a nagyon nehéz napokban azonban már nem szedték ki őket. Eddig a napig éltek. Ezekben a napokban volt e nehéz történetek pusztulása, és haláluk árán újak születése.

Fűtőház

Történelmünk régi lapján az áll, hogy két mozdonyszín volt akkor Kanizsán; az egyik összedőlt, a bombázás szétverte (lebontották), a másik erősen megrongálódott. És emlékezünk, mint heverték a fordítókorongban a németek által odaforgatott mozdonyok, miként botlott meg Gromov őrnagy elvtárs csizmája a szénszerelő kerék roncsaiban. A fűtőházban mindent előlről kellett kezdeni. Mindent a legelején kellett elkezdni, mivel: a vízházak elpusztultak. A villamos hálózat elpusztult. A villanymotorok elpusztultak. Mi maradt hát ezen a helyen? Romhalmaz, pusztulás. Össze-görbült sínek. Meg Gromov ezredes szava: „Búgyet, búgyet”. Ami azt jelentette, hogy *lesz*. Ebben az egy szóban, hogy *lesz*, ebben volt az újjászületés ígérete. Amely valóra is vált.

Vasút

Az ország vérkeringésére, a vasutakra mérték a német megszállók a legrettegetesebb csapást. Az elpusztult huszonöt éves Horthy-rezsim fennállása alatt mindössze 10 kilométer hosszú vasutat épített; egy esztendőben tehát körülbelül 300–400 méter hosszút. Beljajev őrnagy elvtárs noteszában a következő feljegyzés volt: „Magyarországon a vasutakban okozott kár értéke 570 millió dollár. 2500 mozdonyból mindössze 127 darab maradt. Az országban 6200 személykocsi volt – maradt 285. És végül: 59 100 teherkocsiból 5100 maradt ennek az országnak...” – Nagykanizsán a vágányok, kitérők, a fűtőház – elpusztult. Felejthetetlen volt, amikor április 26-án az első vonat elindult Budapestre. A „pakolás” – papondekliből volt; a mozdonyvezető gépe mellett szaladt, amíg bírta. Nem, ez a vonat nem ment fel Pestre. 1945. április 28-án indult az első vonat Budapestre Nagykanizsáról. Ment a gőzös, ment, de halálos kimerültségtől zihált, lázas teste olajos vizet izzadt, de bírta, de fel-szuszogott Pestre, hogy odavánszorogva is megjelentse az újjáéledt erőt.

A pénz

Öt bank maradt meg a városban: régen is ennyi volt; hatezer lakosra egy bank. Éppen csillagos áprilisi éjjel volt, az udvaron álló nagysörényű hucul-lovak harsogva rágták a zabot; hátuk mögött még ágyúk dörögtek. Az egyik gránát levágott az udvarra, kidőlt a faskamra lécajtaja, az udvarra szóródott a két köteg papiros. Másnap a bank össze akarta szedetni ezeket a papirosokat, de nem lehetett: az egyik ló hátulsó lába vérzett; a kiszóródott zabot ráfogatta, nem lehetett hozzá közelemlenni, egész teste reszketett a fájdalomtól. Amikor az emberek összesöpörték, megnézték a papirosokat, akkor látták az orosztonyi, kerecsényi, gelsei parasztemberek váltóit és végrehajtási végzéseit. Pénzüik, pengő-pénzüik – sehol. A trezorokban – arany maradt, ami nem a parasztembereké volt; azaz mégis az övék volt: pénzükből lett az az arany. Meg földjükből, állatjaikból, valamint házukból. A tavaszi szélben keringő cédulák a vér és arany kinkeservét zizegték.

Múzeum

Szűcs páter jobb kezét bal, bal kezét jobb reverendaujjába dugta. Nyugtalanul nézett a szovjet orvosra, aki most fejezett be egy operálást; homlokán verejtékcseppek villogtak, karbol és jód szaga terjengett a szobában. Levette szemüvegét, megtörölte gyulladt szemét, s hallgatta a páter szavait, aki rekedt, síró hangon kérte az orvos-ezredest: legyen szíves, adja vissza a pincébe letett nagy ládát. A piaristaké. „Mi van abban a ládában?” „Kegyszer.” „Hol akarnak misézni?” „Az épületben két szoba van, azokban van a Múzeum, ott fogunk ájtatoskodni.” „Kérem, vigyék”, mondta az orvos. Szép lassan megnézte a múzeum két szobáját, felemelte a tárgyakat, miközben Grujber tanár úr magyarázta, melyik darab micsoda. Így értesült akkor az orvos, hogy a két szobában, ahol akkor a nagykanizsai múzeumot elhelyezték, nem

egészen kétezer darab van. Ebből a két kis szobából jött elő a múzeum, amely húsz esztendő alatt húszezer darabra szaporodott; minden évben ezer darabbal tett többet az emberek szeme elé, hogy tanuljanak és lássanak. A ma számára újjáéledt a múlt.

Emberek

Vöröskő és Margecány vidékére, valamint a Gyetva alá szlovák katonák siettek haza; a szovjet tankok mellett fehér-kék-piros kokárdás cseh katonák rohantak előre. Ketten Kassa mellől valók voltak, négyen pedig Zsatec-iek, a híres komlótermő vidékről. Jártak itt dubrovnyicai (Alsó-Domború-i) partizánok is; horvát nemzetiségűnek mondták magukat. A Királyi Pál utca egyik házában négy lengyel katona élt; szomszédságukban lett és litván harcosok. A szovjet csapatokkal sok úzbég és türkmén katona is volt a városban. Egyikük sehogyan sem értette meg a „kút” szót. „Gödör, lyuk, amelyben víz van?” „Igen.” „Ilyet még nem láttam. Nálunk nincs kút. Nálunk nincs eső. Nálunk ha van is eső, még a levegőben elpárolog. Ti nagyon boldog emberek és nagyon gazdagok vagytok. Láttam, erre nagy vizek vannak.” Aztán hozzátette: „A víz, meg a levegő nagyon jó: tiszta. Bennük a madarak, halak boldogan élnek, megvan a szabadságuk.” Vizünk, tiszta levegőnk, tavaszi, zsenge szabadságunk volt – gazdagok voltunk.

Jakabfy néni

Az Alsó-erdő napsütötte tisztásán, ahol senki sem bókászott, ijedten mondta Jakabfy néni, hogy rettegve megy be a városba; fél a betűktől, fél a mindenféle jelektől. Nem tud írni, nem tud olvasni, nem tud számolni. Kötevényre rakta a pántlikát, amit vett, mellé markolta szoknyazsebéből a pénzt – olvassam meg, nem csapták-e be? Becsapták: több pénzt vettek el tőle; tudták, hogy írástudatlan. A városban akkor éppen 99-en nem tudtak sem írni, sem olvasni, Jakabfy néni volt a századik. Könyvet, ceruzát, irkát, radírt kapott. Ingyen szemüveget tett fel, hogy lásson. Beült a padba, de kimondhatatlanul nagy volt benne a félsz. Többet nem megy „az iskolába”, annyira szégyelli magát, holott már 71 esztendő. „De nem akarok addig meghalni, ameddig ez a félelem ki nem megy belőlem”, mondta. Az Alsó-erdő napsütötte tisztásán tanult meg tehát írni és olvasni Jakabfy néni; tagbaszakadt favágó volt a mestere, aki, mikor a néni rosszul írta le a betűt, megdörzsölte szakállát. Haragott a rőt szakáll-tarló, de csak fogta és vitte a néni kezét az irkán. „Megtanulja nekem a „cö bötüt”, nem akarok szégyenbe maradni.” „Ki előtt?”, kérdezte riadtan a néni. „Az egész emberiség előtt. Mivel én most magát az emberiség tagjává teszem: fog tudni írni! Csak írjon. Csak menessze az kezét a papíron...!” Menesztette Jakabfy néni a kezét. „Úgy érzem, hogy én most születtem!” Ezt mondta a napsütötte erdei tisztáson Jakabfy néni, aki az országgal, a néppel együtt maga is újjászületett.

II.

A föld

A faluszéli házak kis ablakaira menyecskék piros alsószoknyáját vetették firhangnak, a messze rónaságra mint gyulladt seb tüzeltek a ferde ablakocskák. Negyvenöt kora tavaszán a fehérfalú kis kastély piros cserepes tetejét a földbirtokos le akarta szedetni. Szürke palát rakat helyette. Már messziről megvadította őt a piros szín. Ezen a napon is nádpálcával járkált az udvaron, lakkcsizmája szárát és egyik-másik bérese hátát verdeste vele. A vendégek érkezésekor az előszoba fogására akasztotta nádpálcáját. A bikacsők mellé. „Kérem. Hogyne. Lehet róla szó, kérem, miért ne: bérbe adok az őrnagy úrnak, mármint a Szovjet Hadseregnek nyolcvan hold földet, hogy árpaabrákjuk legyen a lovagnak. Kérem...” – És ekkor beléptek a parasztemberek. A hegyes adámcsutkájú emberke majdnem hanyatt esett a parkettán, a másik is nézegetett, mibe fogódzkodhatna meg. A földbirtokos kifelé tuszkolta volna

őket, de a parasztemberek lecövekölődtek, és az istennek se mozdultak. „No jó, de most jöjjenek ki, kint majd beszélünk, most vendégek vannak, láthatják, szerződést írunk alá...” „Jó nekünk itt is. A gangra megyünk... Itt jártunk a földünkön, nos, mondjuk, benézünk a házba...” – mondta az ádámcsutkás. „Hogyaaan?” – bal kezét a füléhez tartotta a földbirtokos. A „földjükön? Emberek, észnél legyenek, ha egy cseppet nehezükre is esik... Ez az én birtokom!”. „Írja csak alá a szerződést, aztán folytatjuk – a földosztást.” A parasztemberek köszöntek Bajnov őrnagy elvtársnak, s csendben kimentek. Az udvaron vártak. A földesúr sápadtan ült, szeme nem látta, mit ír alá. Ekkor bekopogtak az asszonyok. Házhelyet kértek. „Házhelyeet? Honnan? Miből? Hát eddig megvoltak, most meg egyszerre harmincan mennek férjhez? Eddig nem kellett ház hely, most egyszerre harminc kell?”. A földbirtokos elvesztette a fejét. „Eddig is el kellett volna, csak nem kaptunk; a lányok nem mentek férjhez. Most mennek férjhez, mivel most ház helyük is lesz.” Széparcú asszony szavai voltak ezek; lábát erősen megvetette a parkettán.

„Csak írja alá a szerződést, aztán a földosztó emberekkel majd visszajövünk. A ház helyek ügyében”. Ennyit mondott az asszony, azzal kifordult. Még három menyecskeféle ment utána. A földesúr fehér batiszt zsebkendővel letörölte homlokáról a verejtéket. „Maga a jegyző se bírta ki ezeket az embereket; hányszor mondta: no, csak coki hátrább, emberek, ne tolakodjanak, nem bírom a trágyaszagot...!”. Az őrnagy mindent hallott, látott és megértett. A földesúr idegesen maga elé rántotta a szerződést, s aláírta. Kikísérte vendégeit; az előszobában le akarta akasztani a bikacsököket, de az őrnagy észrevette, s elkérte a földesúrtól, mivel háború volt, még van is, a lóállomány nagy veszteséget szenvedett. „Mindenféle vad remondákat kaptunk, kedves K. P. úr, ajándékozzon meg ezzel a korbáccsal. Másképpen nem bírunk a musztángokkal, meg a remondákkal. Hiszen tudja, milyen vad állatok.” A földesúr leakasztotta a bikacsököket, s odaadta. „A nádpálcát is legyen szíves!”. Azt is elkérte az őrnagy. – A földbirtokos betámolygott a szobába. Most, most vették ki kezéből hatalmát, hatalma jelképét és jogarát. Üres a marka, nincs benne parasztverő hatalom, mivel eddig kamattal, ház helyvel, árendával, földdel egzecírozta a parasztokat, akik most kint állnak, a földeket és a gazdasági épületeket nézegetik. Mellettük állnak az asszonyok, akik maradék hatalmát is kicsavariák kezéből. „Milyen nőstény bestiák lettek ezek...”, gondolta keserűen. Minden szédült vele: a szoba, a kastély, a földek, az épületek, a fák. Ebből az örvényből nincs kiút. Itt most az ember és a föld, a föld szölt rettenetes erővel.

Új ember

Még a megszokás dolgozott Agócs Péterben, amikor elment Boér Jánoshoz. Előadta neki, miért jött. Esztendőknél előtte, így ősszel, mikor a gabonát, az édes szőlőt, a gesztenyét, az almát és a jóságú birsalmát is leszedték, amikor a borok mély pincék csendjében forrtak és tisztultak: Agócs – „hívták őt” – megrakatott egy kocsi-derékot sonkákkal, ponyvával letakarták, az elfáradt búcsújáró asszonyok és lányok felültek a sonkákra, így mentek, elől Agócs. Boér is ment, de csak azért, hogy felesége ne unszolódjon annyit. Még az első háború óta összeakasztotta a tengelyt a magas hatalmakkal. Azt mondta, hogy itthon a felesége a magyar katonák győzelméért imádkozott – kellett imádkoznia –, míg ő kint Oroszországban azt látta és hallotta – neki is imádkoznia kellett, hiszen hadifogoly volt –, hogy az oroszok az orosz fegyverek győzelméért imádkoznak. Rettenetesen belevágott valami, a hadifogság után itthon elszölte magát, az arra hivatott ember fülébe jutott. Így lett „istentelen” ember, ámbár Agócsból átvette a középnagy keresztet, azzal ment a menet előtt, lábalt vele az egyik patakot, hogy át tudja-e vezetni ezt az ember- és asszony-menetet. Nem tudta, mivel a kereszt nyelével tapogatta a folyómedret, s felkiáltott: „Vissza, emberek! Gatyakötésig ér a víz!”. Visszafordultak, minden tönkrement, a sonkák elvesztek, összevesztek rajta. Boér János életében nagy életfordulás esztendő volt, hiába, nem tehetett róla. „Nem érek rá; most kaptunk földeket, állatokat kell szerezni, szántani és vetni kell. Megmég a kapott földről le kell cipelnem a tank-

roncsokat. Annyi a munkám, hogy sok. Száz a dolgom, ha nem ezer. Dehogyan mehetek valahová is.” Agócs mondta a magáét, mivel a megszokás még dolgozott benne, de Boér egyre mondta a magáét: két háborúban volt, elege volt a menésből, mozgósították őt, tehát ő is „mozgósította” magát, itt vannak a földek, szépen kapott a kommunistáktól. „Kitől?” „Mondtam, kiktől.” „És annak – felbőkte hüvelykujját – semmi köze a kapáshoz, mi?” Boér felhúzta vállát, de nem szólt, nem szólt volna egy világerő sem. Egyszer már megjárta. „Kik azok a kommunisták?” „Új emberek.” „Aha. Te abban hiszel, hogy azok...” „Abban hiszek, hogy szántanom kell, bevetem a földet, száz dolog van a kezemben; meg a feleségemében is; meg a fiaméban is, de még így is meg kell fognunk a dolog végét. Máskülönben mit mondok, hogy mit csináltam a drága barázdákkal?” „Látom, te is új ember lettél”, mondta összehúzott szemmel Agócs Péter. „Lehet. Minden lehet az életben, hiszen tapasztaltam”, mondta csendesen Boér János, azzal betette Agócs után a kisajtót.

Gyümölcslák a viharban

„Miket ki nem talál ez a Bodon Pál”, mondták az emberek a faluban. Bodon ágált, harcolt, beszélt: ne építkezzenek az emberek szanaszét a határban; húzódjanak össze, emeletes házakat kell építeni; vizet, villanyt kell bevinni ezekbe a házakba, nem pedig szanaszét építkezni, hiszen már így is kevesebb és még kevesebb a termőföld;; elveszik a házak, raktárak, gyárak a földet az emberek elől, aztán mekkora földön fogjuk megtermelni kenyérünket? Bodon szerint: tízemeletes házakat kell építeni a faluban, azokban kell elhelyezni a borbélyt, a cukrászdát, mindenféle boltot, lifteket kell felszerelni, hogy egykettőre fel lehessen szaladni a lakásba. Hat esztendeig ágált, a hetedikén „kiásták” őt a faluból, és felhelyezték a hatodik emeletre, mivel már nem parasztember, hanem városi lakó lett. Szédült ott fenn; nem bírt elég levegőt kapni a tüdeje. A falatnyi erkélyen szédült; a nap se süttött elég erősen a lakásba. Amikor vihar kavardott, a sarokban gubbasztott, le akart szaladni az udvarra, hogy – hátraszalad szérűjére, behajtja az állatokat, megvédi a gyümölcslákat. Elég sok kazalszóró orkánnal nézett szembe; villám levághat, víz szakíthat, eső áztathat, a szél megszaggathatja a szerhát a háztetőn. A lépcsőn jutott eszébe, hogy megnézi házát, kertjét. Oda jutott volna, hogy kevés levegőt szívhat? Hogy nincs a lába alatt egy marocska föld sem? Hogy nincs körülötte egy szál virág sem? Mikor felesége megbetegedett és elromlott a lift, mikor napjában háromszor nyalábjában vitte fel az asszonyt a hatodik emeletre, akkor döntött. Hazamegy. És éppen egy viharos napon ment haza, szérűjén az állatokat behajtotta, kertjében a gyümölcslákat védte. Az új gazda meg csak nézte ezt a csapzott hajú embert. Azt hitte meghibbant. Holott csak visszatért a földhöz, hogy érezze csizmája alatt a lágy hantokat, és hogy elég levegőt szívhasson tüdejébe, arcát a napnak tarthassa. Semmi sem volt már itt az övé, mégis mindent magának-valóan féltett és óvott. Így tartotta őt aztán magánál az édes anyaföld.

Hajnali szó

Hajnali négyig mulattak az urak. Két földesúr a szomszédból, egy messze-intéző, két idegen ember, az ég tudja, honnan jöttek, hová mennek. A parkettán szétgurultak a flaskók. Az urak mindig isznak. Amikor jó a dolguk – isznak. Amikor rosszra fordul csillagzatuk – bánatukban isznak. Mikor még nem tudni, mi lesz holnap reggel – akárcsak most –, isznak. A földbirtokos kétszer is üzent Karsa Gáspár kocsi-sáért, de nem mondták meg, vagy aludt a kocsis, fene tudja, elég az hozzá, hogy mikor a vendégek elkocsiztak, mikor a hajnali csillag hideg fénye lehütötte forró homlokát, kiballagott az istállóba, ami életében most történik meg vele először. Eddig világegy életében a kocsis intésre „előállt”. Most nem. Most sehol senki. Úgy kellett üzenni Karsáért. Jött is, nagy álmosan. „Fogj be, kimegyünk.” No, mi ez? Mi történt, hogy azt se mondja ez a feketeképű parasztember, hogy „igenis!”? Takaró a lábon, a csarintos lovak csüdjé sáros, Karsa feje le akar pottyanni nyakáról.

„Hová megyünk?“, kérdezte a kocsis. „Mindenhová. Megnézem a földeket.” „Azt lehet”, mondta Karsa, és rácuppantott a lovakra. Senki se mondta Karsának, de itt is, ott is megállt a föld végénél. Az úr meg látta, hogy itt is, ott is ástak, kapáltak valamiskét a föld végében. És miféle karók világítanak a hajnali szürkéségben? „Hé! Állj meg! Miféle ásás-kapálás ez itt?” „Megdolgozták.” „Kik?” „A parasztok. A földnélküliek.” „És ezek a karók, te áncikrisztus?” „Azokat én vertem le velük együtt. Az éjjel felosztottuk a földeket; segitettem az embereknek, de minden paszszol.” „Mi? Földeket? Felosztottad? Az én birtokomat? Te, a kocsis?” „Csak voltam kocsis. És igenis, felosztottuk, nem felosztottam; én csak segitettem. Azé a föld, aki megmunkálja.” A csillagos firmamentum akart leszakadni a földesúrra. „Most mit csináljak vele”, gondolta. „Verjem szét a pofáját, lőjem le? szaggassam szét?” „Fordulj meg! Hazal!” „Itt a gyeplő és az ostor; a volt kocsis már nem kocsis; egyedül megy haza az úr.” Ez a hajnal 1945. április végefelé volt, amikor a csillagok és az emberek szeme egyre fényesebben ragyogott.

(Folytatjuk.)

BOROS ISTVÁN

TIZENNÉGY NAP

Pécs, 1944. november 23.–december 5.

1914 óta többször éreztem, hogy túlságosan is komor történelmi időköt élünk, de hogy harminc év múlva, 1944-ben úgy sűrűsödik össze a történelem, s az események sodrába – bár biztos voltam, hogy bekövetkeznek – úgy kerülök bele, hogy nem egyszer kell majd a tükörben szemügyre vennem: megfihéredett-e hajam? – nem annyira nem mertem, mint inkább nem akartam gondolni.

Október 15-én ugyanis, alighogy a Horthy-proklamáció elhangzott, előre megbeszélt terv szerint egyik sógoromékhöz mentem, majd néhány nap múlva, miután lakásomon már 16-án éjjel németek és csendőrök kerestek, úgy gondoltam, hogy egy barátom lakásában, a pécsi Magaslati út alatt nem leszek annyira a nyomozás vonalában. Ide költöztem tehát egy sötét estén s itt sikerült is rejtve maradnom egészen november 29-ig.

Naphosszat egyedül tartózkodtam a lehúzott redőnyű és zárt lakásban. Házigazdám – dolgozó emberek – csak estefelé jártak haza. De egyedül sem értem rá unatkozni. Újságokat olvastam, lehalkítva a rádiót is hallgattam, jegyzeteltem és többek között megfogalmaztam a Függetlenségi Front akkor még csak tervezett napilapjának, az Új Dunántúlnak első számában később, december 17-én megjelent kiáltvány szövegét is, több ízben át-átírva. Néha az ablakredőnyök résein át az utca gyér forgalmát figyeltem. S bár a rendőrség politikai osztályának egyik detektívjét szinte naponta láttam arra járni – nyilván a közelben lakhatott –, biztonságban éreztem magamat.

De adódtak kellemetlen, s idegesítő percek, sőt órák is. Különösen az utolsó hét, menekítő fogságom végső napjai látszottak végtelenül hosszúnak és bővelkedtek izgalmakban, melynek hatását a csaknem másfél hónapja tartó rendkívüli helyzet is bizonyára fokozta.

Egyízben kora délután, alighogy a már említett detektív a bejárat irányában elment az ablakok előtt, majdnem tíz percen át többször megismétlődő s erélyes csengetés hallatszott. Lélegzetemet is visszafojtva figyeltem, s a szőnyegen hasalva vártam, mi történik. Valaki az ablakredőnyt is megveregette néhányszor, gyöngé mozdult. Szerencsére nem lett folytatása. Nyilván nem a detektív volt.

Egy másik napon a déli órákban légicsata zajlott le a közelben felderítő szovjet gépek és náci vadászgépek között. A lövöldözés és irtózatoss dűbörgés után ítélve

valahol rejtékhelyem tájékánt. A ház inogni látszott, úgy éreztem, még a föld is remeg. Első ijedtségem azonban hamar örömmre fordult, mert eszembe jutott, hogy a front ideérkezett.

Ugyancsak az utolsó héten egyik este háziasszonyom néhány barátnője állított be váratlanul. Még mielőtt a lakásba léptek volna, sikerült az éléskamrán át a padlásra menekülnöm. Egy hatalmas fosztott kukorica-rakás előre elkészített mélyedésében ültem s dideregtem csaknem két órán át.

A következő napon háziasszonyom egy bejelentés nélkül érkezett szekszárdi férfi rokona okozott komoly riadalmat. Úgy hírelt róla, hogy a nyilaspárt tagja. Hirtelenében albérlőként mutattak be neki. Megkönnyebbülésünkre másnap elutazott, s mint-hogy politikáról egyetlen szót nem ejtettünk, barátságos kézzorítással búcsúztunk egymástól.

A leizgalmasabb, de egyben legérdekesebb órák azonban ezekben a napokban azok voltak számomra, melyekben tartózkodási helyemet ismerő barátaim kerestek fel, egyenként vagy lefeljebb ketten-hárman, közöttük Kolter Ferenc, egyben sógorom is, Gubriczky István és egyik volt hadifogoly társam, Deák Alajos. Rendszerint sötétedéskor jöttek s tájékoztattak a városban és a környéken történt eseményekről, a nyilasok intézkedéseiről. Ők voltak az összekötők a bányákban, az üzemekben, a vasúton, a rendőrségen, a katonaságnál, a városházán, az egyetemen működő, sőt a Gestapo-hoz is bejáratos bizalmi embereink, elvtársaink között. Részt vett megbeszéléseinken Virág Zoltán barátunk, aki kéziqránátokat, fegyvereket gyűjtött és ugyan-csak az ellenállást szervezte. Ismerve a németek harcmodorát, veszett dühét, nem is titkolt szorongással latolgattuk „elszakadó” hadmozdulataik várható következményeit. De örömmel láttuk egyúttal, hogy ha nem is fegyveres, de hatásos ellenállás bontakozik ki a városban. A kiürítési parancsnak – értesülésünk szerint – legfeljebb a nyilasok, a katonai parancsnokságok, a rendőr tisztikar készül eleget tenni, s csak csekély számú, a náci és nyilas propagandától halálra ijesztett család akarja elhagyni a várost.

Jelszavaink, melyeket az ellenállásra mozgósításban sikerrel használtunk és terjesztettünk, arra szolgáltak fel: menteni emberben és anyagiakban mindent, ami menthető, elszabotálni minden kiürítésre, pusztításra, rombolásra kiadott parancsot, tartálékolni az élelmiszereket!

November 26-án, vasárnap hallatszott először délkelet felől távoli ágyúzás moraja. Bár senki sem tudta, mit hoz számára a közeledő moraj, mégis megkönnyebbülést érzett – természetesen a németeket és barátaikat kivéve. A várost és környékét – látszatra legalábbis – aggasztó, vihar előtti csend ülte meg. Itt-ott hallatszott nehéz járművek, nyilván még német harckocsik dübörgése.

A tűzérségi tűz egész éjjel szakadatlanul morajlott. 27-én, hétfőn is folytatódott, de csak 28-ára virradó éjjel vált nyilvánvalóvá, hogy a rádióban is beharangozott nagy német ellentámadás vagy be sem következett vagy kudarcot vallott. Az ütegek, aknavető hangorkánja ugyanis egyre élesebbé vált, egyre jobban közeledett a városhoz. A déli horizont mintha lánqolt volna. Fényszórók pásztázták messziről a terepet s ágyúk torkolattúze villant szünet nélkül a láthatár peremén. Jelzőrakéták piros és zöld fénye karcolta az éjszakát s nyomjelző lövedékek fényes csikjai húzódtak a sötétségben. Ha nem tudtuk volna, miről van szó, grandiózus de iszonyú tűzijátéknak gondolhattuk volna.

Kedden, november 28-án nappal érte el a város körüli harc a tetőfokát. Ugatott, bömbölt, üvöltött a sokféle fegyver, néha-néha fülsiketítő robbanás reszketette meg a levegőt, az ablakokat. A föld is bele-belerengett, s olykor azt hittük, hogy a szomszédságban csapódott be és robbant valami lövedék. A tomboló harci zaj estefelé csillapodott, sőt sötétedéskor már-már elülni látszott. Egy-egy puskalövés dördült csupán innen-onnan, egy-egy golyó süvített magasan a házak felett, s délnyugaton a volt Repülőtér táján, s a vasútvonal közelében vöröslött hatalmas lángtenger. A napok óta első, szinte kísértetiesen csendes éjszakában éjjel fél kettőig álltam és figyeltem rejtékhelyem kapujában s a padlás ablaknál, de a kimerültség végül is erőt vett rajtam. Nem tudtam, mert nem láttam, hogy a németek sietve elvonultak. Csak sejtet-

tem, de már ez a sejtés is megnyugtató volt. Ruhástól zuhantam fekhelyemre, a háziak azonban már fél hétkor – november 29-én reggel – azzal ráztak fel, hogy „itt vannak az oroszok!” S miközben hidegvizes felfrissülés után lefelé indultam a városba, pár barátságos szót váltva az utamban akadó néhány szovjet katonával, eszembe jutottak Ady sorai:

Dobban a Föld s piros virágos
Nagy kedvvel a Napot köszöntjük
És láng-folyó, szent láng-folyó
Minden utca, ha mi elöntjük.

Most már – az elvonult véres zivatar után – remélhetőleg mi, a dolgozó magyar nép valóban el is önthetjük az utcákat. A „vad úri tatárok”-nak, Csák Máté utódainak napja végleg leáldozott.

1944. november 29-ével megyénkben és városunkban új korszak kezdődik, bár a háború még nem ért véget.

A Széchenyi téren, a Város-templom mellett néhány ismerős és ismeretlen civil fiatalember üdvözölt s közölte, hogy a Nádor szállóból, ahol a szovjet katonai parancsnokság és a város vezetői már tanácskoznak, kerestek és érdeklődtek utánam. Ugyanekkor azonban feszült figyelemmel kísérve a dél felől hangozó ágyúdöreit, kajánul és jelentőségteljes mosolyogtak. Félreérthetetlenül figyelmeztetve, hogy ők más valamiben reménykednek, mint én.

A Nádor kávéházi helyiségébe értem. Itt ültek már együtt a Pécszet felszabadító szovjet hadosztály parancsnoka, N. J. Zavjalov ezredes és vezérkarának néhány tisztje a város vezetőségének, a honvédségnek, rendőrségnek egy-egy visszamaradt tagjával és a város levéltárosaival, aki a Svéd Vöröskereszt képviselője volt. Közöttük néhány jugoszláv tolmács. Kölcsönös bemutatkozás, a szovjet hadsereg és a tisztikar üdvözlése és felköszöntése után zajlott le az a már több ízben ismertetett beszélgetés, melynek során kiderült, hogy a város kíméletes lövetése, melynek eredményeként a háborús károkat szenvedett városok listáján Pécs a pusztulás mértéke szerint összeállított sorrendben az utolsó előtti helyen, Sopron előtt áll – egyenesen Zavjalov parancsára történt. Pedig nem volt nyílt város, s nagyobb haderővel, pusztítóbb erejű felszereléssel hadvezér még soha nem állott falai alatt.

Megbeszélésünk témája azonban főként az volt, miként állítsuk vissza a város normális életét. Mint Zavjalov kijelentette, ez a feladat kizárólag ránk tartozik. Egyelőre, míg a háború tart, sajnos, kénytelenek bizonyos rendszabályokat is életbe léptetni, pl. a fegyverek, rádiók beszolgáltatását, a szabad mozgás, kijárás korlátozását stb., de egyebekben saját magunkat s a szovjet hadsereget is úgy segítjük a leghatásosabban, úgy siettetjük a háború mielőbbi befejezését, ha azonnal munkához látunk. Ebben ők a lehetőségekhez mérten támogatni is fognak.

Zavjalovtól s tisztjeitől búcsút véve a Király utcába (ma Kossuth Lajos utca) vettem utamat, mert híre járt, hogy néhány üzlet kirakatát betörték és fosztogatnak. A hír, sajnos igaznak bizonyult, de nem szovjet katonákat, hanem polgári ruhás tolvajokat láttam közeledtemre menekülni. A Király utca és Mór utca (ma Zetkin Klára u.) sarkán lévő Richter-féle üzlet kirakatait nagy csörömpöléssel éppen akkor törték be, de a fosztogatók hirtelen eltűntek a Mór utcában, ahogy észrevettek.

Ugyanezen a napon, a délutáni órákban Cserkaszov ezredes, a szovjet hadosztály parancsnokság részéről kinevezett első városparancsnok kéretett magához. Vele ugyan-csak a város helyzetének minél jobb megoldásáról tárgyaltunk egészen estig. Kérésére november 30-án és december 1-én egy vezérkari századosnak álltam rendelkezésére, aki a megyére és a városra vonatkozó gazdasági, politikai, népesedési, nemzetiségi, kulturális stb. adatok összeállításával volt megbízva. Megbeszéléseink december 2-án is folytatódtak, ekkor azonban a szociáldemokrata párt képviselőjének, Klotz Alajosnak később pedig Kovács Bélának, a kisgazdapárt egyik vezetőjének információit tolmácsoltam a századosnak. Késő délután volt, amikor az állambiztonsági alakulatok egy ezredese küldött értem kocsit s kért, hogy keressem fel. Néhány tévedésből letar-

tóztatott barátunkra és az orosz emigránsokra vonatkozólag kívánt megbízható értesüléseket szerezni. Marosi László honvédőrnagy, aki még októberben tagadta meg felettesei parancsát, s nem utazott ki a frontra és Loviaguin Alekszander, volt orosz gárdatiszt másnap már szolgálattételre jelentkeztek is. Marosi a későbbiek során az új pécsi hadosztály parancsnoka lett, s a demokratikus honvédség megszervezésén buzgólkodott, Loviaguin pedig mint a polgármesteri hivatalba beosztott tolmács működött.

December 3-án délelőtt a kommunista párt megalakításáról tanácskoztunk az egybegyűjtött elvtársakkal, a régi gárda tagjaival. Délután pedig Tolbuchin marsall a III. Ukrán Front parancsnoka kéretett magához. Vele beszélünk meg részletesen is azokat a problémákat, melyeket Zavjalov ezredes néhány nappal ezelőtt már érintett. Találkozásom a második világháború egyik kimagasló katonai egyéniségével nemcsak azért volt számomra felejthetetlen élmény, mert nagyszerű hadvezérrel, hanem mert egy csontja velejéig nemes gondolkodású és igazi humánummal telített kiváló emberrel is találkoztam s beszélgettem csaknem másfél órát át.

December 4-én délelőtt Máté Ferencsel és Dallos Ferencsel, az államrendőrség két visszamaradt törzsoficerével tárgyaltunk az ugyancsak visszamaradt rendőr légénység közbiztonságra való bevonásáról. Megválasztottuk egyúttal Vas Zoltán elvtárs részvételével – aki az előző nap érkezett városunkba – a kommunista párt vezetőségét és megalakítottuk a pártszervezetet.

December 5-én – egy héttel a felszabadulás emlékezetes napja után – már a városházán a demokratikus pártok delegáltjaiból alakult Intéző Bizottságban vitattuk meg a legsürgősebb problémákat s kerestünk rájuk gondokba merülten, de fiatalos lelkesedéssel és forradalmi tűzben égve megoldásokat.

Közben pedig percnyi szünet nélkül, éjjel és nappal hatalmas harckocsik, kisebb-nagyobb ágyúk, aknavetők, hadtáp- és löszereszkocsik ezrei s tízezrei, harcosok száz-ezrei vonultak át a megyén és városon.

Üldözték a náci hadakat, hogy nyugtuk ne legyen, szimbolizálva mintegy azt az erőt is, mely megmozdult, hogy a náci-fasizmus borzalmaitól s a gyűlölt múlttól ne csak hazánkat, hanem minden eltiport népet is megszabadítson.

Ez a 14 nap volt nálunk egy letűnt világ utolsó és egy születésben lévő új világ első hetének – természetesen csak körvonalaiban vázolt – története, azon a szinten és abban a vetületben, amelyen és ahogyan én láttam.

KOLTA JÁNOS

BARANYA NÉPESEDÉSE

A kedvező természeti földrajzi viszonyok adta mezőgazdasági lehetőségek kiaknázását, valamint Baranya gazdag energia- és nyersanyagkészletére alapozott iparfejlesztés intenzitását megyénk népesedésének sajátos alakulása korlátozza. A múlt század második felében lakosságának növekedése elmaradt az országos méretektől és ma sem tart lépést az országos fejlődéssel. Szinte valamennyi népszámlálási időszakban alacsonyabb volt a lakosság számának növekedése Baranyában, mint országosan és végeredményében az első népszámlálásnál, 1869-től eltelt 90 év alatt nem érte el az országos méretek egyharmadát. Mindössze egyetlen periódusban (1941–1948) mutatnak az adatok megyénkben az országosnál kedvezőbb népesedést, aminek okáról, az 1945. évi földbirtokreform baranyai sajátosságairól a későbbiekben még röviden külön is szólnunk kell.

A kedvezőtlen népesedési arányok következménye, hogy megyénk, mely 1869-ben a megyék sorrendjében még a *második* helyet foglalta el (csak Tolna megye előzte meg), ma Somogy megye mögött az *utolsóelőtti* helyen áll. Ez a hely is csak ideiglenesnek látszik, mert Somogy

népesedésének intenzitása lényegesen jobb jelenleg, mint Baranyáé, megyénk – ha csak fordulat nem áll be népesedésében – csakhamar az *utolsó* helyre kerül.

A népesség számának kedvezőtlen alakulása természetesen kihat immár egy évszázad óta valamennyi társadalmi-gazdasági jelenségre és folyamatra és ezzel a megye gazdasági életének alakulására.

A megye kedvezőtlen népesedése országos figyelmet váltott ki már a múlt században is, és főleg mint Baranya egyik jellegzetes részének, az Ormánságnak a problémája vált közismertté. A szociográfusok egész sora foglalkozott a „morbus Baranyensis” tanulmányozásával, okainak kutatásával. A felszabadulás előtti közállapotok azonban a valóban tudományos vizsgálatoknak szűk lehetőséget adtak és különösen ha a vizsgálatok eredménye az uralkodó osztályok érdekeibe ütközött, a valódi okokat mondvacsináltakkal kendőzték el. Vallási, erkölcsi, fiziológiai indokok szerepeltek legtöbbször a baranyai egyke magyarázataként.

Gazdasági életünkben a felszabadulás után megindult hatalmas fejlődés – érthetően – Baranyában mindinkább érezhetőbbé tette a munkaerőhiányból eredő nehézségeket. Ez a körülmény sürgette a népesedési viszonyok tanulmányozását.

A vizsgálatok szerint mindenekelőtt kitűnt, hogy Baranyában a lakosság számának kedvezőtlen alakulását a felszabadulásig szinte kizárólag a természetes szaporodás alacsony aránya okozza. Ezt már néhány globális számadat is meggyőzően igazolja. Országosan 1900 és 1960 között a természetes szaporodás évi átlagban 9,3 ezrelék volt, Baranyában 4,0 ezrelék. Ugyanígy bizonyítékot adnak a népesedés másik tényezőjére, a vándorlás alakulására vonatkozó globális adatok is, amíg ugyanis a századforduló éveiben a gazdasági válság okozta kivándorlás, az első világháború után az optálás és a tanácsköztársaság bukása után az emigrálás, a második világháború éveiben a deportálás, a háború befejezésekor a disszidálás és a fasiszták kitelepítése az ország lakosainak számát több mint egynegyedével csökkentette, Baranyában a vándorlási veszteség 1900 és 1949 között mindössze 3,01% volt.

A vándorlási különbözet kedvező mérete azonban távolról sem annyit jelent, hogy a lakosság vándorlása Baranyában kisebb méretű lett volna, mint másutt az országban, sőt ebben a vonatkozásban külön vizsgálatot igényel az a számadat, mely szerint az 1949. évi népszámláláskor a Baranyában összeírt népességnek mindössze 41,5%-a született a népszámláláskori lakóhelyen és ezzel az értékkel az 56,9%-os országos átlagnak lényegesen alatta maradt és a megyék adatai között is a legalacsonyabb.

Mindezt megértjük, ha időszakról-időszakra vizsgáljuk az okokat, melyek Baranya jellegzetes népesedési processzusát formálták.

A múlt század második felében, a kapitalizmus térhódítása, ezzel összefüggésben a földbirtokra is kiterjedő tőkekoncentráció a megye birtokszerkezetében is eltolódásokat idézett elő. A nagybirtokok területe növekedett, a kisbirtokok elaprózodtak. A Magyar Statisztikai Évkönyvek adatait értékelve látjuk, hogy Baranyában egy birtok átlagos nagysága 1875-ben 14,3 kat. hold volt és ez az átlag 1895-ig – tehát mindössze 20 év alatt – több mint egy holddal, 13,2 kat. holdra csökkent.

A földbirtokmegoszlás egyébként a megyében – a tőkés nagybirtokok területének növekedése ellenére – 1895-ben nem volt kedvezőlenebb az országos átlagnál; lényegesen magasabb volt azonban Baranyában a kötött birtokok – ezen belül is a hitbizományi birtokok – aránya az ország többi megyéjénél. Megyénkben az egész terület 40,7%-a tartozott a kötött birtokokhoz az országos 33,8%-kal szemben, ezen belül a hitbizományi birtok aránya a megyében 16,6% volt, az országos 4,72%-kal szemben.

Részletes vizsgálatok igazolják, hogy a hirhedt baranyai egyke, a „morbus Baranyensis” elterjedését kizárólag gazdasági okokra, ezek között is elsőként a kötött birtokok magas arányára vezethetjük vissza. A polgári forradalom eredményeként, a múlt század második felében kialakult kis- és középparasztság – látva az agrárproletariátus és a törpebirtokosok kiszolgáltatottságát és nyomorát – birtokának elaprózódását mindenképpen igyekezett megakadályozni. Földet vásárolni nem tudott, mert a nagybirtok, különösen a kötött birtok áthághatatlan falaként állt minden terjeszkedési kísérlet útjában. A meglévő birtokot védte tehát, nehogy örökösödés útján többfelé szakadjon, még ha ez a védekezés mindinkább érezhetővé vált munkaerőhiányt, ezzel a termelési színvonal stagnálását, vagy éppen visszaesését eredményezte is. Így értjük meg, miért terjedt el az egyke először a megye néprajzilag jellegzetes területén, az

Ormánságban. Az ormánsági községek több mint felénél ugyanis a kötött birtokok területének aránya az 50%-ot, több községben a 70, sőt a 80%-ot is meghaladta.

Az egykésés eredményeként már a múlt század második felében mind érezhetőbbé vált munkaerőhiány mezőgazdasági vonatkozásban mindenek előtt a termelés struktúrájában idézett elő jelentékeny változást. Ennek első megnyilvánulásaként a művelési ágak arányában bekövetkezett eltolódást kell megemlítenünk. Fokozatosan csökkent a kert, a rét, a legelő és a szőlő területe, a szántó javára. A kert és a szőlő magas munkaerőigénye miatt adta át helyét a kevésbé munkaigényes külterjes szántóföldi növénytermelésnek és ugyancsak a kevésbé munkaigényes termelésnek kedvezett a rét- és legelőterület csökkenése is, a növénytermelés és az állattenyésztés arányában beállott változás függvényében.

A munkaerőhiány másik következményeként megváltoztak a mezőgazdaság ágazatain belüli arányok is. A növénytermelés egyre külterjesebbé vált (a szántóterület nagyobb részét a kis munkaigényű kalászosok és szántóföldi szalastakarmány-növények foglalták el), ezzel szemben mind intenzívebbé vált az állattartás és állathizlalás. Az állattenyésztés munkaigénye ugyanis nem ingadozik, mint a növénytermelésé, egyenletesen oszlik meg az év folyamán, így a rendelkezésre álló munkaerő racionálisabban és jövedelmezőbben használható fel. Ez a magyarázata annak, hogy Baranyában mindinkább az állattenyésztés vált a mezőgazdálkodás vezető ágává. Az állattenyésztésen belül a ridegtartással szemben az istállózott tartás bizonyult jövedelmezőbbnek, ezért Baranyában az istállózás vált uralkodóvá. Csökkent a rét- és a legelőterület és növekedett a szántóföldi szalastakarmánytermelés. Csak így tudta Baranya parasztsága a mezőgazdasági termelést kevés munkával is jövedelmezővé tenni, annak ellenére, hogy a gazdálkodás színvonala egy évszázadon át – bár a kedvező adottságok erre módot adtak volna – nem változott.

Az egykésésnek Baranyában más hatása is volt. Nemcsak a kis földbirtokok elaprózódását akadályozta meg, hanem kisbirtok-koncentrációt is eredményezett. Két egykegyvermek házassága két birtokot egyesített, ezért az átlag-kisbirtokok nagysága megyénkben állandóan nőtt. Az 1935. évi általános mezőgazdasági összeírás szerint az 50 holdon aluli birtokok átlagterülete országosan 3,89 kat hold, Baranyában 5,12 kat hold volt. Ez az egy adat is igazolja, hogy az egykét kiváltó alaptényező – a birtokelaprózódástól való félelem – később más motivumokkal is bővült, a meglévő birtokok védelme mellett csakhamar a meggazdagodás utáni vágy is szerepet kapott Baranyában a népesség reprodukciójának alakulásában. Ugyancsak bizonyítja ezt a megállapítást az átlagos birtoknagyság és a népesedés között fennálló korreláció, mely azt mutatja, hogy a gazdagabb községekben, ahol az átlagbirtoknagyság nagyobb, kedvezőtlenebb a természetes szaporodás aránya, mint azokban a községekben, melyekben az egy birtokhoz tartozó átlagterület kisebb. Az egykésés tehát Baranyában lényegesen megkönnyítette a „szociális kapillaritás” sajátosságosan paraszti formájának kifejlődését, mely a XX. század első évtizedeiben – a felszabadulásig – egyébként az ország egész területén érezhető volt, azt a törekvést, mellyel a kisparaszt – a társadalom hajszálcsovein felfelé nyomulva – a középparasztok soraiba, a középparaszt pedig a kulákok „rangjára” igyekezett jutni.

A vizsgálatok Baranyára vonatkozóan is igazolták azt a demográfusok által ismert szabályt, hogy a természetes szaporodás és a népesség vándorlása egymással egyenes arányban van. Magas természetes szaporodással általában magas, alacsony természetes szaporodással kedvezőbb vándorlási különbözet áll szemben. Megyénkben is, a már közölt globális szám adatok alacsony vándorlási különbözetet mutatnak. Említettük azonban ezzel kapcsolatban, hogy a be- és elvándorlók *különbözete* nem érzékelteti a vándorlás valóságos méreteit. A baranyai vándorlási különbözet alacsony értéke is igen élénk, sőt hazánkban a legnagyobb méretű vándormozgalmat takarja. Ezt igazolja az a már közölt adat, hogy megyénk 1949-ben összeírt népességének csak 41,5%-a született az összeírás helyén, és megyénk ebben a vonatkozásban is szélsőséges értéket képvisel. A közelebbi vizsgálatok arra is rávilágítanak, hogy Baranyában az 1949-ben összeírt lakosságnak mindössze 52,6%-a lakott már 1938-ban is az összeírás helyén (az országos 63,0%-kal szemben) vagyis Baranya 1949. évi lakóinak 47,4%-a a népszámlálást megelőző tíz évben változtatta lakóhelyét. Mivel ez az adat is szélsőséges hazánkban és ilyen nagy lakosságcsere nyilvánvalóan komoly gazdasági hatással jár, okát és következményeit részletesebben is meg kell ismernünk.

Baranya határszéli terület. A XVI. században, amikor a török birodalom hódító útján elérkezett hazánkig, az eszéki hídon át először Baranyán vonult végig és a megye a hódoltság 150

evén át a török uralma alatt volt. Magyar lakossága csaknem teljesen kihalt, amikor tehát a törökök eltávoztak a megye területe csaknem lakatlan maradt. Benépesítésében jelentős szerepe volt a külföldi telepéseknek és ekkor vált Baranya többnemzetiségű megyévé. A felszabadulás előtti utolsó népszámláláskor (1941) a lakosság anyanyelv szerinti megoszlása a következő volt: magyar 59,0, német 36,0, délszláv (szerb, horvát, bunyevác, sokác, stb.) 4,0, egyéb 1⁰/₀.

A németiség 73⁰/₀-a 1941-ben német nemzetiségűnek vallotta magát, ami akkor nyílt állásfoglalást jelentett a fasiszmus mellett. Fasiszta érzelmét azzal is dokumentálta a baranyai németiség nagy része, hogy tagja volt a Volksbund nevű szervezetnek.

A felszabadító szovjet csapatok közeledtére a volksbundisták nagy része elmenekült, a többiek a potsdami egyezmény alapján kitelepítésre kerültek. Mivel pedig a németiség koncentráltan élt a megye északi és keleti részén, arányszámuk több községben (pontosan 45 községben, a megye összes községének 14⁰/₀-ában) a 90⁰/₀-ot is meghaladta, más községekből, vagy az ország más részéből átköltözött telepésekkel kellett az üresen maradt házakat is birtokokat benépesíteni. Ez a folyamat az 1945. évi fölbirtokreform végrehajtása során a megye lakosai mintegy egynegyed részének kicserélődésével járt.

A lakosság kicserélődése sokszínűvé tette a megye népességének összetételét. Hozzájárult ehhez még, hogy a ki nem telepített baranyai németiség egy része is elhagyta korábbi lakóhelyét és a volksbundisták kitelepítésekor elkövetett hibák miatt a megye magyarul lakta nyugati és déli falvaiba költözött, valamint hogy a németiség helyébe más megyéből, sokszor ugyanabból a községből érkezett telepések is szétszóródtak. Mindez sok, korábban egységes lakosságú községben a lakosság összetételét szinte mozaikszerűvé tette. Így például Baranyajenő községbe 89 újgazda az ország különböző részének 23 községéből, Hidas községbe 303 újgazda 52 helyről telepedett át és ugyanez volt a helyzet szinte valamennyi érintett községben.

A lakosság ilyen nagymértvű kicserélődése jelentékeny gazdasági következménnyel járt, főleg a mezőgazdaság vonatkozásában. A sokfelől érkezett telepések új termelési szokásokat hoztak, új növényféléseket honosítottak meg. A Tisza mentéről így került át a ciroktermelés, a Szabolcs megyei telepések kezdték meg Baranyában a dohánytermelést, a Heves megyeiek a dinnye termelését, a Szlovákiából érkezettek a szántóföldi zöldségtermelést. Ugyanakkor elhagytak a telepések sok hagyományos baranyai termelési szokást, termelési módszert.

Az átmenet természetesen eleinte zökkenőkkel járt. A nehézségek ma már megszűntek, a változást azonban a mezőgazdasági termelés tervezésénél ma is figyelembe kell vennünk.

A felszabadulással hazánk gazdasági, politikai és társadalmi életében bekövetkezett alapvető változás – a már említett kölcsönhatás folytán – természetesen alapvetően megváltoztatta a megye népesedésének tendenciáját is. Fokozatosan megszűntek azok a gazdasági okok, melyek Baranyában az egykét, ezzel a természetes szaporodás arányait meghatározták, ennek következtében fokozatosan megszűnt a különbség is, mely korábban megyénk és az ország többi része között a természetes népmozgalom vonatkozásában kialakult, sőt Baranya természetes szaporodási indexe az évek többségében magasabb az országos átlagnál.

Megyénk községeinek népesedése azonban ma is eltér az ország többi részétől. Ezt már az az egyetlen adat is mutatja, hogy amíg a népesség száma 1949 és 1960 között az ország községeiben 2,8⁰/₀-kal *növekedett*, Baranya községeiben 2,9⁰/₀-kal *fogyott*. A megye népességszámának kedvezőtlen alakulását azonban a felszabadulás óta nem a természetes szaporodás méreteinek az országostól való eltérése, hanem az élénk vándormozgalom okozza. A vándorlási különbözet 1949 és 1960 között országosan a községek lakosságát 8,4⁰/₀-kal, Baranyában 11,0⁰/₀-kal csökkentette. A megye népesedése tehát ma is kedvezőtlen.

Alapvetően mások azonban a felszabadulás óta a népesedés méreteit és arányát befolyásoló okok. Nem kétséges, hogy a gazdasági tényezők szerepe a népesedés processzusában ma is jelentős, de nem az elszegényedéstől való félelem, illetve a meggazdagodás utáni vágy – mint a kapitalizmusban –, hanem az igényesebb életforma megteremtésére irányuló törekvés az a legfőbb hatóerő, mely a népesedés processzusát is döntően meghatározza. Ez a megállapítás természetesen általános érvényű, nemcsak Baranyára vonatkozik, hanem világjelenség az urbanizációs folyamat ütemének gyorsulása. Baranyában azonban a községekből való elvándorlás az országosnál nagyobb méretekben jelentkezik, aminek legfőbb okát a megye sajátos településhálózatában találjuk meg.

A megye lakosságának területi megoszlását, Baranyának az ország minden más részétől – még a szomszédos megyékétől is – eltérő településhálózatát a természeti földrajzi, főleg a dom-

borzati viszonyok, illetve döntően a terület függőleges tagoltságának hatására is létrejött kapitalista birtokviszonyok alakították ki. Az 1960. évi népszámlálás megyénkben 1304 lakott települést talált, s a településsűrűség több, mint egyharmaddal haladta meg az országos átlagot.

A településsűrűségben mutatkozó különbség mellett, a települések jellege is eltér megyénkben az ország többi részétől. A településhálózat Baranyában nem tanyarendszerű, tehát a lakott helyek nagy számát nem a nagy területű és nagy lélekszámú városok, illetve községek határában elszórt, magános mezőgazdasági települések adják, hanem apró falvak, nagy része államigazgatási önállósággal, körülhatárolt területtel, vagyis „községi” jogállással.

A nagy községsűrűségről természetesen következik, hogy Baranyában a községek átlagterülete és lakosainak átlagos száma is alacsony. Az egy községre jutó átlagterület megyénkben 1301 hektár (országosan szinte pontosan a kétszerese: 2601 hektár, Hajdu-Bihar megyében 7793 hektár), a községek lakosságának átlagos száma Baranyában 749 fő (országosan: 1874 fő, Békés megyében: 4765 fő). Az átlagot természetesen a községek kis része éri el, nagyobb részénél a terület és a lakosok száma az átlagnál kisebb.

A települések lakosainak számát és területének nagyságát tekintve egyébként nagy az eltérés a megyén belül is. Legkisebb a területe Pusztakisfalu községnek (40 hektár), legnagyobb Kölked községnek 6211 hektár). Legkevesebb volt a lakója 1960. január 1-én Karácodfa községnek (82 fő), legtöbb Szigetvárnak (7375 fő). A szélső értékek tehát igen nagy eltérést mutatnak.

A lakosság száma és a terület nagysága sem arányos egymással megyénkben, ami a kép tarkaságát még inkább fokozza. Ezt mutatja a községek népsűrűségében lévő nagy különbség, mely Baranyában 12,3 (Korpád) és 295,0 (Pusztakisfalu) fő között váltakozik. Ez annyit jelent, hogy amíg Pusztakisfaluban egy főre mindössze 0,3 hektár terület jut, Korpádon az egy főre jut. terület nagysága 8,2 hektár.

A településhálózatban megnyilvánuló jellegzetesség nagy mértékben hat a lakosság életmódjára és magának a településnek a fejlődésére. Baranyában sok az elhalás stádiumában lévő település. Községeink közül 213-ban, vagyis a községek 66%-ában a lakosság száma az 1949. és az 1960. évi népszámlálás között eltelt 11 év alatt több mint 20%-kal fogyott. További 38 község, vagyis a községek 11,8%-a a stagnálás periódusában van és mindössze 72 községben mutat a tényleges népmozgalom 20%-nál nagyobb arányú növekedést.

A lakosság csökkenésének mértéke az elhaló községek egy részénél különösen nagy. Megyénkben 18 olyan község van, amelyben a lakosság 11 év alatt több mint egynegyedével, ezen belül 4 községben több mint egyharmadával fogyott, sőt egy községben (Kisbudmér) a lakosság számának csökkenése megközelíti az 50%-ot.

A kisterületű, kis lakosságszámú községek, közülük is elsősorban azok, melyeknek lakossága szinte naprólnapra fogy, a fejlettség igen alacsony fokán állnak. Lakosaiknak nemcsak a korszerű élet lehetőségét képtelenek biztosítani, hanem a legelemibb szükségletek kielégítését is. A megye 12 községében egyáltalában nincsen iskola, 101 községben mindössze egy, további 89 községben két tanterő működik. Teljesen osztott tanítás 40 községben, tehát a községeknek csak 12%-ában van. (A beiratkozott tanulók számára vetítve azt az eredményt kapjuk, hogy a tanulók kereken 45%-a tanul osztott iskolában). Ez semmi esetre sem mondható megnyugtatónak, pedig Baranyában az egy tanulóra jutó oktatási költség jóval meghaladja az országos átlagot. Míg ugyanis országosan egy pedagógusra 25 és egy tanteremre 47 általános iskolai tanuló jut, Baranya községeiben egy pedagógus átlag 14 tanuló tanít és az egy tanteremre jutó tanulók száma 21. Van község Baranyában, melyben az egyetlen pedagógus is csak 7-8 gyermeket tanít, sőt Gyümölcsény községben a tanulók száma 6.

Nem jobb a helyzet a közegészségügyi ellátottság terén sem. Orvos mindössze a megye 71 községében, vagyis a községek 22%-ában van. Ha csak átlagosított számszerűségben tekintjük, a megye orvosi ellátottsága nem mondható ennek ellenére rossznak. A városokban működő orvosokat is számításba véve – mivel a pécsi klinikák betegállományának 40%-a a községek-ből való és a kórházakat a községek lakói a városiakkal egyenlő mértékben vehetik igénybe, tehát a városban működő orvosok tekintélyes részének tevékenysége a falusi lakosságra is kiterjed – Baranyában 10 000 lakosra 19,3 orvos jut, az országos 16,6-es átlaggal szemben. Jó az arány akkor is, ha csak a községekben működő orvosok számát viszonyítjuk a községek lakóinak számához, mert Baranya községeiben 10 000 lakosra 5,8 orvos jut, az országos 5,6-es átlaggal szemben. Mégsem mondhatjuk megyénkben az orvossal való ellátottságot kielégítőnek.

mert éppen a kedvezőtlen települési viszonyok miatt, a megye 137 046 lakosának, a lakosság közel 57%-ának nincsen helyben orvosa: a körzeti orvos lakása és rendelője több – nem ritkán 8–10 – kilométernyire, más községben van. Az orvosnélküli községek 73%-ában születésnő sincsen.

Gyógyszertár mindössze 32 községben, a községek 10%-ában van; a lakosság 73%-ának kell más községben beszereznie gyógyszer-szükségletét. A helyzetet még súlyosbítja, hogy a baranyai községek 34%-ának, illetve az orvosnélküli községek 51%-ának sem követője nincsen, sem vasút nem érinti, tehát éppen rossz időben, amikor a szezonális megbetegedések száma a legnagyobb, szinte megközelíthetetlenek.

Még rosszabb a helyzet a bölcsődei ellátottságban. A megye 19 községében (5,9%) van bölcsőde, összesen 490 férőhellyel. Ez annyit jelent, hogy a 0–3 éves gyermekeknek mindössze 4%-a helyezhető el bölcsődében.

Baranya 7 községében nincsen bolt, 171 községében, tehát a községek 53%-ában nincsen helyben posta.

A megye lakóinak túlnyomó többsége nem tudja legelemibb ipari szükségleteit sem saját községében kielégíteni. Borbélyhoz sokszor a harmadik községbe, cipészhez, szabóhoz sokszor ennél is messzebb kell mennie. A megye 58 községében (a községek 18%-ában) ugyanis egyetlen iparos sincsen, 68 községben mindössze egy, 38 községben két iparos dolgozik. (E három kategóriába sorolt 164 község a megye összes községeinek több mint a felét jelenti.)

Korszerűtlen és elmaradott Baranya kis községeiben az államigazgatás színvonala is. A tanácsok megalakulásakor Baranyában minden 300 lakoson felüli faluban önálló tanács alakult, sőt a 220 lakosú Kistamási község is külön választott tanácsot – ami államigazgatásilag annyit jelent, hogy szinte minden községben igazgatási apparátust szerveztek. Államunk ezzel jelentékeny anyagi áldozatot vállalt, hiszen a sok kis hivatal aránylag nagy kiadást jelent az államháztartás számára és a kiadásokat még növeli, hogy a sok kis községi hivatal irányítása magasabb létszámú járási és megyei apparátust is igényel. Ezért Baranyában az egy lakosra jutó államigazgatási költség közel másfélszerese (pontosan: 146,5%-a) az országos átlagnak és több mint 70%-kal haladja meg a Békés megyében egy lakosra jutó igazgatási költségek összegét. Ennek ellenére alacsony színvonalú megyénkben a lakosság igazgatási ellátottsága. Az országban ugyanis átlag 2000 lakos ügyét intézi egy igazgatási apparátus, Baranyában viszont átlag minden 895 lakos számára szerveztek külön hivatalt. Természetes, hogy a kis hivatalokban az ügyek intézéséhez kevesebb munkaerőre van szükség és megyénkben ezért sok községi tanácsnál az apparátus létszáma a végrehajtóbizottság szakképzettséghez nem kötött tisztviselőjére, elnökére és titkárára korlátozódik. Ilyen körülmények között korszerű, szakosított igazgatásról nem lehet szó.

Amint ebből a néhány adatból is kitűnik, Baranya kis községeiben – a népgazdaság fokozottabb anyagi áldozatai ellenére – nincsenek meg a kulturált életmód feltételei és ezek perspektivikusan sem teremthetők meg. Az emberek viszont ma már nem tudnak, de nem is akarnak ennyire kulturálatlan körülmények között élni, hiszen egyébként is igényesebbek a korábbiaknál ruházódásukban, táplálkozásukban és szórakozásaikban egyaránt. Oda vándorolnak, ahol a fokozottabb igények kielégítéséhez szükséges magasabb jövedelmet, egyben a lehetőséget is megtalálják. A „szociális kapillaritás”-nak tehát új, szocialista formája alakult ki, mely nem a gazdagabb, hanem a szebb, kulturáltabb, tartalmasabb életmód felé irányítja az embereket.

Baranyában ezt a folyamatot néhány különleges tényező is élenkitően befolyásolja. Megyénkben kevésbé tapasztalható a ragaszkodás a szülőfaluhoz, vagy a lakóhelyhez, mint az ország más részeiben. Ennek oka minden bizonnyal, hogy a megye lakosainak többsége 1938 óta megváltoztatta lakóhelyét, amint ezt már számokkal bizonyítottan is láttuk. A lakosság többségének tehát mostani lakóhelyén nincsenek mély gyökerei, könnyen elszakad és vándorol tovább, oda, ahol törekvéseit jobban megvalósíthatja.

A másik tényező, mely a vándormozgalmat baranyai vonatkozásban élénkíti, a megye városainak különlegesen nagy vonzóereje. Az első öt éves terv időszakában – a Dunai Vasmű felépítésekor – amikor a mecseki, jól kokszolható, fekete kőszén különösen fontossá vált és kitermelését nagy mértékben növelték, megindult Komló fejlődése. Az 1949. évben még csak 6955 lakosú bányászfalu 1960. január 1-én 24 820, 1963. január 1-én pedig már 26 950 lakosú városként szerepel településhálózatunkban.

Az 1954. évben, a Nyugati Mecsekben megkezdtek az uránércbányászatot, ami Pécs város nagyarányú fejlődését indította meg. Az utolsó tíz évben a vándorlási nyereség Pécsen évente 30 ezrelék körül mozog és ez az érték több mint kétszerese Budapest és hazánk többi nagyvárosa vándorlási nyereségének.

A két város tehát – az iparban, főleg a bányászatban biztosított folyamatos munka-lehetőséggel és magasabb átlagkeresettel – rendkívüli nagy vonzóerő birtokosa és ezzel még inkább növeli annak a taszítóerőnek a hatását, melyet a mezőgazdaság gépesítésével megnövekedett szezonális munkanélküliség és csökkenőirányzatú kereseti lehetőség, a kulturáltabb élet felé való törekvés és Baranyában a lakosság nagy részének gyökértelensége egyébként is jelent.

A vándorlás, főleg a falusi lakosság vándorlása a foglalkozás szerinti összetétel, valamint a népesség nemek és kor szerinti területi megoszlásának megváltozásával is jár. Megfigyelhető ez a jelenség Baranyában is. Az 1949. évi népszámláláskor a megye lakosainak (Pécs nélkül) 68,1%-a volt mezőgazdasági foglalkozású és ez az arány 1960-ig 48,9%-ra csökkent. Ebben a vonatkozásban tehát a változás nagyon jelentékeny.

A legismertebbet, a lakosság kor szerinti megoszlásában beálló változást a falvak „előregedését” szoktuk leggyakrabban emlegetni. Tény, hogy a községekből főleg a fiatalság vándorol el, tehát az idősebbek maradnak a mezőgazdaságban. Számokban azonban az előregedés mértéke nem mutatható ki, mert a népszámláláskor az összeírás a lakóhelyen történt, sokan azonban – mint ingázók – máshol dolgoznak, így valójában már nem tartoznak a lakóhely állandó népességéhez.

Mindebből összefoglalóan meg kell állapítanunk, hogy Baranyában a népesedés és a népesség területi megoszlása ma is kedvezőtlen és ez a körülmény a gazdasági adottságok ok-szerű kihasználásának, valamint a gazdasági élet fejlesztésének megtervezésénél fontos feladatokat állít elénk. Mindenekelőtt a munkaerőhiány okoz nehézséget, ezért a munkaerő racionális felhasználását biztosítanunk és minden tartalékot mozgósítanunk kell. Főleg a nők fokozottabb munkábaállításával van erre lehetőség, mert a nők foglalkoztatottságának aránya megyénkben alacsony. Ugyancsak van lehetőségünk még a cigányok munkábaállítására is.

A mezőgazdasági adottságok kihasználása érdekében a növénytermelés, valamint a kert- és szőlőgazdálkodás szezonálisának csökkentésével is mozgósíthatunk jelentékeny munkaerőt, mert a növénytermelők munkaerejének kihasználtsági foka ma mindössze 55–60% között mozog.

Ezek az általános feladatokon belül, illetve ezek mellett, példaképpen néhány további feladatot szintén felsorolunk:

a) *a mezőgazdaság fejlesztése érdekében* a termelés struktúráját úgy kell kialakítani, hogy a munkacsúcsok eltérő időre essenek és lehetőleg minél kisebb mértékre szorítsák a holtidőt. A helyes struktúra kialakítása sokoldalú termelést feltételez. A munkaerővel való ok-szerű gazdálkodás az állattenyésztés méreteinek fokozását is megköveteli, mert mentes a szezonális-tól, munkaigénye egyenletesen oszlik meg az év folyamán.

Természetesen különös gonddal kell Baranyában a gépesítést, továbbá a korszerű technológiát alkalmazni. Ebben a vonatkozásban is főleg a munkacsúcsok idejére eső munkaerő-szükséglet csökkentésére kell törekedni.

Fontos feladat a mezőgazdasági üzemek megfelelő nagyságának kialakítása, – Baranyában ez a kisterületű mezőgazdasági üzemek összevonását jelenti – mert ez is a munkaerő ésszerű felhasználásának, lehető teljes foglalkoztatásának fontos feltétele.

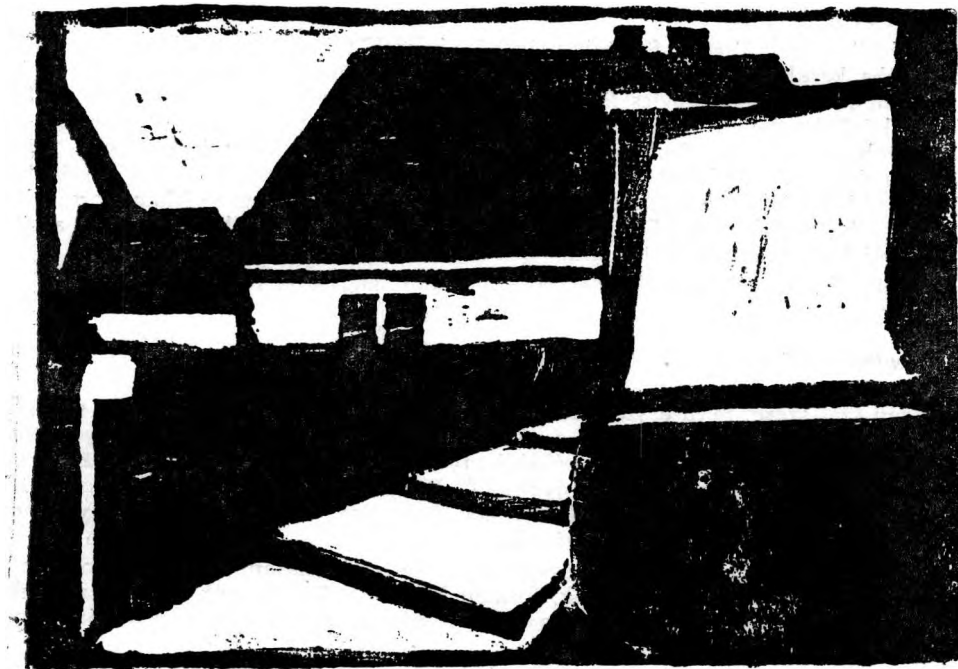
Ez a folyamat egyébként Baranyában befejezés előtt áll. A községekből gazdasági és tanácsai kiskörzeteket alakítunk ki. A kiskörzetek székhelyét fejlesztjük, hogy lakosai számára a kulturált életformát biztosítsuk, a többi községek fokozatos elsorvadását pedig tervszerű befolyással és adminisztratív intézkedésekkel (pl. építési tilalommal) siettetjük. Így alakul majd ki Baranyában az ésszerű és korszerű településhálózat.

Nem utolsó sorban növelni kell a mezőgazdasági lakosság általános szakmai műveltségét és szaktudását, ami szintén a rendelkezésre álló munkaerő ésszerű felhasználását mozditja elő.

b) *az iparfejlesztés vonatkozásában* ügyelnünk kell, hogy a városok fejlesztése a reális lehetőségekkel – és itt elsősorban a jellegzetes népesedési viszonyokra gondolunk – összhangban legyen, és összhangban legyen a mezőgazdaság fejlesztési tervével is. Mindenképpen gondos-

kodnunk kell a lakosság megfelelő ellátásáról és a rendelkezésre álló munkaerő teljes foglalkoztatásáról. A városbavándorlást azonban a mezőgazdasági fejlesztési terveknek megfelelően kell irányítanunk. A megye jelenlegi mezőgazdasági munkaerőmérlege szerint ugyanis nagyobb munkaerőt igénylő ipari üzem telepítése *baranyai munkaerőbázisra* nem látszik kívánatosnak. A mezőgazdaságban felszabaduló munkaerő munkaigényesebb, egyben jövedelmezőbb mezőgazdasági struktúra kialakítására célszerűbben felhasználható.

Gondoskodnunk kell egyidejűleg a falusi lakosság állandó foglalkoztatásáról. Ezért a megye területén több helyen szezonális, a mezőgazdaság munkaerőigényének hullámzásához igazodó üzemek telepítése szükséges. Elsőként konzerv- és fafeldolgozó üzemek volnának telepítendőek. A konzervüzemek nyersanyagát a kertészeti üzemág kiterjesztése biztosítaná, a fafeldolgozó üzemek pedig a megye északi részén (fűrészüzemek) és az Ormánságban (ládagyár, parkettakészítő) hidalnák át a szezonális mezőgazdasági munkanélküliséget.

Winkelbauer Pál rajza

KELLE SÁNDOR

VÁZLATOK JUGOSZLÁVIÁBÓL

Kiskőszeg – Batina

A Makárhegy oldaláról gyakorta tekintek úgy Újmecsekaljára és a málomi dombokra, mint ahogy elnézelődtem augusztus meleg délelőttjén Batina magaslatairól lefelé. Nálunk Kiskőszeg néven ismerős a Paks–Dunaszekcső jellegű jugoszláviai helység. Hegyoldal van itt is, szőlők, gyümölcsfák, s lent lomha mozgással szélesen terül el a Duna, messze mögötte Sombort sejtteni.

A házigazda, Herceg János, a diófa alá telepít bennünket. Irodalomról, személyes élményekről indul a szó. Megtaláljuk a közös ismerősöket, barátokat. Aztán előkerül a jugoszláviai magyarság teljes szabadságot élvező anyanyelvi művelődésügye, a két-nyelvűség, szerbek, magyarok jó kapcsolata, a horvátországi szórványmagyarság segítése, egyszóval a szomszédság dolga. De máris távolabbra tekintünk, be egészen Jugoszláviába; Zagreb, Sarajevo és Mostar után Dubrovnikban jár képzeletünk, amikor megpillantjuk egy kis kőpadon a pécsi Jelenkort. Lapozni kezdjük, éppen Simon Béla rajzát nézik a társaság tagjai: fiatal jugoszláviai magyar értelmiségiek, biológus, színész és egy tanár.

A háziasszony törökös feketéje után húsz-huszonöt évet pergetünk vissza a múltból. Szóba kerülnek a Jugoszláviában élt pécsi emigránsok: Laky István, Lefkovich Ernő, Tursics Imre, Dobrovics Péter és Fajta Károly nevét hallják a fiatalok. A két háború közötti menedékben együvé tartoztak, segítette őket Jugoszlávia, ők meg egymást. Dobrovics festett, Lefkovich írt, Tursics szerkesztett, Laky építkezésnél, Fajta bankban dolgozott. Dobrovics megtalálta hazáját, a többiek a Tanácsköztársaság bukása utáni letargiából újraéledve visszatérésre készülődtek. De az új Magyarországra. Húsz éve ennek, azóta Dobrovics délen, Laky a pécsi temetőben nyugszik, a többiek az új Magyarország életét élik.

Lent a Duna méltósággal ereszkedik alá, most hagyta el Mohácsot.

Konjovics Milan

Szép szál szerb. Sűrű a szemöldöket, kemény az arcéle. Képei között, a sombori múzeumban beszélgetünk. „A föld, a nép és a művészet elválaszthatatlan egymástól” – mondja. „Nem az a fontos, hogy például egy festő mit hoz haza Párizsból, hanem az, hogy mit visz oda! – Szóval van-e gyökere?” Konjovicsnak van: a zsíros bácskai televény, elterpeszkedő búzakeresztek, bácskai parasztok, szikrázó sárgák-vörösek és mély kékek Bácska-Baranya mezsgyéjéről.

Hosszan elnézem képeit. Expresszivitással festi látomásait, szabadon komponál a kép egész felületén, színei izzanak, formáit határolja. Ritkán esik a szó közöttünk, nem magyarul, nem szerbül, hanem a kép nyelven gondolkozunk, s megértjük egymást.

Aztán Konjovics, a múzeumigazgató bemutatja szépen rendezett múzeumát. Ha ősszel jönnek – mondja – láthatnám a jugoszláv képzőművészek seregszemléjét, ugyanis itt adnak találkozt egymásnak a legkiválóbb művészek szerte Jugoszláviából.

az évente megrendezett Likovna Jesen (Képzőművészeti Ősz) keretében. Az első évben, 1961-ben 16 művész szerepelt 48 képpel, a következő évben már 45 művész 112 művet állított ki. Az ezt követő év a grafikai és a kisplasztikai volt, amikor 59 művész 136 munkáját nézhette végig Bácskának nem is legnagyobb városa.

Gratulálok a múzeumigazgató Konjovicsnak és megkérdezem a festőt, tudja-e, hogy tőle északra, nem is olyan messze, Hódmezővásárhely Tornyaija és Szentos Kosztája rokon szemléletű? ... Elgondolkozik. Kosztát ismeri, Diener-Dénes jó barátja volt Párizsban, aztán ő maga nagysikerű kiállítást rendez 1942-ben a Tamás Galériában, de hogy alföldi festőinkhez rokon szálak fűznék, ezen még nem gondolkozott.

Én sem ... De hazafelé menet egészen a Dunáig ismerős síkság és dolgozó nép kísért.

A bácsstopolyai művésztelep

Nem az egyedüli Jugoszláviában, mégcsak a Vajdaságban sem, hiszen ott van még a zentai festőtelep, valamint a zrenjanini (Nagybecskerek). Kezembe veszem a vajdasági művésztelepek monográfiái közül a topolyait. Kíváncsian belelapozok. Izlées kiállítású könyvecske sok reprodukcióval, Dévics Imre írta, magyar nyelvű, a Fórum adta ki Újvidéken 1962-ben. Olvasni kezdem: „A bácsstopolyai művésztelepet 1953-ban alapították. Ebben az évben a következők élvezik a vendéglátást: Ács József Zentáról, Milos Bajics Belgrádból, Stevan Maksimovics Novi Sadról, Petrik Pál Szabadkáról, Bosko Petrovics Novi Sadról és Zoran Petrovics Belgrádból.

A résztvevők száma évről-évre emelkedik. A telep munkájának második évében 10, a harmadik évben 14 művész fordul itt meg, azután pedig minden évben több mint 20 képzőművész jön el. Az elmúlt időszakban a látogatási napló tanúsága szerint összesen több mint 60 művész dolgozott a telepen.”

A telep céljáról és munkájáról többek között a következőket találom: „... hogyan lehetne a polgároknak a kompenzátság érzését leghatásosabban elérni az ún. angazsált képzőművészet révén?

A műépítéssel és a képzőművészet kiváló lehetőségeket kínál erre – állapították meg 1954-ben a telep résztvevői egy bácsstopolyai találkozón. Nagy József (népképviselő, jelenleg Vajdaság Autonóm Tartomány Népszkupstinájának alelnöke. Abban az időben a Kommunista Szövetség politikai titkára Bácsstopolyán) szavai: „Képtárváros – városi képtár helyett”, melyek ezen a tanácskozáson hangzottak el, sokáig alapját képezték a bácsstopolyai telep arculata kialakításáról való elmélkedéseknek. ... Csak a képzőművészet és a műépítéssel így megvalósított szintézise teszi lehetővé (hangsúlyozom: csak a mi körülményeink között, itt is teljesen sajátos és nem formulaként), hogy egy művészi alkotás szervesen bekapcsolódjon a polgárok mindennapi életébe, mert számukra ez elsősorban „fizikailag” hozzáférhető. A műalkotás így válik (legalábbis formálisan) mindazoknak közös kincsévé, akik – közvetve vagy közvetlenül – megteremtették keletkezésének anyagi feltételeit.

A legtermékenyebb és legteljesebb alkotó év 1959 volt. Egész évben egyidejűleg dolgoztak az ipari tanulók iskolájának és a Pannónia motelnak a dekorálásán.

Ács Józsefnek a bácsstopolyai Népkönyvtár olvasótermében lévő legújabb mozaikjával együtt, a mozaik vagy más technikában készült faldíszítmények összesen 250 m² területet foglalnak el. Mindez többé-kevésbé a telep résztvevőinek és alapítóinak az ajándéka ...

... Ezzel vált a telep valójában transzmisszióvá a környezet, a művészek és a művészet között. Így kapott teljes értelmet az általában szocialista vagy társadalmi jelzővel illetett mecénátus.

Ha vasárnap elszállnak az ipari tanulók iskolájának új épületéhez, mindig találunk ott valakit, aki mint házigazda egy kis lokálpatrióta büszkeséggel átveszi az ide-

genvezető szerepét. Ha az illető bátrabb, már arra is vállalkozik, hogy elmagyarázza az épület díszének költői látomását. Így van ez a Pannónia motelban is. Itt is találunk mindig utasokat, akik csak annyi ideig maradnak, hogy megnézhessék a művészi díszítményeket.

Amikor 1960 májusában az elragadtatott tömeg megállította a köztársaság elnökének kocsiját, az elnök rövid bácstopolyai tartózkodása idején, s meg akartak neki mutatni valamit, ami csak az övék, olyasmit, amijük „másoknak nincs” – büszkén választották ki erre a célra a művésztelep résztvevői alkotó munkájának ezeket a dokumentumait.

Ekkor vált igazán nyilvánvalóvá, hogy a művésztelep nemcsak földrajzilag tartozik Bácsstopolya polgárainak életéhez...”

Ennél a résznél hosszabb időre meg kellett állnom a monográfia olvasásakor...

Szlavónia – Bosznia – Hercegovina

Szlavónia a Dráván túl a Szávaig terjed, szoktuk mondani, s mi Pécsről páratelt időben hegyeit sejtjük. Ezek a déli részen húzódnak, formájuk hasonló a mi Mecsekünkhez, mint ahogy a Dráván túli síkság is olyan, mint amelyet Péctől Gyékényesig látni. A Dráva tengely, azonosság középvonala.

A főváros Osijek. Régi vár és modern, rendkívül dekoratív külsőre tervezett házak tömege fogadja a vonattal érkezőt. Erős iramban épül, szépül. Nagy terek, széles, fás utcák, sok zöld és – a Dráva, az elmaradhatatlan horgászokkal. Múzeuma gazdag, sajnos, képanyagot, különösen mait, nem látni. Művészeti élete fejlesztésre vár. Van egy hosszú utcája a nyugati városrészben: Petefijeve ulica, azaz Petőfi utca.

A hosszú utca végéről ajánlatos visszajönni a múzeum egy másik épületrészébe, ahol a délszláv népviseleti gyűjtemény rendkívül értékes anyagát találjuk. Ott hallottam, hogy Pécs múzeológusai kapcsolatban állnak velük. Érdemes.

A Bosna folyó völgyében délnek, Sarajevó felé menet ugyancsak ismerős táj kísér, olyasféle, mint Magyaregregy, Kárász és Szászvár környéke Észak-Baranyában. A méretek persze nagyobbak, no meg a szénaboglyákat karóba húzzák, kihegyesítik. Európa szilvaskertje van itt termőre roskadtan.

Sarajevó meglepi az érkezőt, a tájnak és a várostelepülésnek, újnak és réginek csodálatos összhangjával. Merész statikájú modern pályaudvarának ívei alatt izes délszláv beszéd fogad, bosnyák asszonyok népviseleti ruhájukban guggolva ülnek (mátsutt is, úgy, mint a mi bányászaink). Egy estét töltök a kivilágított mecsetek, minaretek és a Bascarsija keleti negyedében, egy utcával tovább már a Miljacka hídjait találok a rendre felsorakozott pompás épületekkel. A víz csobogását hallgatom s a mélyből feltekintek a várost körülvevő hegykoszorúra, a távoli villák fényeire, – csodálatos élmény ez! Sarajevó főváros!... Bosznia zöld kert, Hercegovina szürke sziklarengeteg. Az előbbi játékosan íves vonalú, az utóbbi éles szögben törő hegyeinek kontúrjait. – Moszta, a főváros sziklatömegek, kihegyezett fekete cédrusok, sok mecset, Neretva híd, kedves nép és a fiatal szobrász-grafikus Njirics városa. Beszéltem vele, megnéztem munkáit. A szürke kő szobrása, Augusztincics zág-rábi tanításait hamar elfelejti, otthont talál anyagban is és mondanivalóban is a Neretva parton. Szobrai zárt tömbök, egy nép küzdelmét fejezik ki az életért, birkózását sziklálkkal, vízzel, víztelenséggel a termésért.

Rólunk, a szomszéd ország népéről és művészetéről úgyszólván semmit sem tud. Nem csodálkozom, mi sem tudunk többet róluk. Honnét, miből?

Ugyanaz a város, nevei történelmét idézik. Dalmácia Velencéje, tengerre nyíló, Tizián, Tintoretto, Michelozzo, Pozzo és sok más mester műveinek birtokosa.

Dubrovnik szláv elnevezése azt jelenti, hogy ezt a magas kultúrát szláv területen, szláv nép részére és közreműködésével hozták létre. Dante, Michelozzo, Tizian és mások a mesterek, – de nyomukban kiváló tanítványok önállósodnak európai színvonalon: Ivan Gundulics és Marin Držić az irodalomban, Juraj Dalmatinac az építészetben, Getaldics és Boskovichs a természettudományokban. – Ragusa-e, vagy Dubrovnik, olasz kultúra-e vagy szláv?

Határhoz értél és a világ legszebb városainak egyikét: Dubrovnikot látod. Erről beszélni nehéz, látni kell, beleéledni, felszívni csodálatos értékeit – majd emlékezni, vagy alkotni belőle.

Képek és katalógusok

A bástyák nem határolják el az óvárost Dubrovnikban, csak védik. Annak szellemisége sugárzik ki az adriai környezet mediterrán szépségére – vagy fordítva? Nem tudni, mi tart fogva: az emberi teremtőerő, vagy a természeti szépség?

Felfokozott érdeklődéssel lépek be a modern architektúrájába, de az óváros tözsomszédságát egyáltalán nem zavaró épületbe: Umjetnička Galerija (Művészeti Galéria). Nyolc festő kiállítását hirdetik a falragaszok. Mai festők, idős mestertől a legfiatalabbakig, ismert művészei Jugoszláviának.

Az első terem meghökkent. Andrej Jemec (szül. 1934) számozott tájai fekete-fehérek. Meglepődésem természetesen szubjektív jellegű, hiszen a déli napfénynek, az Adriának, az óvárosnak valami egészen sajátos szín- és formavilágából nyitottam be a monoton olajképek közé. Jemec ljubljana-i és én Dubrovnikot használtam mércéül, vagy még talán mást is. Fölfelé menet az épület szerkezetét figyelem. Nem sablonos homlokzat és emeletrendszer szerinti építkezés, hanem átriumos római, belső életre és terekre rendezett, kívülről nem hivatkozik. Méltó hajléka a művészetnek. (Másutt is láttam ilyesféle szellemiségű banképületet).

A kiállítást úgy rendezték, hogy mind a nyolc festő külön belső teret kapott, képeik levegős tágasságban függenek. Az anyag teljesen modern. Mind a nyolc festő más-más egyéniség, a legidősebb közöttük Stojan Aralica (szül. 1883). Münchenben tanul, aztán Prágába megy, majd a két háború között végigjárja Olasz- és Spanyolországot, lekerül Észak-Afrikába is, onnét Párizsba utazik, itt él és dolgozik 1925–1934 közötti időben. Kiállít a Salon d'Automne-ban és a függetleneknél. Még egy skandináviai utat tesz, mielőtt a belgrádi Akadémia katedráján végleg elfoglalja helyét. A Galéria fiatal igazgatója Tomislav Suljak (olasznak nézné az ember fekete-sége és temperamentuma miatt) ilyen költői gondolatokat fogalmaz meg a katalógusban Aralica művészete nyomán:

„A nap tékozzolja magából fényeit, színeit.

A világ és a tárgyak magukba fogadják ezeket a színeket, megfürödnek bennük. Némely tárgy kiválaszt magának egy színt, fölébe helyezi azt a többinek. Mások kettő, három, számtalan színt játszanak.

Az ember szemléli ezt és örül. Örül a színeknek. Örül olyan mértékben, hogy néha maga is nap szeretne lenni.

Napnak lenni és szétszórni a színeket.

Sárgát.

Pirosat.

Kéket.

Az, akinél a kívánság beteljesül, festővé válik.

ARALICA az a festő, akire a nap nagylelkűen ráruházta a jogot, hogy tékozzolja a színeket, hogy örüljön ennek a játéknak.

Hogy örüljön ennek a játéknak és játszva alkosson új világot és tárgyakat.

Ezek az új tárgyak az ő képei. Képek tele napsütéssel és örömmel. Örömmel, amely minket körülvesz és optimizmussal tölt el.

Néha talán megjelenik egy felhő és eltakarja a napot egy pillanatra. De csak egy pillanatra, hogy aztán újból kisüssön és minden megfürödjön fényben és színben."

Így szól a rokonszenves megjelenésű fiatal művészeti író a katalógusban, ahol minden szövegrész a szerb-horvát nyelven kívül franciául és angolul is megtalálható. Suljak is beszéli ezeket a nyelveket és még az olaszt is a szerb-horváton kívül.

Zsivojin Turinski (szül. 1935) a legfiatalabb nemzedékhez tartozik a kiállítók közül. Róla dr. Lazar Trifunovics, a belgrádi Nemzeti Múzeum igazgatója azt írja, hogy a fiatal belgrádi festőnemzedéknél elkülönül s szinte ellentmondásosan áll egymással szemben a modern művészet két tényezője: egyik az álom- és képzeletvilág mondanivalója, a pszichikai én, – a másik az anyag, a faktúra, a kép racionális szerkezete. Turinski ehhez a második áramlathoz tartozik.

Sajátságos képzőművészeti nyelvezetet alakít ki: dac és lázadás az alapállása, minden formának a tagadása elvezeti őt a jelek és szimbólumok területére, eszmei folyamatokhoz, amelyeknek megértése maximális megerőltetést követel. De ezek a jelek nem a kalligráfiából vagy az arab írásból származnak, hanem szimbolikus formák, évszázados tapasztalatok, amelyekbe az emberi önmegismerés van elrejtve: ez a forma történelem, népi mágia, amely megtermékenyíti a festőnek a mai világ szerkezeti jellegéről alkotott időszerű gondolatait.

Amerre csak jártam Jugoszláviában (Sombor, Sarajevo, Mostar, Dubrovnik, Split, Zagreb), a kiállítások rendezése rendkívül gondos. Eredményesen törekednek a katalógusok tartalmasságára és izléses kivitelezésére! Minden katalógus tartalmazza a művész életrajzi adatait, minden hazai és külföldi kiállításon való szereplését, annak idejét és helyét, valamint a díjakat és kitüntetésekét. A kiállításokon a díjazás rendszerezett.

Kezembem van például a Horvátországi Képzőművészek Szövetségének katalógusa, amelyet a fennállásuk 20. évfordulójára rendezett kiállításról adtak ki. Több, mint száz oldalas, könyvalakú. Minden lapja műnyomó papír, az előszó egészen rövid, oldalanként egy-egy fekete-fehér reprodukciót és a művész adatait helyezték el a kép címével és a szükséges közlésekkel. A 126 művet reprodukáló katalógusban a művészek lakáscímét is megtaláljuk.

Jugoszláv sajátosság

Feltétlenül van ilyen.

Többnépű, változatos tájjellegű országban jártam. Nem mindenütt. De amerre eljutottam, gazdag természeti kincseket és sok szépséget találtam. A nép élni akar, öntudatos, nyílt.

Nem vagyok művészettörténész, sem szociográfus, mint festő is csak gyorsan szerzett benyomásokat kaptam, amiket most vázlatokban adok tovább. Az a művészet, amit akár Konjovics, akár Hegedusics és köre művel, most, vagy a közelmúltban, kifejezi a paraszti világot az északi területeken. Dalmácia és Hercegovina követ szimbólummá emeli Franjo Simunovics. A tenger világát Milo Milunovics, Djuro Pulitika vagy a pécsi születésű mester: Dobrovics Péter, magas színvonalon szólaltatja meg, – hogy csak néhány sajátos példát említek.

A belgrádi, zágrábi és ljubjanai Képzőművészeti Akadémiák minden különbözőségük ellenére is egyek abban, hogy az alapok elsajátíttatása után a mai ember önmagát és világát megismerni akaró szellemiségével indítják az ifjúságot.

Erővel, határozottsággal.

A MESTROVICS GALÉRIA SZPLITBEN

A napfényben izzásig felhevült meredek sziklák és a hős tenger, Dalmácia e két jellegzetes eleme, egész útunkat végigkísérte. De itt Szplit környékén, mintha ráunt volna egymásra hegy s a tenger, kissé széthúzódnak, s lankás dombvidék köti össze őket. A szem, az idegek megnyugszanak; nem vakítja őket a kövekről visszaverődő csillogás. Maga a város is elterpeszkedik egy kicsit, kihasználva ezt az Adria keleti partján oly ritka adottságot. Szplit tele van látnivalóval, s ezek között nem utolsó Demoklicianus kétezeréves palotája. Mégis, mintha nem tudnánk elszakadni a hegyektől, áthajtottunk a kikötőt körülvevő „Riván”, „Adria gyöngye”, a híres Márján hegy-félsziget felé. A hegy tövében, a régi strand fölött hosszú kőfallal körülvett kert közepén 1939 óta áll Mestrovics saját tervei alapján felépített lakóháza, a mai galéria.

A hosszú úttól és a lehúzott kocsitól is áttűző naptól fáradtan érkezünk meg. És egyszerre a zajos, modern kikötőváros után, mintha az antik világ egy csendes zugát látnánk. Ahogy beléptünk a kertbe, akaratlanul is elhaladtunk minden látnivaló mellett, hogy mielőbb elérjük az épületet. A homlokzat nyolc ion oszlopa, s a mögöttük elhelyezkedő márványcsarnok klasszikus jellegűvé teszi Mestrovics hajdani lakóházát.

A csarnoktól balra nyílik az „ebédlő” – melynek bútorait a mester maga faragta. Szerette a fát, ez volt már első kísérleteinek is anyaga, hisz pásztorfiúként indult el, hogy később az egész világgal megismertesse a dalmát embert, a dalmát életet.

A faragásból itt még csak egy kis izelítőt kaptunk, de a székek, szekrények, asztalok díszítései művészre vallanak. Az összképet két kariatida megoldással készült szobor teszi teljessé.

Jobb felől márványlépcső visz fel az emeleti kiállítási termekbe.

Mindjárt az első helyiségben Ádám és Éva mintegy két és fél méteres, fatörzsből kifaragott alakja áll. A mester ötletesen használta ki a fa minden lehetőségét, természetes hajlatait, dudorait, színét. Ugyanazzal az egyszerű, de impozáns és erőteljes stílussal ért el megdöbbentő hatást, mellyel már első pásztorbotjait is faragta. Mindkét arcról valami végtelen nyugalom, átszellemültség, üde könnyedség árad. Egyiken sem látni a békét és összhangot megbontó szenvedélyességnek nyomát sem. Nincs bennük semmi disszonancia; biztonságérzetet, harmóniát sugároznak.

A tulajdonképpeni galéria, a nagy kiállítási terem csak ezután következik. Szinte megdöbbentő, mennyi bronz és márványszobor, mennyi dombormű van itt felhalmozva. Ízelítőképpen csak néhányat, a legmegragadóbbakat említeném a kiállított anyagból.

Az *Álmodozás* női alakja a klasszikus szobrászat és a stilizált szimbolizmus legjava eredményeit egyesíti magában. Határtalan a légység, melyet az arc, az elnyúló, önmagáról megfedekezett, gondolatai korlátatlan csapongását szinte fizikálisan követő, a végtelenség útjain lebegő női test áraszt, mintegy ellentétéként a rideg kőnek, melyből alkotója létrehozta. Mennyivel kiegyensúlyozottabb ennek az álmodozó nőnek lusta, nyújtózódó mozdulata, és főleg arcvonásai, mint a *Vesztaszűz*, amelynek imára kulcsolt keze, görcsösen félrebillentett feje, megmerevedett borzongó teste a fájdalom és gyötrelem hangulatát sugározza.

Kicsivel odébb állították fel Mestrovics kiemelkedő művének, az úgynevezett „Koszovói (rigómezei) ciklusnak” néhány kisebb darabját, az eredetiek másolatát. A mondai hősökkel már gyermekkorában megismerkedett. Vuk Kardzsity népdalgyűjteményén tanult meg olvasni, s a nemzeti hősök ciklusának gondolata ide vezethető vissza. Ő a szó szoros értelmében az egyszerű nép fia volt, s a népi kultúra, a népdalok, a népművészet volt az a kiapadhatatlan forrás, mely mindvégig inspirálta. Ezzel magyarázható, hogy a „Koszovói ciklus” egyik legkiemelkedőbb műve. Sokrétű, érdekes elképzeléseket tartalmaz. Ilyen érdekes elképzelés, és talán legkifejezőbben

megvalósított ötlet a *Koszovói lányka*, és az *Özveg*y. A magányos nő, aki a harcban elvesztette férjét, atyját és fivéreit, nagyszerű téma, melyet az igazi művész mesteri módon használt fel. A kétségbeesett várakozást, a jövő bizonytalanságát, az elmerengő, hitetlen csodálkozást egy tétova, bizonytalan, az egész alakot átható mozdulat jelzi. De ez a mozdulat bizonyos erőt is rejt magában, mely mintha halvány visszfénye lenne a csatában résztvevő és elesett hősök, Szrgya Zlopoglegya, Milos és Králeyvity Márko monumentális alakjainak.

Mestrovics nem csak egy kis népnek a művésze. Foglalkoztatják az egész emberiséget érintő problémák is. Ezt az általános emberit próbálja bemutatni bibliai tárgyú műveiben. Érdekes, hogy alkotó módszerében ennél az általános témánál sem lesz elvont; egyedi marad. Népének erőteljes, egészséges stílusa itt is érezhető. Igaz, nem volt realista művész, de értéke éppen abban rejlik, hogy a modern impresszionista és szimbolista törekvéseket össze tudta egyeztetni a folklorral.

A magára hagyott, a szenvedő, a keresztfrefeszített megváltó hálás téma, s Mestrovics többször felhasználja. A *krisztusfej* fából, bronzból, a hatalmas *Megfeszítés*; a küzdő, elbukó, de újra és újra feltámadó emberről mintázott megannyi remekmű. A marcona, igen expresszív hatású *Mózes*, a már említett *Vesztaszűz*, a megkapó *Madonna-kompozíciók* változatai, a *Vidám angyalok*, a *Szomorú angyalok*, s végül a nagyszerű *Pieta* mind azt bizonyítják, hogy Mestrovics itt is maradandót alkotott.

Egy idősebb férfi, aki látta elragadtatásunkat, és azt is, hogy idegenek vagyunk, felhívta figyelmünket a „*Kastelet*”-re, mely mint mondta, befejezetté teszi az élményt. Ehhez előbb át kellett mennünk egy alig húsz lépés széles kerten. A legtávolabbi zugban elhelyezett *Ciklops* vonta magára legelőször a figyelmet. Fenyegetően emelt feje fölé egy emberfej nagyságú követ, s megfeszített izmai mintha ökölnyi kavicsokból állnának. Még így, féltérde ereszkedve is hatalmas volt. Ugyanaz a Mestrovics, aki itt a nyers erő ábrázolására az intenzív mozdulat mellett a testfelület művészién durva megmunkálását használja fel, a *Távoli akkordok* nő-alakjánál a bronz minden lehetőségét megragadja a finomság, a légiesség kifejezésére. A *Ciklops* zömök, vaskos alakjával szemben a kert másik oldalán ez a nyulánk, könnyed lányalak mintha – az átélt érzelem hatására – fel akarna szállni, hogy kövesse hegedűjének hangjait. Ez a két alkotás nagyszerűen mutatja, milyen széles az a skála, melyen Mestrovics a szó szoros értelmében játszik. Egy ik oldalon a megdöbbentő erő, a vad nyersesség, a másikon a könnyedség, a szellemiség, a zene.

Végre sikerült eljutni a galériától alig 200 méterre levő „*Kastelet*”-hez, mely egy dór oszlopsorból és egy kis kápolnából áll. A kápolna hajójának két falán 28 újtestamentumi tárgyú relief van elhelyezve, melyeket a művész diófába faragott. Az oltár felett mintegy mindennek befejezéseként a svájci tartózkodása idején készített nagy *Megfeszítés* áll.

Mestrovics életműve hatalmas. A galérián és Kasteleten kívül Szplit egyik múzeumában is három termet lefoglaló, egy kiállításra elegendő alkotását őrzik. S ugyanannyi van még zágrábi műtermében (ma múzeum), hogy a Racsity mauzóleumot, az Avalán és köztereken felállított szobrait ne is említsük. És később Amerikában, ahová a háború után költözött, majdnem 20 évig alkotott még. Mégis, amikor elhagytuk Szplitet, úgy éreztem: Mestrovics, az ember és művész, sokoldalúságában minden végletében előttem áll. A galéria befejezett élményt, hiányérzet nélküli teljességet nyújtott.

KÉPZŐMŰVÉSZET

A DÉLDUNÁNTÚLI KÉPZŐMŰVÉSZEK TÁRLATÁRÓL

December 4-én kiállítás nyílt a szekszárdi Balogh Ádám múzeumban. A Képzőművészek Szövetsége Déldunántúli Szervezete első közös bemutatkozásának lehettek tanúi a múzeumlátogatók, a képzőművészet barátai. A kissé heterogén, de éppen ezért sokszínű kiállítás a Dunántúl e déli felében új, magasabb igényű képzőművészet kibontakozását igéri.

A magyar festészet úttörő mesterei az ország más részeiben híressé vált iskolákat teremtettek. Amikor a magyar képzőművészet hagyományait említjük, az „alföldi festészetről” beszélünk, a „szolnokiak”-ról, a „nagybányai művésztelep”-ről, a „szentendrei” festőkről. A Dunántúl sajátos művészi hangjáról, a magyar képzőművészet alakulásában elfoglalt helyéről, szerepéről még nem esett szó. – Való igaz, Pannonia nem a művésztelepek hazája, magányos óriásai nem teremtettek „dunántúli iskolát”. Mégis, ha gondosan végignézzük képzőművészetünk, vagy akár irodalmunk nagyjainak életművén, tapasztaljuk, hogy ez a dombos, erdős, barna-zöld táj, évszázados kultúrát hordozó városai, a gyönyörű, kékvízű Balaton – nem is kevés alkotót vallhat magáénak. A Dunántúl művészei azonban túlnőtték szűkebb hazájuk határait. Amit alkottak, e vidék atmoszférájából született, mégis egyetemesebb, szélesebb gyökerű annál: kora európai kultúrájában fogamzott. Elég csak a közeli példákra hivatkoznunk: a somogyi kisváros és Párizs szelleme, művészi kultúrája ötvöződik *Rippl Rónai* művészetében. A balatoni napfény ragyogása, halászerberének csendes magánya *Egry József* festészetét korunk legkiválóbb alkotói közé emelte. Napjaink Dunántúlon élő, európai távlatokba tekintő művészei közül *Martyn Ferencet*, *Bartha Lászlót*, *Borsos Miklóst* idézzük emlékezetünkbe, ha olyan művész után kutatunk, aki munkásságában a hazai festészet és a tájegység sajátosságai mellett korunk egyetemes művészi problémáira is feleletet keres.

Beszélhetünk-e ezek szerint jellemzően dunántúli művészetről, vagy talán helyesebb, ha az itt élő, alkotó emberek egyfajta szélesebb értelmezésű, tágabb hagyományokra figyelő tájékozódását vesszük tekintetbe? Úgy gondoljuk, inkább ez utóbbi az, ami közös jellemzőjükként felhozható. A művésztelepeknek az a sajátossága, hogy az együtt élő, egy művészi közösségben dolgozó emberek akarva-nem akarva átveszik egymás hatását, a Dunántúlon, ilyen művésztelepek hiányában, nem érvényesült közvetlenül. A hatások inkább a művészi hovatartozás útjának kiválasztásában, egyfajta szemléleti közösség vállalásában jelentkeztek.

Ahhoz, hogy a Dunántúlon élő képzőművészek e szemléleti közössége műveikben még határozottabb igazodást eredményezzen, még egységesebben törekedjék szűkebb hazája változó életét, megragadó tájait a maga teljes valóságában, a művészet korszerű nyelvén képpé, vagy plasztikává formálni, a művészeket is közelebb kellett hozni egymáshoz. Ezt segítette a Magyar Képzőművészek Szövetsége határozata, amikor az elmúlt évben – a vidéken élő művészek igényét figyelembe véve – az ország különböző tájegységeiben létrehívta a Szövetség önálló „területi szervezeteit”. Az új szervezetek a korábban megyénként működő munkacsoportok legjobb művészeit fogják össze, azzal az igénnyel, hogy megteremtsék, vagy folytassák a hatókörükbe tartozó országrész: táj, vagy városok sajátos, magasszintű képzőművészeti kultúráját.

A Szövetség Dél-dunántúli Szervezetében – amelynek központja Pécs – Baranya, Somogy és Tolna megye képzőművészei tömörültek. E fiatal egyesülés jobbára fiatal emberekből áll, akiknek elkövetkező munkásságát – az egyéni célokon túlmutatva – most már a közös szemléletre, a három megye egymáshoz közelítő művészi igényességére irányuló törekvés is meghatározza. A dél-dunántúli képzőművészek szekszárdi kiállítása az első lépés ezen az úton. Sokféle egyéniség, különböző művészi irányok találkozója ez a tárlat, de a szándék őszintesége, mely az élet mozzanatainak, szépségének igaz tükrözésére, a művész érzelmeinek és meglátásának korszerű festői, vagy szobrászi nyelven öntendő közlésére törekszik – mindegyiktől elvitathatatlan. Művészi céljuk a hazai hagyományok tisztelete mellett a legújabb kor alkotásainak egyetemes eredményeit is figyelembe veszi. Munkásságuk így kapcsolódik a Dunántúl nagy művészeinek példájához s a provincia határain áttörve, az országos áramlathoz.

A tárlat látogatóját – anélkül, hogy az együtt szereplő műveket városok, vagy megyék szerint kategorizálná – friss, üde színhatások, szerkesztett formák és festői ábrázolások fogadják. Szekszárd közönségének talán kissé szokatlanul újszerű is az a hang, amelyet a kiállítás tolmácsol, de a színekre épült kompozíciók, pyrogránitból formált edények és finom szoborfigurák között izgatott örömmel fedezi fel a mindennapi élet szépségét, korunk siető, lázas ütemű ritmusát. E tekintetben első helyen vonja magára a figyelmet *Bizse János* szép sárga képe, a „Tánc-szvit”. A fiatalok hamarosan megérzik, felfedezik a festmény színeiben és vonalritmusában rejlő lendületet, sajátjuknak vallják hangulatát. *Martyn Ferenc* csendéletének tárgyát a kádár mesterség eszközei alkotják. Az egyszerű kézműves-szerszámok élettel telítődnek a képen, amelynek logikus, tiszta rendje, mértéktartó szinkultúrája örömteli esztétikai élményt nyújt. *Simon Béla* erőteljes, tiszta-színekből felépített kompozícióit – érdekes dolog – kevesebb értékkel fogadják a tárlatlátogatók. Pedig *Simon Béla* képei szorosan az élet tárgyi valóságához kötődnek s csak színeinek lendülő ereje oldja fel néha az elvonatkoztatásig a formát. Sajátos, egyéni hangja, tüzes koloritja a dél-dunántúli képzőművészetben jelentős helyet biztosít számára.

A figurális kompozíciók között *Soltra Elemér* alkotásai vonják magukra első-sorban a néző figyelmét. A művész kifejezési eszközei sokat egyszerűsödtek az utóbbi időben. Itt bemutatott képein a szerkesztettség fokozott hangsúlyozása a lényeges mondanivaló érvényrejtését segíti. „Várakozók” című, anyát és gyermekét ábrázoló olajfestménye meghitt, érzelmes hangulatú. *Kelle Sándor* a dalmát tenger kristálytiszta kék vize és hangulatos, öreg városok élménye készítette a kiállításon szereplő képei festésére. Színei ezúttal mélyebben tüzelnek, formái az építményes rendre törekednek. *Kelle Sándor* jugoszláviai tapasztalatai tisztultabb festői látáshoz, szigorúbb, zártabb komponáláshoz vezették.

A kiállítás szereplői között vannak olyanok is, akikről többet, jobbat várna a látogató. Azokra a művészekre gondolok, akik az elmúlt évek során pályadíjakkal, kitüntetésekkel elismerést vívtak ki maguknak s e mostani szereplésük a korábbi sikerekkel nincs arányban. *Erdősi Andrást*, *Gerő Kázmért*, *Platthy Györgyöt* vélelem csoportba tartozónak, akik, ha engednek a következetes, igényes munka szigorú követelményeiből, a nagy erővel és lendülettel előretörő fiatalok hamarosan fölébük kerekednek. Hasonló sors várhat *Kolbe Mihályra* is, ha mohácsi magányában egyre jobban elszigeteli önmagát. Az 1955-ben készült Zrínyi mozaik erőteljes, szép munkálása mellett a „Dáliák” ugyan finom festőiségű, érzelmekkel telített festmény, mégis kissé bizonytalannak, s miként alkotója: magáramaradottnak hat. A dekoratív formák keresése, napsütötte, széles folthatások elérésére törekvés jellemzi *Horváth Olivér* képeit. A lényeges mondanivaló biztosabb megragadását várjuk tőle, a dekoratív felületek mögött a mélyebb festőiség kibontakoztatását. Oldott, lágy színkezelés jellemzi *Lázár Pál* tempera képeit. Figyelmet érdemelnek a Duna vizének szépségétől ihletett alkotásai. *Staub Ferenc* „Utca” c. olajfestménye sápadt rózsaszínjeivel kissé bátortalanán halkult az erőteljes szinkompozíciók között. Vele ellentétben *Ruisz György* festményei túlságosan komor színhatásúak. Korábban látott balatoni képeiben vidám koloristának ismertük meg, így most meglepőek borongós hangulatai. A sötét

tónusok nehezebben juttatják érvényre a művész expresszív, érzelmes kifejezőképességét. *Buday Lajos* két kisebb kompozícióval vesz részt a tárlaton, jelzésül annak, hogy ha távolabbra szólította is munkája, e szervezethez tartozónak érzi magát. „Nézőtéri bejáró” c. képe az évek során kiművelt festői rutin, hangulatos színcapcsolás eredményét jelzi. A festői hangulat legkifejezőbben mégis *Cseh László* művein érvényesül. Főleg aquarelljeinek tiszta színvilága, meleg barnái és selymes zöldjei juttatják érvényre híven a Mecsek-vidék déli, mediterrán szépségét s mint ilyenek, tájképei már a „dunántúli festészet” jellemző, értékes alkotásai.

A kiállítás gazdag, külön tárlóban elhelyezett grafikai anyagából *Lantos Ferenc* tollrajzait kell elsőknek említenünk. Balatoni emlékek, nyári élmények nagyon egyszerűen, nagyon tisztán megfogalmazott közlései. Tiszteletet és őszinte elismerést érdemel az a következetes, töretlen és szigorú harc, amelyet Lantos évek óta folytat önmagával, a maga művészi közölnivalója igényes, korszerű kifejezéséért. Szép rajzai e harc eredményességéről tanúskodnak.

A tárlat művészi igazodásában sokrétű és ez abból is adódik, hogy a kiállítók életkora tekintetében is nagy távlatokat fog át. Mielőtt a legfiatalabbak (1938–40-ben születtek!) munkáit érintenénk, a legidősebb (sz. 1888) alkotóról sem szeretnénk megfeledkezni. *Szabó Dezső*, a hosszú és sikerekben gazdag művészi pályát befutott, ma is tevékeny művész, három finom, impresszionista felfogású olajfestményt állított ki. Közülük a „Cohárd szikla” érte el azt a mélységet, festői szépséget, amellyel az idős mester életében oly sok elismerést szerzett.

A legfiatalabbak is többféle műfajt és festői felfogást képviselnek. *Borsné Honthy Márta* a gobelin tervezésben ért el szép eredményeket. Kiállított munkái dekoratív, izléses alkotások. *Kós Lajos* grafikai munkákkal szerepel. Erőteljes, folthatásban nagyvonalúan megfogalmazott műve „Gólya” c. fametszete. Kiemelkedően szép, érzékeny rajzok *Szekeres Emil* munkái. Igényesség, fegyelmezett vonalvezetés, kompozíciós rend uralja a kiállított rajzait. *Lóránt János* „Szüleim” c. olajfestményén a mai alföldi művészek statikus nyugalma érezzük. Meleg barna színei meghitt, érzelmes légkört árasztanak. Tiszta, friss szemlélet és fiatal alkotókedv sugárzik *Szabados János* festményeiből és grafikáiból. A fiatal generáció sokat ígérő művésze, aki a látott valóságot alkotásain a lényegre redukálva összegezi. *Bérczes Gábor* is lendülettel, bizakodó örömmel indul művészi pályáján. Jó érzékkel választott festői téma, igényes formakeresés jellemzi műveit. *Ungváry Károly* tusrajzainak sajátos technikája festői hatást kölcsönöz. Színei súlyosak, de izlés, gondosság jellemzi megválasztásukat. Kár, hogy a rajz fölé alkalmazott lakkozás fénye a művek érzékenységét csökkenti. A grafikus *Lux Adorján* ezúttal olajfestménnyel, a „Körtés csendélet”-tel szerepel. A valóság megfigyelésén túl a téri összefüggések, az egyszerű tárgyak életteljes megfogalmazása lenne a feladata az ilyenfajta ábrázolásnak, mint ahogy a művész szándékában efelé is törekszik. E kép tisztán dekoratív hatásában azonban ez az igény még nem érvényesül.

A kiállítás gazdag képanyagát *Fürtös György* pyrogránit diszedényei és *Szabadosné Weber Klára* szobrai gazdagítják. Míg a diszvázák vaskos tömegükkel, rusztikus anyagukkal hatnak, addig a kispasztikák éppen kecses, finom formáikkal vonják magukra a látogató figyelmét, érdeklődését.

A Dédunántúl képzőművészeinek seregszemléje erőpróba. Mégpedig kétoldalon az. Egyrésztől a három megye alkotóművészei mérik össze erejüket, ma még kissé sűrűlő, aránytalan elosztású felületen. Másrésztől – mivelhogy a kiállítás az északdunántúliak művészi központjaiba: Székesfehérvárra, s talán Keszthelyre is el látogat – fel kell vennie a versenyt a szomszédos „terület” művészeivel, alkotásaival is. E kiállítás programja évente ismétlődik majd – s ami ez elsőknek még fogyatékosága, azt a következő, vagy a harmadik biztonnal pótolja. A mostani sok biztató ígéret jogosít a bizalomra.

SARKADINÉ HÁRS ÉVA

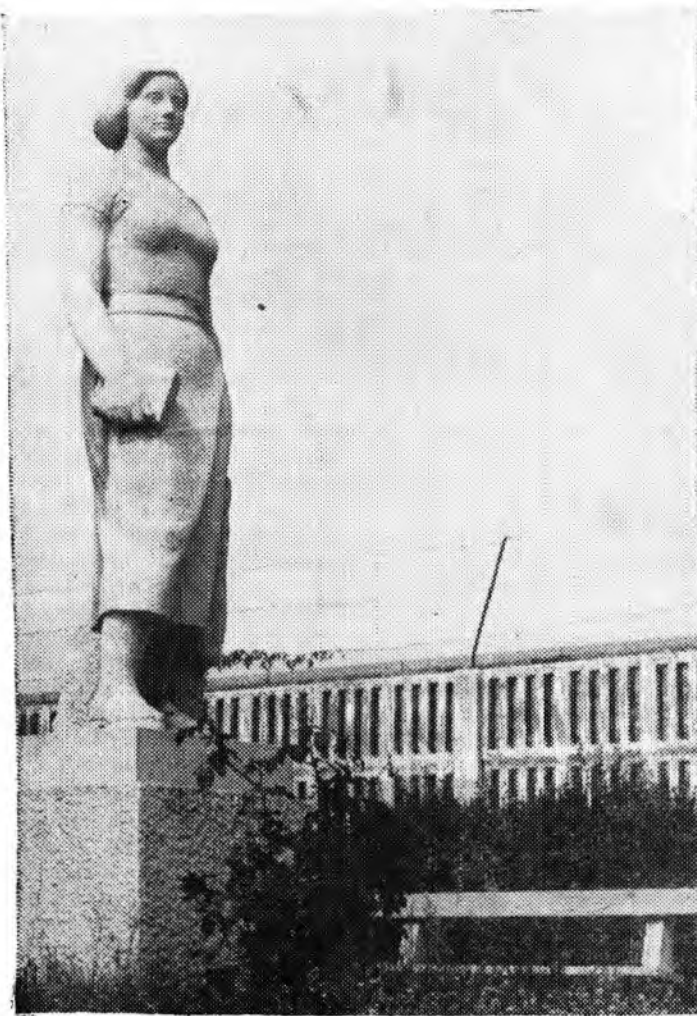
Valamikor a rómaiak lakhattak úgy a természetbe simulva ezekben a dunántúli, Bakony-alji erdőkben, s valószínűleg magában a régi faluban is, ahogyan a mellette épült ipartelep lakónegyede húzódik meg a Baglyas megritkult tölgyei között. Közvetlen szomszédságában az Erőmű és az Alumínium-kohó hatalmas kéményei ontják füstjüket, de nem a lakónegyedre, mert a Bakonyból lezúduló szél éppen ellenkező irányba, a Sárrét lapályai felé kergeti a növényzetet pusztító gomolyagokat. Az erdőből, csak annyit irtottak ki, amennyit megkívánt egy-egy lakóház, játszótér, homokozó, vízmedence. Az új Inotán, ha az ember kilép a házból, máris az erdőben lépked tovább, sőt el sem kell hagynia szobáját, csak ablakát kell kitárnia, s az erdő üdítő illata árad a házra boruló lombokból. Az ember itt annyira megbecsüli a természetet, hogy még a járdán is meghagyta a fákat, magát szorítva arra, hogy szépen kikerülve őket, tisztességgel adózzék a fejedelmi tölgyeknek. Ez a természet iránti figyelem érdekesen út vissza a társadalom javára: mindenből nagyobb megbecsülést vált ki az emberi alkotások iránt. Nemcsak a sétány, a liqet padjaira ügyelnek jobban, hanem a fák alatti és üzemek előtti szobrokra, az étterem falainak és oszlopainak terrakotta és mozaik szemcséire, domborműveire, táblácskáira, azután a képekre, a karvastagságú filodendron levelekre – egyszóval mindarra, amivel művészeti és dekorációs téren érintkezésbe kerül az ember.

Herczeg Klára és Erdev Dezső szobra két külön világ, de a mindkettőjüket éltető közös világban belül. Amaz háromtagú családot ábrázol, anya és apa között a gyermek, mint az öröm és az aggodalom jelképe.

Odább *Erdev Dezső* (1902–1957) korszakat cipelő lánya csupa erő, minden izomszalát igénybeveszi a két súlyos edény, s ahogy az egész lépő test megfeszül, abban a fiatalság szépsége mellett megnyilvánul valami megvesztegető konokság, a kicsinyes világot megvető dac is. Az akt, ha művészi szinten mutatkozik, megszokás kérdése még a kevésbé értő környezetnél is. A domborulatok hajlásait játékos gyermekkezek még betanásztják időnként, de csak addig, amíg a megszokás révén már csak az alak mozdulata és szépsége foglalkoztatja az embert.

A lakótelephez két kultúrház is tartozik. Az egyik az Alumínium-Kohó gyártelepén épült „azoknak az időknek” a stílusában, amikor az építészetben egy sajátosan értelmezett stílushagyomány a kelleténél jobban kényszerült érvényesülni. – A másik pár évvel később épült, már olyan időben, amikor semmitmondó sima falakkal s a belső tér modernebb kialakításával is lehetett kísérletezni. Így készült *Szabó István* építész tervei szerint az Erőmű kultúrháza, kívül ugyan a gyáron, de még mindig sajnálatos módon annak közvetlen szomszédságában s a ma emberének fogalma szerint nagyon is messze a lakónegyedtől. Ez utóbbi úgy éli világát a természet védőszárnyai alatt, azzal szinte egyvélvélva, mint az erdei ibolya a lombok és bokrok alján. Ellentétben vele a kultúrház külsőleg a gyárral olvad egybe, színben, felfoásában egyaránt, semmiesetre sem ön maga előnyére, annál inkább jellemzően az egész üzemi látványra. Tulajdonképpen nem is ér véget ott, ahol a kerítés elválasztja a gyárigazgatóság épületétől. Szervesen hozzátartozik *Illés Gyula* munkást, *Megyeri Barna* művelődést ábrázoló szobra, előbbi férfi, utóbbi női alak. Mőgöttük *Kerényi Jenő* háromalakos és háromszintes szoborcsoportja csatlakozik az előbbiekhöz. Valójában azonban a Művelődési Háznak a belső kiképzése és képzőművészeti elrendezése az, ami *hangulatilag* a tájjal s benne a lakónegyeddel egybekapcsolja. Nagy kár, hogy rossz helyre épült, s külső sima formája nem revelál többet egyfajta építési módnál, amelyet ma már korszerű művészetnek alig nevezhetünk.

Pedig a külső falak díszítésén jónevű művészek dolgoztak. *Somogyi József* és *Pátzay Pál* – a műút felőli oldalon – a szén felhasználásának útját véste falba, a kitermeléstől az energia alkalmazásáig. Mindezt azonban szemmel alig kivehető módon, annyira, hogy majdnem feleslegesnek is minősíthető, hisz még a nézést erő-

Megyeri Barna szobra

tető szemnek is alig mond valamit. – A homlokzati allegorikus rajzok már valamivel többet nyújtanak, talán itt a rézsük is erőteljesebbek, bár itt sem kielégítően. Az épületben folyó sokágú művelődési munkát és szórakozást kifejező vésetek a zenét, fényképezést, táncot, a szobrászatot, az olvasást, a színjátszást, a rajzolást ábrázolják, hét művész keze nyomán (*Bartha Lajos, Buza Barna, Csontos László, Garami László, Kiss Sándor, Kiss Kovács Gyula és Marosán László*). – *Ambrózy Sándor* gyümölcs-szedő asszonya ugyancsak alig észrevehető módon ékesíti az étterem bejárata fölötti részt. Az kétségtelen, hogy a vakolatlan vöröstéglaépület egységét ezek a rézsús rajzolatok nem bontják meg, azonban ennyire lemondani az egyéni érvényesülésről s ennyire egybeolvadni az épülettel, már majdnem egyenlő az önmegsemmisüléssel.

Miként a lakásából kilépő embert azonnal a természet öleli magához, ugyanúgy

magát a természetet találja az ember bent a Művelődési Házban is. Nemcsak a növényóriásokra gondolunk, hanem a falak díszítményeire is. Az éttermi előcsarnok két oldalán *Rozsda Endre* mozaikképe köszönt a falról. Fák alól és fák ágairól baglyok néznek ránk, éjfékete „látó” szemeikkel. Velük szemben János vitéz vívja harcát a hétfejű sárkánnyal. Kissé meglepő ebben a környezetben a mese, de meg lehet szokni, mert bent a teremben tovább folytatódik a stilizált népmesei hangulat. Az oszlopokat *Cser Jolán* apró terrakotta lapocskái díszítik, a környék erdei és falusi életéből vett állati és növényi motívumokkal. A szemközti falon pedig *Kovács Margit* páratlan szépségű, hatalmas méretű domborműve vonja magára a figyelmet, hogy közelebb érve egy „hol volt, hol nem volt” világba varázsoljon bennünket.

A kép baloldali felső mezejében botjára támaszkodó juhász nézi a táncolókat, előtte nyája szétterülve legelész. Enyelgő szerelmespár látszik a jobboldali mezőben, fent afféle erdei vadászház, lent gyerekek és édesanyák igyekeznek a mulatságba. Az átfenetegetek tölgylevelés és makkos motívumból font kötegek biztosítják.

Mese és valóság, történelem és költészet, hagyomány és modernség megvesztegető ötvözete ez a mű, a környezetből éppúgy merít, mint ahogyn bele is ágyazódik. *Krúdy Gyula* környékben lejátszódó írásainak hangulata ébred bennem. Íme, így lehet valószerű az, ami meseszerű, mert hiszen e kettős vonást a dombormű egyetlen részletétől sem lehet elvitatni. *Kovács Margit* mesélőképessége és kedve kifogyhatatlanul árad a figurák, fák, bárányok, tölgyimitációk vonalaiban. Noha ilyen juhász sohasem élt ezen a tájon, mégis a megtestesült bakonyi juhász az a botjára támaszkodó legény, aki elmerengve figyeli a táncosokat, maga is közbük kívánczozva. A jobboldali felső mezőben múlt századi kalappal a fejében enyeleg egy férfi a kedvesével. A környék paraszti világa elevenedik meg a képen: ugyanígy megy az udvarlás a bakonyi parasztok közt ma is. De nem izzig-vérig mai jelenet-e, ahogy a léggömbök szárait szorongató gyermek anyját húzza a táncolók felé, holott ilyen régi módi viseletben ma már talán sehol sem járnak az asszonyok. Múlt és jelen együtt, mese és valóság közös világa adhatja csak az élet, a történelem folytonosságát, s bármennyire szalad is előre a technika, az ember benső élete csak lépésben követi. Pár karnyújtásra az erőmű termeli az energiát, itt bent az ebédőben vérbeli művész fogja egybe a környék történelmét, a Bakony-erdőt és népét, régi és átváltó életét.

A nagy csarnokban *Fónyi Géza* és *Hincz Gyula* mozaikja úgyszintén az élet szépségét, a fiatalság hitét ábrázolja. *Hincz* alakjai kissé merevek, talán azért, mert itt a szereplők még csak éppen hogy felálltak a tánchoz. – *Fónyi*én mozgalmasabbak, líraiabbak, ahogy táncolnak, pihennek, gyümölcsöt szednek. A szereplők fölött mindkét művész alkotásán a béke galambjai örködnek. Egyébként az épület valamennyi mozaikjára jellemző, hogy kissé szürkén hat, pedig alaposabb szemlélés közben kiderül, hogy színeken s fokozataikban nincs hiány.

A közeli szomszédban, a Csaba-fő forrás környékén *Széchenyi István* inspirálására született meg az első hazai ártézi kút. Ennek emléket *Boda Gábor* 170 pályaterv közül első díjat nyert díszkútja a Művelődési Ház belső udvarán ha akarná sem hirdethetné. Környéke még rendezetlen, lényegében hozzáférhetetlen, s folyamatos működése nincs biztosítva. Pedig bizonyára arra szánták, hogy körülüljék a vendégek s csendes csobogásánál élvezhessék a meghitt hangulatot.

Utoljára hagytuk *Bernáth Aurél* szekelját a könyvtárteremben. A falkép a szakmabeliek közt is sok vitára ad alkalmat, közönségsikert sohasem tudott kivívni magának. A kép a gondtalan és kulturált szórakozás kissé beállított apoteózisa, hangulatosan illeszkedik a fentiekben bemutatott Inotához, a művelődési házhoz és annak könyvtárához.

Mindent összegezve: ez az inotai új telep talán a legkisebb valamennyi új városunk hasonlóan önmagában álló lakótelepe között, de a természettel való összefonódását és képzőművészeti alkotásokkal való ellátottságát tekintve a modern várostelepítés sikerült példája.

SZÍJ REZSŐ

Kerényi Jenő szoborcsoportja

LÁTOGATÁS

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS SZOBRÁSZMŰVÉSNÉL

Földszintes, kertes ház *Andrássy Kurta János* művészotthona. Csöndes sziget, ahogyan maga nevezi. Harmonikus légkör fogadja a látogatót. Bokrok mögül előtűnő szobrok állítanak meg már az első lépéseknél. És bár kicsi a kert, sokáig tart, amíg a lakásba érünk, ahol polcokon és köröskörül a műteremben meg állványokon régebbi, újabb és készülő alkotások gyönyörködtetik a szemet.

A hatalmas mészkőtömbből kezd már éledni legmerészebb szoborterve: a felmagasodó Mózes, amint hátrafeszt karral éppen készül lehajítani az ércablát a hegytetőről. Megszakításokkal, lassan halad a munka. Félelmetes erőt sejtetően érlelődnek a szigorú, kemény arcvonások, összhangban a fenséges felháborodást kifejező testtartással.

– *Mi a titka annak, hogy a féligkész szobor is már szinte él, hogy a holtból az élő anyagba ilyen természetesen az átmenetek és az, ami még megvalósításra vár, rejlőve a kőben, szunnyad csupán?*

– Amikor faragok, vagy vések, sosem a rész munkára fordítom a figyelmemet, hanem az egészet látom magam előtt, ahogyan a képzeletemben él. Nem is egészzé kikerekített részeket illesztetek egybe, amikor pontos kivitelezéssel a test tökéletes összhangját legparányibb porcikájával is biztosítom. Öröködöm, hogy kezem alatt kárt ne szenvedjen, ne szynlődjék, el ne korcsosodjon a rámbizott élet. Semmit ne mulasztok, el ne felejtsek, ki ne hagyjak, különben úgy érzem, fizikai fájdalmat okoznék.

– *Milyen alkalomból, hogyan keletkeznek a szobraid?*

– Elményeimből, amelyek mélygyökerű gyermekkoromból, olykor még ősibb múltból táplálkoznak és többször is, váltakozva, visszatérnek. Aztán váratlanul és hirtelen sürgetnek, ne késlekedjem, immár rajtam a sor. Ha a művész nem hallgat ily sürgetésre, hagyja, hogy fán rothadjon meg a gyümölcs. Nem mindig a hibáján múlik, hogy elvesztegeti, veszni hagyja, ami vissza nem tér többé. Többször a csüggedés órai okolhatók az elszalasztott alkalmakért. A sorsom megkímélt az elkenyезtetéstől. Megedzett és ellenállóvá tett, képessé a küzdelemre. Koran megtanultam, hogy ha célt akarok érní, ne mással, hanem magammal viaskodjam.

Egyszerűen és derűsen beszél pályafutásáról és arról a természetes örömről, hogy alkotnat. Az otthonában, békességben, a családja körében, ezen a csöndes szigeten, ahol egészséges gondolatok és érzések uralkodnak. Legszembetűnőbb jellemvonása a közveuenesség, a nyílt őszinteség. Pillanatig se lehet kétsegunk atelol, hogy amit szóval és a művészetében közöl, félreérthetetlenul a legbensobb gondolatát és akaratát fejezi ki. Se többnek se kevesebbnek nem óhajt látszani.

– Apámat nem ismertem, Bulza Tivadarnak hívták. Névadó édesanyámat pedig tragikus körülmények között két éves koromban már elvesztettem. Tíz évesen, komúves napszámosként kerestem a kenyerem. Tizenegy éves voltam, amikor eldöntöttem, hogy muvesz leszek.

– Magamra hagyatottságom volt az én legnagyobb tanítómesterem. Magányomban megismertem a legmelyebb emberi nyomoruságot és a szegények életét. Ragaszkodom az eredetemhez, a parasztsághoz, amelytől szellemben sona el nem távolodtam. Hogy ki ébresztette fel bennem a hivataserzetet? Egy dilettáns vándortestő, aki a gyermek szomjas fogékonyágára nagyotmondásaival és naivsága mellett is rajongó muveszkesedésével erosen hatott, megcsillogtatva az örök művészet csúcsait. Ifjúságom példakepe: Medgyessy Ferenc, aki 23 éves koromban kiállított munkáimra felfigyelt, a műtermébe hívott és értékes útmutatásokkal látott el.

– A művészi fejlődésben nincs megállás. Allandóan tökéletesítenem kell a technikámat, hogy minél egyszerűbben, tömörebben tejezhessem ki látomásaimat, amelyek szüntelen éles megfigyelésből, emlékképekből, gyakran hosszú évek tapasztalataiból a napi és világesemények leszűrt hatásából, egyetlen pillanat villanásában valnak valóra képzeletemben. Amikor már kivitelre kerül a sor, azt amit magam előtt látok,

Andrásy Kurta János: Zene

azonnal a kész műben örökitem meg, nincs szükségem kísérleti tanulmányokra, vázlatokra.

– Nem érezném magam igazi szobrásznak, ha nem volnék festő is. Eredetileg annak készültem, és csak tanonciskolai tanárom, Szamosi Soós Vilmos tanácsára cseréltem fel az ecsetet a vésővel. Ma se hagytam fel a sík-ábrázolással. Grafikáim a meléktermékeim. Töprengések, javítgatások, megszakítások nélkül egyetlen vonalgörbülettel jönnek létre. Életérzésem igyekszem megrögzíteni, ábrázolni – ami végső fokon – megilletődés. A síkban ez a megilletődés a bennerejlő lényeges tartalmat kívülről, külső eszközökkel közelíti meg, a térbeli ábrázolásnál viszont meg kell előbb teremtenünk a testet, hogy benne a szépségről álmodozva, megnyilvánuljon a szellem.

Szobrainál nemcsak a fej él, hanem az egész alak megelevenedik. Magától-értetődő természetességgel, akár ülve, állva, fekvé vagy meggémberedett tagokkal magábamerülve, vagy alvásból fokozatosan ébredve s kinyújtózva. Ez pedig csak azért sikerülhet neki, mert páratlan a körplasztikája. Szobortestjei valósággal lélegzenek. Minden részecske a helyén van és minden oldalról szemlélve mindenütt meg-hontatlan, teljes az összhang.

Régebbi alkotásai közül egyik legszebb az *Aliöldi szfinx*, ez a mozdulatlanságba merevülő, monumentális ülő nőalak. A nézése majdnem közömbös, aluszékony, de ugyanakkor ravasz, a legkisebb nesze is felserkenő. A butításnak kiszolgáltatott, veszni hagyott népet jelképezi, kirobbanó erőből feszülő mozdulatlanságában kihasználatlan, roppant és félelmetes lehetőségek lappanganak.

A *Gond* és a *Munka* című kompozíciói is nőket ábrázolnak. A művész erről így vélekedik:

– Fájó gyermekkori emlényeimből fakad, hogy nem férfiakkal személyesítem meg a munkát és a gondot. Közről láttam a nincstelen szegény parasztasszony életét, akit a nagy család nyúzott, a részeges férj ütött-vert, és aki ennek ellenére minden erejét megfeszítve, inaszakadtáig dolgozott, túrt.

A *Falubolondja*, ugyancsak régebbi alkotása, kiméletlen őszinteséggel, egyben megértő részvétellel faragott figura. Maga körül szinte felidézi a csúfolódóan vihángoló gyermekhadat, nemkülönben a házak előtti padkákon komoly szótlanlansággal üldögélő öregeket is.

– Sok-sok falut bejártam. Régebben majdnem mindenütt akadt egy-egy ilyen szerencsétlen.

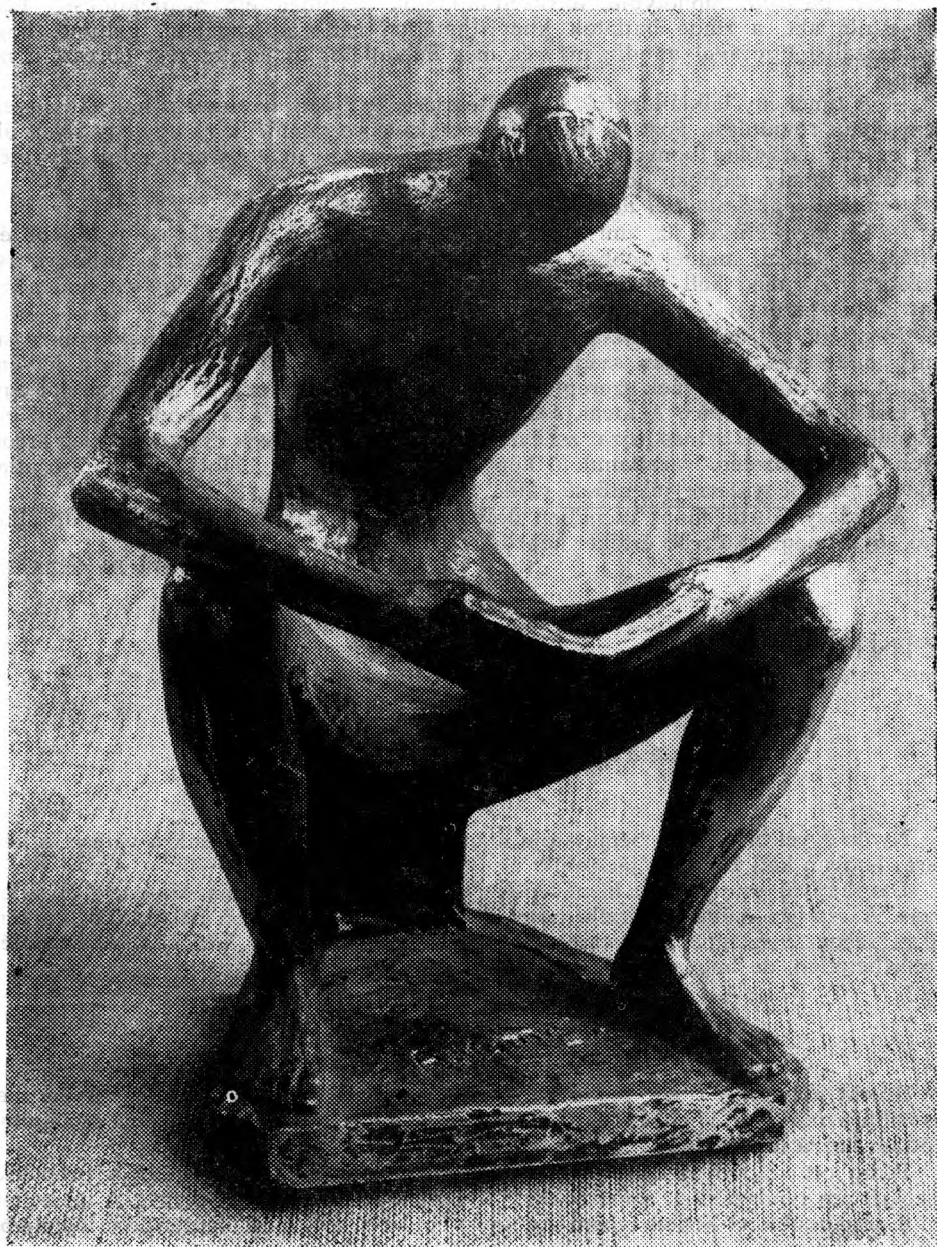
Zsuzsanná-ja, a hajtincseit kétfelé húzgaló szobrocskája: a hozzágondolt vénéket csúfolja ki ellenállhatatlan bájjal. *Nő a gyöngysorral*: nőalak, ülő helyzetben. Mozdulatlan súlyosságában is lepkeszárnyú könnyedségűnek hat.

Újabb szobrain még érzékletesebb ez a kettősség. A test körvonalain, a megtapintható jelenségen túl sejteti az eszményt, az elérhetetlent. Ilyen látomáserejű szobrai: a *Lovas*, kecses vonalaival, ember és ló meghitt összhangjában, szinte téren és időn túllebegve, a kozmikus életérzésben, mint a megszemélyesített *Naptelkelte*. Pihe, álmodozó nőalakjain, anyakompozícióin alázat, tisztaság sugárzik, átmelegítő fénnel.

Legújabb szoborkísérletein nyomot hagynak a modern építészetnek egész képzőművészetünk forradalmasító levegős-térkifejlesztő megoldásai, formabontó, áttöréses látási módja.

– Valóban, ez a stílusáramlat érint minket szobrászokat is. Óvakodtam azonban, hogy a non-figuratív szerkesztés hatalmába kerítsen. Rábízom magam természetlátásomra és arra töreksem, hogy kövessem a természet szigorú törvényeit. A térkitöltés pozitív és negatív formaelemeivel akként bánok, hogy a non-figuratív formákat sikerül mindig visszafordítanom figuratív értékekké. Ilymódon, a térplasztikai szépség változatlanul érvényesülhet, miközben a kifejezés ereje nő.

Ezek közé a művei közé sorozhatók, ahol az asszociációkat ébresztő sugalmazás megköszorozódik: a *Zene*, az *Olvasó*, *Szent Ferenc* című kompozíciói.

Andrásy Kurta János: Olvasó

Tuss, pasztell, monotypia, akvarell-albumok kerülnek elő megtekintésre. Legtöbbje női akt, a ringó hajlatok kimerithetetlen változatosságában. Feltűnő, hogy ugyanazzal a figurával mindig más és más hangulatot és értelmezést ébreszt a nézőben.

– A tűnékeny lelkiállapotok érzékeltetésére kiválóan alkalmas a női akt. Igyekezem olyan rövidülést, pózt és kifejezést ceruzavégre venni, hogy egy-egy ilyen ábrám csupán látszólag bonyolult, valójában azonban olyan egyszerű, mint egy mértani idom, amely azonban gondolkodik és érez.

– *Sík-elképzeléseidből nem születnek szobrok is?*

– De igen. Hiszen az, ami a rajzlapon csak szárnyaló gondolat és legfőljebb érzékletes sejtelem, aminél többet elérni művészileg lehetetlen, azt a térbe vetítve a szobrásznak meg kell valósítania. A megtapintható valóságnak egyben tűneményként is kell hatnia.

Megkapó rajzainak varázsa a rögtönzésben rejlik. Valósággal rajtakapjuk a suhanó gondolatok nyomában száguldó vonalakat. Milyen egyszerű és tiszta látvány például az a rajz, amelynek szereplői: két ló és mellettük jobbfelől meg balfelől egy-egy ember. Négy pajtás. A lovak szelíden felvetik fejüket és bizakodó hűséggel pillantanak gazdáikra. Színes rajzai zenével telítettek. Mint fények csillannak meg arcon, karon, ruharedőzeten, váratlanul, a kép csücskében, vagy valahol egy határozatlan helyen, amely egyszerre jelentőssé válik.

Andrássy Kurta János csendben dolgozik. Ritkán szerepel tárlatokon, de alkotásai egyre megbecsültebb értékei képzőművészetünknek.

HAITS GÉZA

SZÍNHÁZ

BRECHTET JÁTSZANI

Jegyzetek a Pécsi Nemzeti Színház két bemutatójáról

Nyolc évvel első hazai bemutatója után színházaink még keresik a választ a kérdésre: hogyan kell Brechtet játszani?

Darabjaival színrelépni, hírnevének fényében is bizonytalan kimenetelű vállalkozás. A színház művészei érzik, hogy műveit úgy kell a néző elé vinniük, miként Brecht szegte szembe a világgal színpadát: *szabálytalanul, kihívóan*. A hagyaték félreérthetetlen, de hogyan kelhet életre?

Egy emlék és Brecht szólama

Brecht műveinek titkát régen keresem, évekkal ezelőtt néhány hetet a Berliner Ensemble színházban is eltöltöttem, azt hiszem mégis a Rostock felé vezető országúton jutottam hozzá legközelebb.

Pedig ott voltam az Ensemble előadásain, délelőttönként bejártam a próbákra, beszélgettem rendezőkkel, színészekkel, – Brecht tanítványaival. S mégis: be kellett ülni a gépkocsiba, el kellett menni egy apró épületig, melynek alapterülete legfeljebb negyven négyzetméter, rácsos ablakai vannak és két kéménye...

Letértünk a rostocki autóútról. A vezető fékezett: Rawensbrück. Tucatnyi épület, sűrű fal mögött. A falat tő mossza hideg hullámokkal. A part sekély vizében három fehér hattyú.

A krematóriumot akartam látni. Fekete és vörös színt jelentett addig nekem ez a szó. Csontot megemésztő tüzet, sötét kormot. És felhőkig nyúló kéményeket.

A krematórium kicsi volt. Talán hatszor hét méteres. Alacsony, mint egy föld-

szintes villa. A két kémény is legfeljebb két méter magas. Rawensbrück „elit” tábor volt és kis tábor. Itt „csak” kilencvenezeregynéhány embert égettek el.

A kemence a középen állt, elfoglalta a helyiség harmadát. Kicsit hasonlatos volt minden egy pékséghez. A sárgásszürke téglapadlót nemrég seperhették fel. Emlék és képzelet összezsugorodott, mindenre a kézzelfogható realitás terpeszkedett, s a téglapadkákat, fogantyúkat figyelve egyszeriben idegennek tűnt előbbi gondolatom: könnyes lesz-e majd ott benn a szemem? Egy gyermekkoromban tanult mondás jutott eszembe: ki-ki a maga mesterségének kovácsa. Itt tehát ez volt a mesterség. Olyan egyszerűen és természetesen csinálhatták, mint ahogy más szerszámot vesz a kezébe.

Brecht ezt előre látta. Azt is tudta, ha egy népet arra akarnak kényszeríteni, hogy pusztítsa el a világot, s közben az elpusztítja ön magát, efelett érzelmesnek lenni, – képtelenség, ezt ésszel felérni, – lehetetlen. Megértette, hogy a fanatizált tömegekhez az emberi érzések már nem jutnak el, s ezek a tömegek az értelem szavára sem figyelnek már, – *ismert eszközökkel nem befolyásolhatóak*.

Látta a népekre váró végveszélyt és megálljt akart kiáltani. Mint mikor vasalapáccsal döcögnek vaskaput. Szokatlan zörej és ágyúdörgés és zokogás között, – de oda kell rá figyelni!

Így beszélt meahökkentő, fémescsengető szólammal egy korban, mely elveszítette hallását a zenei hangok érzékelésére. Ahogyan a néma Kata verte dobját a pajta tetején, hogy felébressze a várost, mielőtt lakóira rágyújtják a falakat.

Az idő, amit Brecht a kőnadról helyiségekben töltöttem el, évekkel nem volt mérhető. Egy óra múltán léntünk ki a láger kapuján.

A fal tövében reszelték a hattyúk.

Szabálytalanság és stílus

A Pécsi Nemzeti Színházban bemutatott két szabálytalan játék is e brechti magatartást példázza. „*A kivétel és a szabály*” példabeszéd arról, hogy a világban, amelyről ír, az emberség kivétel, az embertelenség a szabály. Az „*Antigoné*”-ban Szofoklész szavaira: „Sok van, ami csodálatos. De az embernél nincs semmi csodálatosabb”, – megmutatja az ember által emberre mért pusztítás iszonyatát.

Brecht az *emberiség csödiének* realitásával találja magát szembe. Végük végre tudomásul, hogy a *végveszélyről* ír. Már beszéltünk róla, miért választ különös szólamot, ne tévesszen meg hát senkit érdes hangja. A *felháborodástól* olyan hűvös és kemény, nem a rezignációtól. Brecht *ugyanis moralista*. De nem akar komikussá válni. Nem iátssza az apostol szerepét, aki egy pokoli cirkusz porondján kezd prédikációba. Tudja, hogy aki ilyen helyzetben mond próféciákat, akármilyen hittel szól –, bohóccá válik. Inkább példabeszédekbe kezd, s így fordul közönségéhez, mely már beleszokott az embertelenség kórusának hangjába: „*Vizsgáljátok: szükség-szerű-e az, ami megszokott.*”

És színpadára viszi a *szokatlant*.

Ezért Brechtet csak *szabálytalanul* lehet játszani. Művei mindig távolmaradnak a közönségtől, ha a rendező és a színészek nem vállalják, hogy az emberiséget fenyegető végveszélyt felháborodott, és felháborodást keltő nyersséggel tudunkra adó szaggatott kiáltásainak adjanak hangot.

A pécsi együttes előadása

„*A kivétel és a szabály*” feladvány és megfejtés egy felvonásban.

Egy kereskedő konkurrensi előtt akar átjutni a pusztán az olajkutakhoz. Előbb elbocsátja vezetőjét, mert fél, hogy az becsapja, aztán gyanakvásában megöli a málhordó kulit.

Ennyi a feladvány.

Ezután előlép három férfi, a kuli halálának okait és körülményeit vizsgáló bíróság tagjai és kezdetét veszi a tárgyalás, – ez adja a megfejtést.

Hogyan lehet mindezt eljátszani?

Az első részt gyors vonásokkal kell a színpadra rajzolni. Az utazás *illusztrációs* anyag csak a tárgyaláshoz. Ehhez képest *Nógrádi Róbert* rendezése indításában kissé vontatott. Túlságosan kidolgozza az utazás minden fordulatát, s a néző figyelmét ezzel a realizmussal annyira odaköti a színpadhoz, hogy összegezőhajlamunk már a bírák megjelenése előtt működni kezd. Így nemcsak „meghalljuk” a brechti kérdést, melyet az expedíció útja exponál, de a válaszkényszer az állásfoglalást is fogalmaztatja velünk. Kár, mert a második rész felfogásban, ritmusban igen jó. Itt már magához ránt az, ami Nógrádi rendezésében a színpadon végbemegy. Jelentős része van ebben *Baranyi Lászlónak*, aki *Bíróként* megadja a játék alapszólamát, és megteremti a *főlényes könnyedségű szellemi torna légkörét*, melyben a néző megkapja a brechti leckét és ítéletet: a gyilkos kereskedőt érdekszövetségesei felmentik, s ez megszokott dolog. Am Brecht – éppen azzal, hogy alakjai a megszokott szabályok szellemében döntenek – arra ösztönöz, hogy a *szabályosban felismerjük a visszaélést*.

A Kuliról egyszerű eszközökkel ad sokoldalú és mély jellemrajzot *Iványi József. Bánffy György*, mint Kereskedő, korrekt, kidolgozott alakítást nyújt.

A bemutató másik darabja az „*Antigoné*” Brecht életművében is különös teljesítmény. A klasszikus tragédiára építve rá a mondanivalóját, Janus-arcú színpadi teremtményekkel vall emberségről és embertelenségről. Hősei *egyszerre* élnek a huszadik század és az antik kor dimenzióiban. A példabeszéd riasztó felhanggal szólal meg, Antigoné helytállásának megrendítő emberségét egy zord, minden patétikumtól mentes környezetbe transzponálva. A játék atmoszférájáról *a lét végső határára kergetett Ember* helyzete jut eszünkbe.

Nógrádi rendezése az Antigoné kezdetén jól megtalálja azt a jellegzetes, döbbenetet keltő hangot, melyben ezt a művet játszani kell. A lényeg itt a kontrasztok végletes fokozása. Nógrádi ezt a hanghatások és a látvány szédítő ellentétével fejezi ki. A géphangon megszólaló emberi nagyságot dicsérő emelkedett szofoklészi mondatokra rávágja az embert iszonyatosan megtipró légerek vérszomját, atomrobbanások poklát mutató filmképek sorát. Ezután egy jupiterlámpákkal körbefont színpadon kezdi játszani a történetet, pontosan érzékeltetve, hogy ami előttünk végbemegy: *játék*.

Mindez kitűnő!

Két színészi alakítás is erősíti az így megtalált brechti szólamot. *Pécsi Ildikó* megkapóan érett Antigoné. A fiatal színésznő ezúttal minden eddiginél inkább megtalálva hangját és szerepkörét együttesen szólaltat meg fenséget, tragikumot és az értelem nyugalmát. Igen jó *Bánffy György* vad Kreonja. Változó lelkiállapotokba zuhan, s ott van alakítása mögött az a kíméletlenség és nyersség, amivel ebben a szerepben Brecht hangvételét vissza lehet adni.

Várjuk a folytatást is, – de elmarad. Lágyabb hangok következnek, a stílus oldódik, aztán azt vesszük észre, hogy a színészek többsége már nem Brechtet játszik, hanem görög klasszikust. Patétikus hangok szólalnak meg – elsősorban a Kar játékában –, ez feloldja a színpad komor fenségét, és eltávolít a brechti gondolattól. Mire a játék véget ér, egy klasszicista hangvételű színház puritán, de szokványos világában vagyunk. A szereplők – *Izsóf Vilmos, Iványi József, Koppány Miklós és Baranyi László* – egy önmaga tulajdonképpeni céljával ellentétes rendezői felfogáson belül jó teljesítményt nyújtanak, játékuik mégsem érheti el a kellő hatásfokot, mert úgy közvetítik a gondolatot, ahogy azt Brecht hatástalannak érezte, ami helyett éppen új hangot keresett. (Jeles munkát végzett viszont *Vata Emil* kitűnő díszleteivel, *Gombár Judit* jelmezeivel és *Fodor Antal* koreográfus, akinek teljesítményét mindkét előadás magas mozgástechnikai színvonala dicséri.)

Megoldatlanságai ellenére is örültünk a bemutatónak.

Brechtet addig is játszani kell, amíg színházaink igazán megtanulják szólamát, és vállalják szabálytalan, kihívó hangjának kockázatát, dicsőségét.

SÁNDOR IVÁN

FÜST MILÁN: IV. HENRIK KIRÁLY

Bemutató a Madách Színházban

„Foglalkoztatják régebbi munkái? Melyikre gondol közülük a legszívesebben?” – tette fel a kérdést nemrégiben irodalmunk egyik nagy öreg mesterének, Füst Milának az „Élet és Irodalom” munkatársa, Lukácsy András. „Egyikre sem. Nem szakíttam munkáimat olvasni. Illetve talán IV. Henrik királyom jár mostanában az eszemben, – nyilván azért, mert az a hír járja felőle, hogy ősszel mégiscsak előadják” –, hangzott a felelet.

•

Október utolsó napjaiban a Madách Színház együttese – Pártos Géza rendezésében – bemutatta Füst Milán „Negyedik Henrik király” című négyfelvonásos drámáját. A mű a 30-as évek elején íródott; jópár színmű állott ekkor már Füst mögött: a fiatalkori „Aggok a lakodalmon” (verses tragédia), a kiváló „Boldogtalanok” (naturalisztikus dráma), „A lázadó”, az „Akoska”, az „Atyafiak és a nő” (szatírtjáték), „A zongora”, a „No – mit szólsz Freiligrath?” (expresszionista színmű); Kosztolányi egyik írásából tudjuk, hogy volt az írónak egy „Néma barát” című drámája is.

Az 1931-ben írott királydrámát röviddel a felszabadulás után bemutatta a budapesti rádió, színpadra azonban csak most került, harmad századdal megszületése után. A maradandó műveket azonban nem tudják kikezdeni az évek és évtizedek, s a XI. és XII. század fordulóján élt német királynak és római császárnak, VII. Gergely pápa ellenfelének Füst Milán által életre-álmódott alakja ma is eleven, és lázba, izgalomba hozza a közönséget.

Füst Henrik királya bonyolult, összetett, talányos lélek. „Nicolaus Cusanus sírja” című szép versében írja Vas István: „... minden lény, egyed ellentétek keresztezési pontja”. A dráma főszereplője is „ellentétek keresztezési pontja”. Egyéniségének kulcsát talán azok a szavai adják, amelyek az I. felvonásban hangzanak el: „S ki tudja, mely erők kergetnek némely embert? Vagy feléred ésszel, mi parázson táncol némelyik?...” A zabolátlan Henriket lelkének viharzásai taszítják a trón magasából a porba, és a porból újra az uralkodói székbe. Méltóságteljes és koldusian megalazkodó, erőszakos és gyengéd, kegyetlen és irgalmas szívé („büntetni nem tudok”), tisztalelkű és ravasz színlelő, teli férfias szilárdsággal és gyermekies lagysággal, – végletesen ambivalens lény Füst hőse. S a dráma alkotója e divergáló tulajdonságokból olyan jellemet forraszt össze írói indulata s lélekábrázoló művészete izzó lángjában, amelynek plaszticitásban, életteljességben nincsen sok párja drámairodalmunkban. A dráma Henrikje – talán nem tévedünk – kicsit önarckép is. Hiszen Füst egyik legközelebbi barátja, Kosztolányi – 1934-ben – így jellemezte a költőt: „Sírás, nevetés – könnyű helyen áll nála. Nem csodálkoznék, ha az utcán egy hordár előtt térdelne, és úgy kérne bocsánatot valami jelentéktelen félreértés miatt, s azon se csodálkoznék túlságosan, ha az utcán egy agg, de szemtelen nőgyleti elnöknőt megpofozna. Indulatai dobálják le és föl... Kiszámíthatatlan és meglepő.”

Füst Milán a bemutató alkalmából érdekes, rövid nyilatkozatot adott egy színházi lapnak: „Arra kérem a Negyedik Henrik király tisztelt közönségét, hogy ne tekintse e művet merőben történeti drámának, mert e munkának korántsem az a célja, hogy annak tekintessék. Hadd tegyek vallomást Önök előtt: a történelem itt csak ürügy...”

A történelem IV. Henrikje valószínűleg más volt, mint Füst Miláné, – mégsem tudjuk elfogadni a szerző kijelentését, hogy a „történelem itt csak ürügy”. Bizonyos értelemben valódi, sőt vérbeli történeti drámának érezzük a művet, – még akkor is, ha valamely heidelbergi professzor, vaskos szakkönyvekkel a hóna alatt, ki is mutatna olyan pontokat a színdarabban, amelyek a történelmi kútfők adataival nem egyeznek meg. A korfestés hitelessége, a szerzőnek a középkor világába magát maradéktalanul beleérző képessége (ismeretesekek Kassáknak, Komlós Aladárnak s má-

soknak Füst lírájának középkori ízeivel kapcsolatos észrevételei), az investitúra-küzdelmek és a német birodalmi bárók közötti belharcok atmoszférájának hiánytalan megteremtése – történeti drámává teszi Füst munkáját; tekintet nélkül arra, hogy a história Henrikje mindenben azt tette vagy mondta-e, mint a magyar íróé.

*

A dráma nagy értékei közé tartozik ritmikus, dallamos, költői nyelve, amelyet – mint ahogyan a „Nyugat” köréhez tartozó kitűnő poéta, Nagy Zoltán írta a Füst-költeményekről – „nemes és forró pátosz” jellemez. A stílus a maga áradó gazdagságában emlékeztet Szomoryéra, azonban annak szecesszionizmusát, olykor modorosságba fulladó ékítményességét nélkülözi. A IV. Henrik-dráma is igazolja Vajda Endrének, Füst életműve egyik alapos ismerőjének megállapítását: „Füst Milánt a magyar nyelv nagy művelői között is külön hely illeti meg.”

Az író erős drámai érzékét bizonyítja a feszültséggel teli, mozgalmas jelenetek egymásutánja. A király uraival iszik, tréfál és könnyűvérű leányok csipőjét ölelgeti, s a mulatozó nagyúri kompánia, felhevülten a bortól és a fiatal női testek közelségétől, belekezd egy vérbő zsoldosdalba:

„A fák közt volt egy kupleráj,
Oda járt Berengár király.
Egy vaskos kislány kell neki,
De feleségét rettegi...
Hát mindennek a levét én igyam meg?”

E pillanatban komor, feketekámzsás figurák jelennek meg – papok és szerzetesek nagyobb csoportja – s felhangzik a Henrik fejére kimondott egyházi átok: „És vessen ki a sir, amely majd eltemet... És bolyongj tébolyultan...” A perditák és a lerészegedett urak már eloldalogtak. Henrik egyedül maradt, s úgy halloatja – villámütötten, halálraváltan – a püspök szavait a néma csendben. A színpad eközben teljesen sötét, csupán pár szerzetes fáklyája világít. – Remek jelenet, született drámaíróra valló, s hatásosságán túl mélyen hiteles is, mert benne van a románkor miszticizmussal teli levegője, a katolikus egyháznak a lelkek feletti teljes hatalma, amely katedrálisokat emelt, kereszteshadjáratokat indított, dacoskodó fejdelmeket buktatott meg vagy készítetett meghódolásra.

A színházi előadásról részletesebben beszámolni nem célunk, azonban *Gábor Miklós* alakítását nem szeretnénk említetlen hagyni. Gábor Füst régi híve és olvasója, – a költő egy alkalommal megjegyezte, hogy kettejük között „lelki rokonság mutatkozik meg”. Gábor Miklós valóban nagyszerű Henrik. Egyaránt kitűnő mint fiatal, féktelen, környezetét sokszor vérig sértő despota, aki azonban melegszívű, érző ember is tud lenni, – s mint trónját-vesztett, a halálra készülő öreg ex-császár. E sorok írójának hosszú idő óta nem voltak olyan színházi percei, mint amikor Gábor-Henrik ott térdel – töredelmes megbánást mutatva – a canossai vár erkélyéről reá lenéző, diadalmas Nagy Gergely pápa előtt, de hívéhez, Hohenstaufenhez szóló fojtott szavaiból érződik, hogy önérzete újra a régi, akaratereje ismét felajzott, s lelkében már készen a döntés: hadaival újra megindul az őt csúfosan megszégyenítő Gergely ellen.

*

Az öreg Lev Tolsztoj élete alkonyán szerette környezetének tagjaival felolvasgatni magának egykori munkáit. Ilyenkor néha bölintott fejével és csendesen megszólalt: „Ezt jól csináltad, öregember...” Füst Milánnak – aki szereti és oly jól ismeri Tolsztojt – talán eszébe jutottak e szavak, amikor a Madách Színház emlékeztetes bemutató előadásának végén a mű és szerzője oly forró ünneplésben részesült. Mert „jól van csinálva” az ő királydrámája is, oly jól, oly mesterien, hogy nagy rendezők és kiváló színészek elő-elő fogják venni s színpadra fogják állítani – úgy gondoljuk – emberöltők múltán is.

DÉVÉNYI IVÁN

NEMES ISTVÁN

„DE HARAGOD FÜSTJE MÉG SZÁLLJON AZ ÉGIG”

Megjegyzések Radnóti Miklós formáiról

Feltűnő, hogy a legutóbb megjelent, Radnóti Miklós költészetét elemző tanulmányokban milyen nagy eltérések mutatkoznak a költő küzdelmeinek értékelésében. A Tiszatáj Radnóti-emlékszámbában Bori Imre „passzív szómozgalom”-nak ítéli Radnóti ifjúkori, leggharcosabb korának politikai szerepléseit. Olyan énekesnek tartja, „aki a mozgalom igazi, árájától távolos területen mozog és ezért hiányzik forradalmi verseiből az a közvetlen tapasztalat, impresszió, amivel csak azok rendelkeznek, akik közvetlenül is »benne voltak« a mozgalomban.” (A fiatal Radnóti költészetéről – a Férfinapló, 1964. 11. sz.) Ugyanott Csaplár Ferenc igen meggyőzően fejti ki, és bőszes idézéssel dokumentálja, hogy Radnóti tevékenyen vett részt a szegedi baloldali munkásmozgalomban, s ebben az időben (1930–33) születtek harcos proletárversei, amelyekben proletár költőnek vallotta magát, tette kész optimizmussal bizott „a munkásosztály és a proletárforradalom győzelmében.” (Radnóti és Buday György)

Beney Zsuzsa még messzebb megy Bori Imrénél a degradáló értékelésben, midőn Radnóti elsősorban *formavilágáért* ünnepli, aki – véleménye szerint – „sohasem szól harcos, agitativ hangon”, sőt még formáira is tesz kisebbítő megjegyzéseket: „költészete nem teremt új formákat”... „jelentősebb »laikus« olvasóira, mint fiatal költőinkre tett hatása.” (Az élő Radnóti, Kortárs, 1964. 11. sz.) Igaz, Radnóti „nem nyit új stíluskorszakot”, nem találja fel a szürrealizmust, vagy expresszionizmust, de – ahogy Rónay György írja: „a modern, mindenféle tüntető látványoskodás és avantgardoskodás nélkül szervesen épül bele költészetébe, szervesen olvad hangjába, még képzettársításai, képalkotásai is.” (Jegyzet Radnóti formáiról, uo.) Így tehát Radnóti – ha nem is kezd el – de mint József Attila örökségének folytatója, lezár valamit, mégpedig József Attilával együtt kialakítja a modern lírai realizmus nyelvét költészetünkben, melyet „új klasszicizmusnak” nevezhetünk. S miközben igenis megvívja a maga harcát jellegzetes költői nyelvének kibontakozásáért, felhasználja azokat a formai eredményeket, amelyeket az előtte járók (az impresszionizmus, a szürrealizmus, az expresszionizmus stb.) már elértek, de a teremtésben lényegesen túljutott rajtuk, s olyan műveket alkotott, amelyeknek – Rónay György találó megállapítása szerint – „időt álló újsága csak kellő távlatból észlelhető kellőképpen.”

Radnóti esztétikai eszközeinek gazdag változataiból – Beney Zsuzsának válaszulva – most csupán a konkretizálás, az érzékletes ábrázolás eszközeire szeretnék utalni. Megtaláljuk ugyan már a nyugatos költőknél is az effajta ábrázolás hagyományait (1. T. Lovas Rózsa: A magyar impresszionista költészet stílusformái, MNyTK. 72.), de Radnóti továbbfejleszti, új színekkel, az expresszionizmus motívumaival gazdagítja e hatásos stíluskategóriákat.

Mivel erősen intellektuális költő, s a kor nyomásának hatására igen sokat töpreng, kifejező eszközei között jelentős szerepet kapnak a pszichikai fogalmak. Kötteményei mégis lényegesen oldottabbak gondolati líránk jelentős darabjainál, gondolatai, képei könnyen hatolnak tudatunkba. A lelki jelenségeket és állapotokat ugyanis anyagszerűsíti, materializálja. Úgy tűnik, mintha a pszichikai elvontságok nem is a

költő tudatából törnének elő, hanem érzékszervein szűrődnének át, miközben méreteikben, jelentőségükben megnövekednek. Úgy fejlesztí tovább a Nyugat költőinek hagyományát, hogy a képteremtő asszociációkban igen nagy szerepük van a mozgásképzeteknek, a hangutánzó és hangulatfestő kifejezéseknek. Számos képe ezáltal válik lényegesen expresszívabbé, dinamikusabbá, tömöttebbé: pl. *Lassan magyaráz a fodros szomorúság*” (Férfinapló, 1932. január 17.); „míg a falun *gond szuszogott*, terjedve lassan, s emelve hasát...” (Ének a négeréről); „lidércként *imbolyg* a házku-tatás *riadalma*” (Tört elégia). Ezek a képek a Tajtékos ég c. kötetben különösen meg-szaporodnak, Radnóti általuk jelentősen kiterjeszti a konkrét ábrázolás határát: pl. „*zizegve bomlik bánatom*, a nap felé az útról könnyű por száll”. Koranyár); „s ázott esernyők *bánata csorog* bennem ma hajnal óta már.” (Ha rámfigyelsz); „tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon a házfalakról *csorgó, vöröslő tájdalom*” (Nem tud-hatom); „*Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok.*” (Hetedik ecloga). Na-gyon hatásosak, expresszívek azok a képek is, amelyeket a külvilágból érkező érzéki benyomások anyagszerűsítésével hasonló módon alkot: pl. „a szobákban már *csöppen* a *csönd* a falakról,” (Szerelmes vers); „A lomb között arany kard, *napfény zuhant át,*” (Papírszeletek).

A nagyfokú dinamizmus mindvégig feltűnő eleme Radnóti költészetének. Míg a korai kötetekben ez lázas lüktetésben nyilvánul meg, a Tajtékos ég-ben olyan kép-sorokkal találkozunk, amelyek az érzéki benyomások finom, szolid dinamizálásával jönnek létre, s a korai kötetek lázas lüktetése halk remegéssé csendesül. Így alakul ki Radnóti zeneiségében, választékosságában, meghittségében sajátos költői hangja. Jól mutatja ezt a következő tájkép, amely ugyan csupa akció, csupa mozgás és élet, mégis finoman lebegő érzékletes leírás:

Ha az *éjszaka korma lecsöppen*,
ha *lehervad* az alkonyi, égi *szeszély*:
fonogatja fölöttem a mélyvizi csöndben
csillagkoszoriút az *éj*.

Ha a *hold teje vérzik* az égen
s gyűrűző köröket *ver* a tóba a *fény*;
átkelnek az *árnyak* a sárga vidéken
s *felkúsznak* a domb peremén.

S míg *táncra libegnek* az erdőn
toppantva, riadtszívű fészkek alatt,
lengő levelek szeme nézi merengőn
a tükörre csapó halakat.

(Alomi táj)

A halk, de a mozdulatlan elemeket mégis élettél, villamossággal megtöltő leírás nemcsak a természet jelenségeinek ábrázolásában nyilvánul meg, hanem szerepet kap a holt tárgyak megelevenítésében is:

Az ajtó *koccan* egyet, ahogy belép,
topogni kezd a sok *virágcserep*
s hajában egy kis álmos szőke *folt*
csipogva szól, mint egy riadt veréb.

A vén villanyzsinor is felrikolt,
sodorja lomha testét már felé
s minden kering, jegyezni sem birom.

(Együgyű dal a feleségről)

Nagyon jellemző Radnóti stílusára az a fajta képteremtés, midőn a képet *több érzéki képzetből komplikálja*. Az asszociációs sort legtöbbször felfokozott vizuális vagy akusztikai élménnyel indítja el, és onnan transzponál más érzékszférákba. Nemcsak elszórtan, hanem halmozottan is jelentkezik ez a nagyon összetett képzetkomplikáció. A következő – egyetlen – versszakban a hallás, látás, tapintás érzetének kombinációit valószínűsíti meg, a képsor mégsem válik mesterkeltté. Az érzetek kombinációja az anyagtalán jelenségek materializációjából eredő érzékletességgel találkozunk. A hangutánzó, hangulatfestő és mozzanatos igék a képsornak nagyfokú expresszivitást, az új realista lírára jellemző sűrítettséget kölcsönöznek:

Pásztori Múza segíts! Most róla *rikoltnak* a hajnal
kürtjei mind! *párás* teli *hangon zengik* alakját,
hogy *süt* a teste, szemén hogy *villan* a *nyurga* mosolygás,
ajkán táncos, okos léptekkel hogy *jön* a *sóhaj*,
hogy *mozdul*, hogy *ölel*, hogy *nézi* a holdat az égen!

(Harmadik ecloga)

Radnóti költői nyelvének ez a nagyfokú érzékletessége, ennek eredményeként modernségében is közérthetősége, egyik oka, hogy a költő halála után is élő maradt, s hatása húsz év után is olyan nagy – Beney Zsuzsa kifejezésével élve – „laikus olvasóira”. S ha ez valóban így van, fölöttébb nagy kár, hogy nyelvének fiatal költőinkre tett hatása nem annyira jelentős. Pedig költői nyelve a költői induláshoz hasznos tanulságokat adhat, megmenthet az avantgardizmus útvesztőitől. Radnóti is nyújthat modern ihletést, mert tagadnunk kell, „hogy költészete ősi, konvencionális (!) úton” hat csupán.

De térjünk vissza azokra az értékelésekre, amelyek a költő világnézetére, politikai szereplésére vonatkoznak, s költészetének harcos, agitativ tendenciáit teljesen elperelni igyekezzenek. Olyan költőnek tüntetik fel, aki a „közelgő háború réme dermedtségében *síráthatta* (kiemelés: N. I.) az elveszett nyugalmát” (Bori Imre); aki „törékenysége erejével (!), áldozatvállalásának szerénységével, az embertelenség végső poklában emberi és költői tartásának tökéletességével” (Beney Zsuzsa) lehet csupán példakép; akinek hatása az „irodalmi és politikai kérdések iránt jobbra indifferens (!) réteg számára” nagy (uő.). Az efféle megállapításoknak ellene mond a kortársak, a szemtanúk vallomása. Sós Endre emlékezéseiből megtudjuk, hogy 1931-ben nem csupán egyes versei, hanem főként személye miatt indítottak ellene pert. Szegedi tartózkodása idején a rendőrség szorgosan feljegyezte, hogy gyakran fordult meg „kommunista gyanús” egyének között, szívesen látogatta a Szeged-környéki nyomorgó parasztokat (I. Zárt tárgyalás, Kortárs, 1964. 11. sz.). Vajon véletlen-e, hogy oly következetesen reagál egy-egy verssel a kommunista, baloldali költők mártírhalálára, öngyilkosságára. Tolnai Gábor deríti fel a Csütörtök c. verse mögött rejtőzők kilétét (Csütörtök, Kortárs, 1964. 11. sz.). Ide kell számítanunk továbbá a Farkas Lászlóról, John Love néger költőről, Bálint Gyögyről és Dési Huber Istvánról készült verseket is. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat az 1931–33 táján készült köteteken kívüli verseket sem, amelyekben egyértelműen proletárköltőnek vallotta magát:

Tanítok
és vállalom a harcot is!
költő is vagyok
meg proletár

(Ismétlő vers)

ne félts te semmit,
csak tanuld meg szorosan tartani elvtársad kezét
s öklöd gyakorold!

(Acélkórus)

Ó elvtársak! a prolifelhő seregünk
anyja ma s vezérlő ura a két iker,
sose hagyjon el minket a harci siker,
és taposott sárként dagadjon seregünk!

(Emlékvers)

De világos célzások vannak a harmadik kötet verseiben is: „Most kürt szava számon a szó (és elvtársaimnak hangos indulása!)” *Férfinapló*, 1932. május 5.); „proletáröröm ez, proletárok kiáltsatok: / mindnyájunknak fürdőző, hosszúlábú asszonyt!” (*Férfinapló*, 1932. július 7.) Ezek a részletek tanúsítják, hogy Radnóti – ha nem is volt elméletileg olyan képzett marxista, mint József Attila, – a *szocializmus alapvető célkitűzéseit ismerte és elfogadta*, s ha nem is a párt tagjaként, de legközvetlenebb szövetségeseiként küzdött ezekért a célkitűzésekért. Persze a dialektikus-materializmus gondolatrendszerét nem építette költészetébe, nem használta következetesen a mozgalom terminológiáját, a munkássors nem vált költészetének központi témájává. Nem csupán abból következik ez, hogy nem rendelkezik a józsefattilai mértéknek megfelelő kiforrott és átél' marxista műveltséggel, hanem következik műalkotásának sajátos módszeréből is: a fasizmus megerősödésével – a politikai viszonyokkal adekváтан – feléleszti az *allegorizálás* hagyományát. Lírájában előtérbe lép az elrejtés, a sejtetés funkciója, s mindegyre tökéletesebb, művészibb költemények keretében jut szóhoz.

Amint tudjuk, allegóriának az olyan költeményt nevezzük, amelynek mindvégig kettős értelme van, s általában követelmény, hogy a közvetlen, vagyis a rejtegető, takaré értelme összefüggő legyen. A kifejezendő érzelem, hangulat, fogalom két képsor formájában lép elénk, s mindkettő megtartja önállóságát, a kettősség bizonyos feszültséget eredményez. Felhasználásában azonban az egyes költők között eltérések mutatkoznak. Még a legklasszikusabb allegorizáló, Tompa sem teljesen következetes, néhány versében meg-megszakad a párhuzamosság, csupán allegorikus mozzanatokat alkalmaz.

Radnóti különösen oldottan juttatja szerephez az allegóriát. Számos kétsíkú, kettőshangzatú képet alkalmaz, amelyekhez utólag valamely mögöttes jelentéstartalmat kapcsolhatunk. Néhány versében a Tompához mérhető párhuzamos képszővés is fellelhető: a két ágra bomló gondolatsor, érzelem, hangulat kettős, polifon kivetítéssel jut szóhoz. A politikai események intenzív átélése gyakorta oly nagyfokú Radnótinál, hogy a politikai mondanivalót nem rejti el, hanem nyíltan kapcsolja a tájrajzhoz, természetleíráshoz. Ilyenkor az erősített, bővített, érzékletességet biztosító ábrázolás esz-

közei (metafora, megszemélyesítés stb.) nyomulnak előtérbe. Ebből látszik, hogy nála az allegória nem annyira elrejtegető, óvatoskodó szándék eredménye, hanem a művészi ábrázolás eszköze, létrehozásának célja művészi hatás keltése. Feltétlenül figyelembe kell ezt vennünk, amikor Radnóti küzdelmeit, tusakodását vizsgáljuk.

Verseinek ismerői jól tudják, hogy milyen nagy szerepe van bennük a tájnak, a természet ábrázolásának. Allegorikus funkciójára célozva Koczkás Sándor a következőket írja: „Már a Lábadozó szél”-ből ismerős egy-két verse, amelyben a természet, a társadalmi harc részeseként jelenik meg. – A következő években egyre szervesebben találkozunk verseiben a táj és a politika: a költő politikai állásfoglalásának jelentős részét éppen a természeti képekbe szőten mondja el. Tette ezt kényszerűségből is, a kor kívánta kerülőbeszéd miatt, de tette művészi hajlamból, meggyőződésből is.” (Radnóti Miklós: Versek és műfordítások, Szk. Bp. 1954. Bevezető 13. l.). S valóban, Radnóti harmadik kötetében több olyan verset találunk, amelyben a természet allegorikus szerepe kétségtelen.

Tulajdonképpen már maga a kötet cím is allegória. A benne kifejezett képnek megfelelője egy eszme, az erősödő földalatti mozgalom harci programja. A kötet végig ezért az eszméért viaskodik. Elcsügged, ha a forradalom megvalósulását kélekedni látja. „Szél se fúj itt már” – hirdeti egyik költeményének címe, s nem alaptalanul gondolunk a benne rejlő értelemre. A képet a versben kibontja, részletezi, de mindig sejtjük e részletek igazi hátterét, a pislákoló forradalmat.

*Minden alszik itt, két virág is szotyogva
egymásra hajlik, esőről álmodik lassan
s rotyogva nő:*

Ezután ki is mondja, hogy mit rejteget e tájrajz mögött:

*fizessetek nekem két erős cipőt és
elmegyek Indiába sütni, hol
tehér uccákon reggel a lázadás szalad.*

(Szél se fúj itt már)

Az egyre erősebben készülődő forrongás allegóriáját teremti meg e kötet egy másik tájversével: „Tavasza jósolok itt” – mondja már a cím, s a kép mélyebb jelentésére a vers utalásaiból következtetünk:

*most harcaim ustora duruzsol
ruhám ujjában és készül a téli csatákra!
.....
ó, tavaszra már zöldkontyu
csemetefákat is csemeteszellők agitálnak*

(Tavasza jósolok itt)

1934-től (legforradalmibb kötetébe, az „Újhold”-ba készített verseinek alkotásától kezdve) a fasiszmus Magyarországon is egyre türelmetlenebbül tör hatalomra. Ekkorra a kommunista párt 1930-ban megkezdett offenzívája összeomlott. Ennek következménye, hogy Radnóti allegorikus verseibe most már nem is a forradalom, hanem az egyre határozottabban készülődő háború kitörésének jóslatát burkolja. A következő költeményében ábrázolt vihar, a természet viharát kifejező szerepén túl a

társadalom viharára is utal. A kettős képsor közti tartalmi és hangulati rokonság az allegória alapja. A kettőzött jelentésű képek megfejtéséhez a költő a kulcsot is kezünkbe adja:

villámlás rengeti már s cibálja a szép
kisdedek ágát s mint ők oly vékonyan és
sírva sírdogál most az alvó férfinép;

hogyan álmára fú a szél, forog; dörmög és
fölrriad! s bámul rád, ki ébren üldögélsz
míg szálldos köröttes körbe röpke dörgés,

*mert takaros csata készül itt, a cifra
szél beszél felőle fennen és a felleg;
jó lesz szerelmed teríteni asszonyodra.*

(Vihar előtt.)

Noha az idézett részlet első két szakasza természeti jelenség ábrázolásának tűnik, már bennük is rátalálunk egy-egy olyan képre, amely a természeti jelenség átvitt értelmére hívja fel a figyelmet. A villámlás nem akármilyen, hanem „cibálja a szép kisdedek ágát”; a vihar nem a szokásos, hiszen „sírva sírdogál most az alvó férfinép.” Utolsó strófájában már félreérthetlenné válik az allegorikus jelentésre való utalás: „mert takaros csata készül itt”...; „jó lesz szerelmed teríteni asszonyodra”. A szokásos égháború közeledése nem indokolná a férfiriadalmat.

Allegorikus versei annál művészebbek, minél halványabban érzékelteti a képek áttételes, mélyebb értelmét. Ragyogó példája az ilyen jellegű allegória szövésének a „Táj változással” c. verse. Érdekes tüzetesen megvizsgáljunk:

Zápor marsolt át a gyöngye erdőn,
tükrösre lépte a fák levelét,
négyet villantott még és égi,
enyhe csúcsokon gurult tovább a dörgés.

Csöppekkel mozogott még a táj ott,
szuszogva ivott a papfejú domb;
búvásából röpült föl a madár
és fújatta az édes széllel a tollát.

- . -

De fák mellén ráncolt lassan a bú,
golyás vidék vizét ráncolja így
kotyogva zöldes békabánát
és savanyodott szélben a madár lehull.

Kutyák lábnyoma gyászos paszomány
a vékonyka sáron köröskörül
és lánc, mely csöngve köti össze
fa, madár és szél szipogó ijedelmét;

- . -

*Két csendőr, kiket árnyékuk kísért,
jött a szántáson tollasan által.*

(Táj változással)

Nem is gondolnánk a képek rejtett értelmére, ha nem észlelnénk a versen végighúzódo szándékosan, sőt keresettséggel megvalósított fokozatosságot. A három szerkezeti egységre tagolt tájrajz fokozódó hangulati elkomorulást mutat. Az első egységben a nyári zápor színes, mozgalmas leírását találjuk. A második egység hangulatának elborulása már gyanút ébreszt. Néhány kép kettős értelme valóban kétségtelen: „De fák mellén ráncolt lassan a bú”; „savanvodott szélben a madár lehull.” Még meglepőbb a „gyászos” jelző, a „csörgő lánc” képzetének felötlése. S végül a vers csattanóját képező utolsó szerkezeti egység kétséget kizáróan rátapint a fokozatosan elnehezülő hangulat ábrázolásának okára, a képek háttérébe rejtett mondanivalóra.

E kötetben még egyszer feltűnik az allegória, a „Pontos vers az alkonyatról” c. versben. A vers képei újra olyan gondolatokat palástolnak, amelyekkel *ellenállásra* biztat:

*Híven tüntet két pipacs, nem
bánja, hogy őket látni még,
de büntet is rögtön az ég;
szuronyos szellővel üzen;*

*s mosolyog a szálldosó sötét,
hogy nem törik, csak hajlik a
virág s könnyedén aligha
hagyhajja el piros hitét.*

(Pontos vers az alkonyatról)

A „tüntet”, a „török”, a „hajlik” igék, a „szuronyos szellő”, és a „piros hit” jelzős szerkezetek kétséget kizáróan sugalmazzák, hogy a tájképnek mögöttes jelentése is van.

Alig készült olyan tanulmány, cikk, ismertetés Radnóti költészetéről, amely megfedkezett volna legtökéletesebb allegórikus verséről, a „Törvény”-ről. Valóban feltűnően emelkedik ki a „Járkálj csak, halálraitélt!” kötet morbid hangulatából. Noha a fasizmus ellenes harcra allegórikus álarc mögül biztat, a kötetmenny második fele már határozott politikai állásfoglalásnak minősíthető. Az ötödik versszak képei egytől-egyig kettős értelműek. Itt valóban – a klasszikus allegóriának megfelelően – a kidolgozott képek minden egyes mozzanatának az elrejtett gondolat egy-egy mozzanata felel meg. Így halad végig a költeményen az elnyomás és a forradalom születésének ellentéte, végső kicsengésében azt hirdelve, hogy a fasizmus fagyos tele fölött győzelmet ül a dolgozó nép szabadságának tavasza:

*Az ősz emlékké válik és
szikrázva élesül a szó
mit lomb közt pirosan ejt a szél,*

*szinte fütty már, mi ide ér,
olyan sikoltva ejti el.*

Mert *tagy* készül itt, utána
hull a hó majd s *alákerül*
kegyetlen a földi mozgalom,

de bujdos ott s egy *hajnalon*
az *új lü* kidugja *törét.*

(Törvény)

Mivel a kifejezendő gondolatpárhuzam: a rabság és ennek ellentétpárja, a forradalom érlelődése nem a maguk valóságában, hanem a természetábrázolás leplebe burkolva lépnek elénk, az ábrázolás allegóriára jellemző feszültséget eredményez. A vers olvasója kénytelen a kifejezett képek és a mögöttük settenkedő átvitt értelem közti korreláció felkutatása árán a feszültséget elsimitani. A művelet elvégzése művészi élménnyel kárpótol. A feloldás meglehetősen könnyű, mivel a költő a kifejezendő eszméhez hozzáillő képsort művészi gonddal úgy válogatja, hogy azok tartalom (jelentés) és hangulat vonatkozásában szimmetriát alkotnak. Ez a tartalmi és hangulati megfelelés teszi lehetővé, hogy a rejtély zárjának felnyitásához könnyen kulcsot találunk, csupán arra kell rájönnünk, hogy a rabság megfelelője az ősz és a tél, a szabadulás jelképezője a zord évszakok továtünése, az új élet fakadása. Sőt a költő a világos párhuzam érzékeltetésén is túlmegy, a képek közé iktatott megjegyzésével az összefüggést kutató olvasó segítségére siet: „*hull a hó majd s alákerül kegyetlen a földi mozgalom*”.

Radnóti eclogáinak allegorikus funkciója is közismert. Már maga a keret is allegóriát képez, amelybe a költő gondolatait beleilleszti.

Az eddig elemzett valamennyi allegóriában a természeti képek mögé rejtette a tiltott mondanivalót. A háború utolsó évében még finomabb hangszereléssel álcázza verseinek politikai tartalmát. A „Nylcadik ecloga” az egyetlen költeménye, amelyben bibliai képekre ruházza az allegória funkcióját. A proféta ígérete: „*eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány, / rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.*” – nyilvánvalóan nem túlvilági országra vonatkozik. A német hadigépezet alkonya ugyanis aktualitást ad a vers következő sorainak:

Jöjj hirdetni velem, hogy *már közelit az az óra,*
már születőben az ország. Hogy mi célja az Úrnak, –
kérdém? lásd az az ország. Utrakelünk, *gyere, gyűjtsük*
össze a népet, hozd feleséged s *mess botokat már.*
Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.

(Nylcadik ecloga)

A bibliai képekből szőtt finom hangszerelésű jelképrendszer felszíni jelentése ugyan mit sem árul el a szabadulásvágy szenvedélyes fellobbanásáról, a költői effektivitásról. De ugyanakkor a jelképek mögött rejtőzködő mondanivaló még abban a kétségbeesett helyzetben is a költő reményét közvetítette, sőt arra is utalt, hogy az „új ország” eljöveteleért *tenni is kell valamit.* Kár, hogy a költemény akkor csak Radnóti naplója számára készülhetett, s legfeljebb néhány bizalmas fogolytársa nyerhetett biztatást az allegorikus sorokból!

Kétségtelen, hogy tragikus költészet Radnóti Miklóssé, de egy tragikus korszak küzdelmeit, szenvedéseit hitelesen tolmácsoló költészet derűs színezetű nem lehet.

Mégsem csupán a nála olyannyira indokolt fájdalom megszólaltatója. Nemcsak követi, hanem inkább prófétikusan előre jelzi az eseményeket, ezáltal az ellenállás, a kitartás feladatát sugalmazza, illetőleg reményeket ébreszt. Sohasem jelennek meg lírájában a beilleszkedés és kapituláció motívumai. Bár nem a párt katonájaként küzd, de mindvégig a mozgalom közvetlen, fasisztaellenes célkitűzése miatt, a népfrontpolitika diadaláért. Lefegyverzett mivolta nem biztosíthatott számára a küzdelemben korlátlan lehetőségeket, a rendelkezésére álló eszközökkel azonban mindig élt. Ő is, mint József Attila „Nemet intett folyton a rendre”; s tudta, mit kell a világért tennie, hogy más legyen.

Gonda Zoltán rajza

GONDOLATOK A KRITIKÁRÓL

Somlyó György esszéinek margójára

„Mélto fegyverzetnek igaz költő előtt mindig a levett sisakot éreztem” – írja Somlyó Szabó Lőrincről szólva, meg másutt is. És nem hatástalanul, mert példája szokatlanul gyorsan talált követőkre: a kritika lábbozott fegyverrel tiszteltet *„A költészet évadai”* című gyűjteménye előtt. Ha meggondoljuk, hogy a hivatásos műbírálók kötetit milyen udvarias, olykor kényszeredett elismerés szokta fogadni, még szembeötlőbb ez a siker. Az ember önkéntelenül is azt kérdi, mi a titka? Mi az a varázs, ami olyan egymástól idegen, de egyformán igényes írástudókat, amilyen Rónay György (Kortás, 1964. 162. l.) és B. Nagy László (Kritika, 1963. 4. 53.) egyaránt hódolatra bír? Mi a mértéke, milyen módszere, miféle szempontokkal közelít a műhöz? – Olyan kérdések ezek, amelyek a könyv gerjesztette indulat-hullámok lefutása után is, változatlanul időszerűek.

Régi igazság, hogy bizonyos időkben, bizonyos hibákat el nem követni, alkotásrangú érdem lehet. S ha ráadásul ez az érdem tartósan és következetesen nyilvánul, annak pozitív emberi és szakmai fedezete kell, hogy legyen. Somlyónál mindenesetre így van. A hatást jelző alaposabb kritikák a gyűjteménnyel egybehangzóan tanúskodnak erről. Rónayban például a kontár műbírálók elleni dühöt szabadítja fel, B. Nagy Lászlót pedig eszmélkedő önbírálatra készíti. Hogy Somlyó köteté mennyiben jó alkalom erre, később mi is eldönthetjük. Előbb azonban látnunk kell, mi is az a gyarlóság, amit elkerülnie sikerült s az az adottság, ami erre képessé tette.

Aki próbálta, tudja, milyen nehéz manapság jó esszét írni. Úgy elemezni, hogy a bírálat pontosan jellemezze a művet, őrizze az élmény hamvasságát, érzékeltesse természetét s maga is mű legyen. A mindnyájunkat gátló reflexek között talán az a legbénítóbb, amit *monográfizmusnak* lehetne nevezni. A fejlődés elvének érvényesítését, az összefüggések bemutatását nélkül már-már el sem tudjuk képzelni. A műfajt kárhoztatni oktalanság volna. Poétikai megfontolások mellett remekművek is óvnak ettől. Az a baj, hogy gépiessé vált a módszer s az anyagot már, ha akarjuk se tudjuk csak így csoportosítani: társadalmi háttér, életrajz, mű, a mű visszhangja, aztán tovább ugyanilyen sorrendben a cédulák, amelyek a pálya második szakaszára vonatkoznak. Aki ép mondatokat tud írni és a vonatkozó irodalmat ismeri, e módszer birtokában baj nem érheti.

Még ártalmasabb talán a monográfizmussal ellentétesnek tetsző másik kedvelt metódus, a *széljegyzetelés*. Ennek az a lényege, hogy művelője röpké megjegyzésekben helyesli vagy elveti a mások által kimunkált eredményeket. Az ember sokszor csak ámul az igazságosztó kurta gesztusok magabiztosságán. „Igaz van”, „jól látja” – olvassuk jobb esetben, sok munkával összehordott tanulmányokról az ítéletet. Sőt, szépirói művekről is: „Az író helyesen látja”, a „felvetett probléma valóságos, de nem így, hanem úgy kell megoldani”. Hát ennyit érne a munka, a *felfedezés*? – kérdezheti az író. Érdemes elintézetlen ügyekkel küszködni, *titkokat* feltárni, ha a tudós műbírálók már úgyis ismerték, a helyes megoldást? Félreért, aki azt hiszi, hogy a tömör véleménynyilvánítás ellen vagyok. Az nyugtalanít, hogy ezeket az igazságosztó gesztusokat olykor az alkotómunkának kijáró tisztelet övezi. Emiatt lett elterjedt gyakorlattá a szavazgatás: ki-ki leteszi a voksát oda, ahová meggyőződése, rokon és ellenszenve vagy a konstellációk mérlegelése alapján letenni jónak látja. És itt a meggyőződést azért említem a számitással egy lapon, mert az úgynevezett *„odaállítás”* új érvek nélkül, az anyag szuverén feldolgozása, átértése nélkül, tehát valamilyen gondolati hozzájárulás nélkül, inkább árt, mint használ, mert leszoktat a munkáról, felfedező vállalkozás helyett ügyes helyezkedésre kapat. Sokszor bizony ettől lélektelen, érdektelen és formátlan az írás.

A monográfizmus és a szavazgató széljegyzetelés csak látszatra esnek messze egymástól, valójában közös a gyökerük: a felfedező munka hiánya, az anyag szuverén birtoklásának hiánya s a formáló erő satnyasága. Mert koncepciót lehet mástól is kölcsönözni, sőt a mások eredményeinek egyeztetése révén akár eredetinek tetsző dolgozat is létrejöhet, de igazi *műforma* az értekező prózában sem jöhet létre anélkül az expanszív szellemi erő nélkül, amely a tények sokaságát, a szerteágazó motívumokat egy fontosnak érzett felismerés ujjmutatásai szerint tudja csoportosítani. Enélkül *stílus* sincs, mivelhogy a stílus az írásmű elemeinek egyfajta átszervezettségét jelenti.

Eszerint csak az írjon, aki felfedezni tud, akinek mondanivalója vadonatúj? Ez volna az igazi, de sose volt így, s ez nem is baj. Somlyó György esszéinek sem ártott, hogy szerzőjük felélte a nagyon gazdag Rimbaud-irodalmat s hogy Szabó Lőrincnél sem erőltette a merőben új szempontokat. Hogy írásai így is eleven és szerves alkotásokká sikeredtek, ennek az a fő oka, hogy Somlyó mindig a műelmények révén lelkében kirajzolódó képről vall. Ennek az élményszerű képnek az ígérete s a bizalma saját izlésében képesíti arra, hogy tekintélyes forrásai pórázáról magát eloldva, anyagával úgy bánjon, módszerét és aspektusát úgy válassza meg és úgy váltogassa, ahogyan tárgya természete kívánja. Egyszer közelhajol a műhöz, egy szeletét bontja fel, aztán hátrább lép, a szelet az egészbe illeszkedik s vele és mögötte a háttér, a kor s az irodalom folyamata is feltetszik. Biztonsága és leleményessége csak ritkán hagyja cserben. Olykor – miként Quasimodo, József Attila, Radnóti vagy Vas István esetében – egyetlen vers vagy versrészlet, egy személyes emlék vagy egy fénykép beszédes példájából indul s ezt a motívumot – új elemek beszövése révén – szinte észrevétlenül természetességgel dúsitja, a költői jellem lényegét is sejtetni képes rajzzá. Rimbaud alakjához, hogy a legenda rejtelmességén áthatolhasson, a sokféle értelmezés ütközőpontjain át igyekszik közel jutni. Guillevic portréjában a közvélemény-kutató ívek modorában összeálló adatok lombosodnak, a baráti kapcsolatot szemérmesen leplező s mégis meghitt és színes képpé. S ez a folyamat előttünk megy végbe. Az olvasó úgy figyelhet rá, mint eszményi idegenvezetőre, aki nemcsak ismereteket közvetít, de a maga személyes érdekltségét is megosztja, s azért, hogy a mű igazi lényege, a szépség sokszor rejtett titka is látható, birtokolható legyen.

És ezzel el is értünk a gyűjtemény sikerének talán legfőbb okához: Somlyó akár-kiről írjon is, nem felejt, hogy művészetéről beszél, hogy minden, ami érték, itt csak annyit számít, amennyi esztétikai minőséggé lényegül belőle. Elméletben ma már senki sem vitatja e tétel igazát, de a gyakorlatunk ma is sokszor belefűl az öblös retorikába, mely a költő származásának, nyomorúságának vagy más érdemeinek ecseklésével kíván művei iránt figyelmet ébresztetni. Nemcsak ünnepi méltatásokban vagy nekrológokban, de némely tanulmányokban és bírálatokban is ma már olyan sztereotip hatóeszköz a művektől független érdemek előadása, mint a Kisfaludy-társaságban a honfiúi buzgalom méltatása volt.

Somlyó – sokónk okulására – mellőzi az érdekkeltésnek ezt a módszerét. S teszi ezt anélkül, hogy az alkotások mögött munkáló társadalmi s világnézeti tényezők jelentőségét alábecsülne. Nincs ebben semmi ellentmondás. Egyszerűen arról van szó, hogy Somlyónak a *teljesség* a mértéke. Rimbaud-ban „az irtózatoss erejű fény és hő”, a „szörnyű mennyiségű erő és tudás” nyűgözi, „amit a rövid néhány esztendőbe sűrített koraérett zsenialitás atomrobbantása szabadít fel”. Nerudában az „enciklopédikus egyetemesség”, Aragonban a bőség, a gazdagság, a világban való gyönyörködés képessége ragadja meg. A modernség bonyolult kérdéseiben is e mérték jóvoltából igazodik el. Ezért magától értetődő, ha ő azt mondja, hogy az a modern művész, aki új területeket, új tartalmakat tár fel s a lehető legteljesebben. E mérték alapján tudja megérteni Picasso nagyságát s meggyőzően bírálni a „tisztá” és az absztrakt művészet korlátait. „Az absztrakt művészek legtöbbjének keze alatt – írja Picasso kapcsán – a természet végtelen változatosságú formavilága megfosztatik formájának értelmétől. Picasso kezén a valóság legértelmetlenebb, leg„absztraktabb” tört részei is értelmet nyernek. Az anyag, mihelyt Picasso hozzányúl, szellemmel telítődik és formává nemesül.” Somlyóról nem mondható, hogy direkt absztrakt ellenes vagy, hogy direkt

ellensége a „tisza” költészetnek. Ő szemben áll minden lefokozó, elszegényítő és kirekesztő irányzattal, s ebből a pozícióból bírálja az absztraktokat, a „tisza” költészet híveit s a közéleti líra vulgáris sáfárait. Természetes, hogy olyan elhatározó jellegű indítékok, illetve tartalmak kirekesztése, amilyen a politika, felfogásában szintén csonkításnak minősül. De nem követelmény nála a politikum sem, hanem a lehetőségek forrása, a teljesség feltétele, s érvényesülésének nagy művészi nyereségeit több alkalommal elénk is tárja, amiként egyes életpályák fordulataiban észlelni és jelezni tudja a társadalmi-politikai hanyatlás rontó hatását is. Szabó Lőrinc szemléletének antihumánus vonásait például ezek művészi konzekvenciája felől láttatja. S József Attila nagyságát sem szenvedéseivel méri, hanem e szenvedés közepette: a szörnyűség, a romlás lebírására létrejött emberi-művészi teljesítmény épségével, nagyságával. Azzal, hogy „a nagyobb sötétségből egyre nagyobb fényt csikart ki”.

Mindehhez – jórészt Rónay György és B. Nagy László nyomán s velük egyetértve – hozzátehető még, hogy otthon van az irodalom tájain, amelyekre ablakot nyit. Különösen a modern francia irodalomról szóló esszéi s ezek között is a Rimbaud-ról és Aragonról szólók ejtenek meg az avatottság biztonságával és fölényével. Érzékenysége és elemzőkészsége valóban példás, líraisága vonzó. Személyessége nem vet árnyékot a tárgyra, inkább fokozza a rá irányuló figyelmet. Egyszerre tud lenni hódoló és szuverén, gyengéd és éber, úgy hatódik meg, hogy közben már boncol is. Belefeledkezve tud ámulni egy-egy művön, de mindig felismeri az egyszeriben, a sajátosban a kor újra és újra ismétlődő alapkérdéseit, az egyes alkotásokból kirajzolódó folyamat egészét, pontosabban: a folyamat irányát, fordulópontjait, főleg azokat a mozdulatokat, amelyek a művészet csődje és új lehetőségei közötti határpont tájékán történnek. S végül azt is meg kell erősítenünk, hogy e gyűjtemény egésze valóban egy szép és értékes szolgálat dokumentuma, Benedek Marcell és Gyergyai Albert honosító munkájának érdemes folytatása.

Somlyó esszéinek sikere tehát megszolgált siker. Fogadtatása körül azonban még sincs minden a rendjén. Nem a dicséreteket sokallom, hiszen a *Népszabadság* gloszája vagy Fehér Ferenc vitacikke (Kortárs, 1963. 8. 1247.) után bíráló kedvem igazán megleléghetett volna. A tanulságot keveslem és a következetességet.

Somlyó esszéi ugyanis nemcsak a bennük érvényesülő módszer hatékonysága miatt tanulságosak, de felmerül és választ nyer bennük egy sor olyan kérdés is, amelyek mi az elmúlt évek során jórészt eredménytelenül vitattunk. Felmerül például a lírai realizmus kérdése, méghozzá Rimbaud kapcsán. Aragonról szólva a nagyság egyik feltételeként ő is az emberben való gyönyörködés képességét jelöli meg. Beszél a költészet nemzeti jellegéről, méghozzá József Attila franciaországi népszerűségének okai között. Formaeszmenyét, amely elszórt megjegyzéseiből élénk áll, szintén érdemes lenne líránk új tendenciáival szembevetni. S végül itt a mérték, vagyis az *emberi teljesség igénye*, mely kötetének szinte minden írásában jelen van. Ha mással nem, legalább ezzel szembe kellene néznünk.

Jelentősége valóban ekkora s jogosultsága ennyire evidens? Szerintem igen s a gyűjtemény többi kritikusa szerint is. De hát ha így van, akkor miképpen lehet, hogy ugyanazokban a folyóiratokban lépten-nyomon szembeötlik e mérték tagadása? „Ez a két kötet tiszteletet parancsol, s zárt teljességével (!) megköveteli, hogy ne kívülről kényszerítsük rá a mértékeinket, hanem egy életmű szuverén bensőségű világában keressük” – olvasom legújabbban Goda Gáborról. Azelőtt másról olvashattuk, s ha partnereink még az „adott valóságra is” hivatkoznak a teljességigénnyel szemben, mint *mértékre*, akkor rendszerint abba is hagyjuk a vitát. Ki bolond ilyen jó hangzású tétellel felelni? Pedig ez a tétel sem áll olyan erősen a lábán, amilyen nyomatékkal el szokott hangzani. A valóság ugyanis túlságosan gazdag tartomány s így sokféle igazság mondható el róla. Meg aztán a szembevitással is baj van. Mikor Shakespeare-t először olvastam, bevallom, nem tudtam, hogy az Erzsébet-kori Anglia valóságával kell szembevetnem. Rómára gondoltam, ha Rómáról volt szó és Velencére, ha Velencéről, de hatása ennek ellenére lenyűgöző. S vajon Rimbaud nagyságát a századvégi Franciaország valóságának ismerete szentesíti Somlyó számára,

Nerudáét Dél-Amerika ismerete? – Oktalanság volna tagadni, mennyivel mélyebben és teljesebben táru fel előttünk egy műalkotás szépsége, ha háttérét s összefüggéseit ismerjük, de a hatás elsőrendű oka, a hitelesség záloga a műben rejlik. S ennek teljességét bizony, nem úgy mérjük, hogy előbb tanulmányozzuk a valóságot. Azt is, ahol az író él s azt is, ahol műve játszódik? – Nem! A mérték mindig, mindenki számára készen van s ez nem más, mint az olvasónak az emberről s a világról való tudása. Minél szélesebb, minél mélyebb és pontosabb ez a tudás – beleértve az érzékek és az ösztönök kultúráját is –, annál hitelesebb a mérték. Az aztán már filozófiai közhely, hogy ez a tudás a valóságból ered. De nemcsak az „adott” valóságból, hanem a múlt valóságából is és a művek valóságából is. Természetes, hogy az esztétikai ítélet-alkotásnál a művekből szerzett tudásnak igen nagy a szerepe. A múlt nagy alkotásai nélkül – ahogy József Attila írja – „nemhogy eszménvképünk (ez egyenlő néla is a teljességgel), hanem semmiféle képzetünk, sejtelmünk művészetről nem volna.” És József Attila, mintha csak tudta volna, mennyi baj származhat valamely műeszmény kánonizálásából, eleve útját vágja a szűkítés veszélyének is, amikor így egészíti ki az iméntieket: „A művészi eszménvkép tehát az eddigi műalkotások összessége és soha nem az egyes... Egy művet, ahány oldala van, annyi különböző mű jó oldalával mérjük össze.” Félremaagyarázni persze, ezt a gondolatot is lehetne, de aki jóhiszeműen olvassa, tudja, hogy József Attila nem sok kaptafát ajánl egy kaptafa helyett, hanem kénzetekre, fogalmakra anellál, amelyek sokoldalú s eleven érzékenysékként működhetnek az alkotás megítélésében.

De hát mért kell erről ennyit beszélni, kérdezheti az olvasó, mikor ez magától értetődő? Hiszen mindenki tapasztalhatja, hogy nincsen műélmény, amelynek hatása a másikéval azonos volna. S nemcsak jelleqben, de többnyire jelentőségben is kisebb és nagyobb evik a másiknál, eltekintve azoktól a koncenális alkotásoktól, amelyek már valóban túl vannak azon a fokon, ahol összehasonlítás még lehetséges. Evidens ez minden tanár és diák számára, aki, ha másból nem, a tankönyvek arányvaiból tudja, hogy az igazi költők sem egyformán jelentékenyek. És az írástudók?! Hogy milyen finoman tudják mérni a nagyságrendet, csak az antológia- és lexikonszerkesztők a megmondhatóí!

Sajnos, a műbírálok némelyikéből hiányzik ez a belátás. Túlháladott, iskolás módszernek minősítik a „külső” szempontok érvényesítését, kaptafának a telieség igényét. Bonvolítja a helyzetet, hogy ők is a műre hivatkoznak, mint Goda Gáhor kritikusa. Sainálatos, hogy – talán akarata ellenére – Rónav Gvörv is ezt a relativista esztétikát igazolja, amikor említett bírálatában Somlvó esszéiből konzekvencia-ként annvit von le, hogy Tolsztoj szeretete nem zárhatja ki Kafka szeretetét, hogy „evvűtt kell szeretni mindazokat, bármily különbözők legyenek is egymástól, akik egy-egy nép naav énekének méltó és nemes megszólaltatóí.” Rónav itt a merev vagy-vaqyokban gondolkozó kritikusokkal szemben védi az elfooulatlan elmék szabadságát, s igazal. Mért is ne volna szabad annak, aki képes erre, evvűtt szeretni minden nagy alkotót? – A kérdésnek azonban ezzel csak az a része intéződött el, amelyet csak a korlátolt műbírálok miatt volt érdemes bolygatni. A jelenség sajnos, szimptomatikus. Annak tünete, hogy még a jobbak is szívesebben vívnek azzal, akinek avult és gyatra a feqyverzete s úgye réq leqyözött. (Vagy azzal, aki nem tud visszabeszélni.)

Így maradt aztán érintetlenül Somlvó esszéinek az a fontos tanulsága, hogy a levett sisakkal való közelítés, a foqékonvság, a lelkesedés, a meqértő elmélyedés s a szépség megfejtése nélkülözhetetlen feltétele ugyan a kritikai munkának, de csak egyik feltétele, mert a kritika ítékezés is, hitelének záloga, hogy még az igaz művészek között is jelezni tudja az értékkülönbséget. – S ez a nehéz. Mert az esztétika még hasonlítgathat – enélkül meg sem lehet –, de a kritikusnak lehetőleg hasonlítgatás nélkül, a jellemzésben, a minősítés árnyalataiban kell kifejeznie... Mit is? Igen, legelőbb azt, hogy mennyit ér a mű önmagában, mennyire valósítja meg a maga céljait és lehetőségeit (ezt követeli például Goda kritikusa), de nyomban azt is, hogy mennyit nyom a mű ama bizonyos teljességigény mérlegén.

Somlyó György esszéiből nem hiányzik az ítéletalkotás mozzanata. Látszatra egyformán becsüli Aragont és Füst Milánt, de ha azt is figyeljük, hogy mért becsüli egyiket és mért a másikat, már érzékelhető a mérték működése. Hogy gyűjteménynek ez a tanulsága elsikkadt, abban azért maga a gyűjtemény is hibás. A felvett írások egy része jubileumokra készült ünneplő méltatás, másik része hasonló jellegű, bár elmélyültebb híradás egy-egy mű megjelenéséről vagy bevezető egy-egy jelentékeny alkotás elé. Szinte valamennyinek az a rendeltetése, hogy az érdemet – haladó vagy éppen kommunista írók műveinek – tiszta értékét felmutassa. Somlyó nyilván tudja, hogy nemes valutát hoz s azt is, hogy tárt kapu várja. Nem kell megverekednie senkivel, nem kell sunyitania és ügyeskednie, mint a csempészeknek. Alkati vonásai mellett valószínűleg ebből ered írásainak fesztelensége, előadásának kedélyessége, játékosan, olykor keresetten kilombosított képeinek parádéja. De ebből ered az is, hogy esszéin nem érzik eléggé a közegellenállás, a szellemi erőfeszítés, a kockázat izgalma, mely a maga mértékének és szándékainak markánsabb kidolgozására kényszeríthetné. Mintha nem is volnának dilemmái. Magasabb fokon, de az ismeretterjesztés törvényei szerint, csak a letisztult eredményt nyújtja át. Alig van alkalma a morális készenlét feszültségének, a töprengés, a választás nehéz aktusainak érzékeltetésére. Pedig alkalomadtán vitatkozik is, de érveinek ritkán van irodalmunk égető ügyeire kiható érvénye. Ott igen, ahol az absztrakt művészet problémáiról vagy kritikánk gyarlóságairól beszél, de Illyés esetében például már nincs, mert csupán egyetlen vers, egyetlen részletét érinti – szó szerint érti azt, amiről maga is tudja, hogy metafora – s ellenvetésében maga sem bizonyos.

Igy aztán óhatatlanul azt a benyomást kelti, hogy a hazai élő irodalom legfontosabb kérdéseit elkerüli, hogy nincs is mértéke, hogy a kritikát csak megértésre, tisztelgésre, alázatra buzdítja. A kritikáról írt s különben szép vallomása azzal, hogy elhanyagolja az ítélet-alkotás mozzanatát, szintén erősíti ezt a hiányérzetet. Kétséget ébreszt azokban, akik tudják, hogy a kritika nemcsak a „lelkesedés pedagógiája”, de a *felháborodás művészete* is. – Nem szeretném elvitatni Somlyó elveinek szépségét s tudom, előnytelen terepre szorul, aki vele vívni próbál, hiszen a gyakorlata többször korrigálja elveit, bizonyára még szembeszökőbb volna ez a korrekció, ha Vas Istvánnál kisebb költőkről is írna s ha határozottabban hallatná hangját, érvényesítené mértékét napi vitáinkban. Nem teszi ezt, s így hű maradhat a lelkesedés pedagógiájához, de ezzel példájának érvénye is igen-igen leszűkül. (Pedig legújabb vállalkozásainak tanulsága szerint megvan benne a készség, melynek hiányát itt szóvá tettük.) Mert mit kezdhet az ő példájával az a kritikus, aki ha silány könyvet olvas, ha gyenge filmet lát – méghozzá sorozatosan –, nemcsak a szocialista művészet hitelére gondol, de a szépre éhes emberek megcsalatottságára, az olvasók elvesztegetett idejére s a munkára, mellyel a kidobott pénzt valakinek meg kell termelni.

De más ok is van, amiért B. Nagy László és Rónay György kritikusai eszmélkedését némi értetlenséggel nézem. Ha valaki, B. Nagy László jól tudja, hogy a kritikust, ha az első vonalban áll, mennyi baj érheti, míg nagy ritkán tiszta forráshoz ér. Forráshoz, amelyben érezhető a folyó ígérete. Bizony, jó volna, ha mindig lelkesedni lehetne, de hát az erre érdemes művek nem az égből hullnak, hanem – mint ismeretes – az irodalmi élet eléggé tüskés szövevényéből nőnek ki. A kritikusnak persze, joga van megvárni, amíg kinőnek s azt elemezni és ünnepelni, ami már vitathatatlan, de az is a kritikus dolga volna, hogy benyúljon a bozótba s utat nyisson az igazi tehetségnek. Aki tudja, hogy egy érdemtelen dicséret, egy alaptalan gáncs, a hiteles értékrend megsértése a tehetségnek jobban fáj, mint a nélkülözés, az nem félhet a tövisektől, nem várhat az ünneplő méltatások alkalmaira, annak keresni, választani és ítélnie kell. Méghozzá határozottan, hogy az olvasó is értse. Enélkül hamis volna az irodalmi élet akusztikája s egészségi állapota csak romlana.

Mindez semmit sem von le annak értékéből, amit Somlyó elvégzett, de amit nem végzett el, mért fogjuk rá, hogy mintaszerűen csinálta? Nem hiszem, hogy igényt tartana rá.

ELVEK, TENDENCIÁK, A VALÓSÁG ÉS A MŰVÉSZET
AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN

Hozzászólás Kolta Ferenc cikkéhez

Az ifjúsági irodalommal foglalkozva gyakran fölmerült már bennem a gondolat: vajon nem tévedés, rögeszmés gondolat-e az, amit magamban dédelgetek; nem fölösleges erőfeszítés-e hangot adni ennek minden kínálkozó alkalommal? Igaz lehet-e az, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom nemcsak része az irodalom egészének, hanem homogén, egynemű része, tehát nem szükségképpen másod-, harmad- vagy negyedrangú a felnőtteknek szánt irodalomhoz viszonyítva? Mert ha ez így lenne, akkor valóban kárbaveszett erőlködés kimozdításán fáradozni.

Nem véletlenül, s nem is csak egyéni borúlátásból merülnek föl bennem ezek a gondolatok, s még kevésbé tulajdonítható ez Kolta Ferenc „Epilógus és prolóógus” című, a Jelenkor 1965. januári számában megjelent vitaindító cikke hatásának. Nem, a cikk határozottan és egyértelműen áll ki az ifjúsági irodalom irodalmi rangja, megbecsülése mellett. Éppen azt az utat tapogatja, keresi, amely túllendíthetné a múltban és jelenben is tapasztalható nehézségeken. Úgy tűnik, mintha a gyermek és ifjúsági irodalom *valóban* megkezdene a szárnypróbálgatást. Jómagam ugyan legnagyobb sajnálatomra nem lehettem ott sem a prágai, sem itthon, az Írószövetségben szervezett vitán, de visszhangját, tematikáját és az ezek nyomán kialakulni készülő új helyzetet ismerem.

Azért nevezem óvatosan csak kialakulni készülőnek ezt a helyzetet, mert – mint ahogy Kolta cikke, vagy az elmúlt évben a Kritika c. folyóiratban megjelent Kerékgyártó cikk (Kritika 1964. augusztus), majd Kolta Ferenc hozzászólása (Kritika 1964. november) tanúskodnak – most éppen ott tartunk, hogy valami gyakorlati előrelépésnek, hogy úgy mondjuk, fordulatnak kellene következnie. Hogy milyen fordulatnak? Például olyanak, hogy a Kortárs, az Új Írás, a Kritika, sőt ezek mellett akár valamelyik vidéki folyóirat is úgy döntene, hogy legalább kéthavonként közöl kritikákat gyermek és ifjúsági művekről, teret nyit az eddigi cikkekben fölvetett s az újabbán fölmerülő problémák megvitatásának, s esetleg állandó ifjúsági irodalmi rovatvezetőt is szerződtet. S hányszor merült már föl egy önálló ifjúsági szépirodalmi és kritikai folyóirat gondolata is!...

No, de ezek valóban ismert és reméljük az illetékesekben is élő problémák, s megvalósításuk sem késik már soká. Az is lehet, hogy ezek meghozzák majd az ifjúsági irodalom igazi megbecsülését, de ebben megnyugodni egy kicsit sültgalambvárás lenne. Kolta Ferencnek igaza van, amikor a problémák tisztázását sürgeti, s vállalja az ifjúsági irodalom múltjának, fejlődésének, irodalomtörténeti feltárását. Reméljük, hogy nem marad egyedül, hogy megindul a pezsgés e körül is.

A légkör most kedvező. Valóban fordulatra volna szükség mind esztetikai, mind kritikai, mind irodalomtörténeti vonalon. De remélhetünk-e ilyesmit, mennyire reális ez a reménykedés akkor, amikor újból és újból vissza kell térnünk a látszólag már sokszor megoldott kérdésekhez, még az ifjúsági irodalom rangjának elismertetéséhez is. Mert mit ér a meggyőződés nélküli, pusztán elvont elvi elismerés? Belinszkij, Gorkij, de különösen a Szovjetunióban az 1950-es évek elején lezajlott ifjúsági irodalmi viták óta „elvileg” elismerik szerte a népi demokráciákban, így nálunk is, hogy az ifjúsági irodalom szerves és elidegeníthetetlen része az irodalom egészének, s hogy az ifjúságnak írni nem könnyű, sőt talán nehezebb, mint a felnőtteknek, *de mi van és van-e egyáltalán valami e mögött az elvi elismerés mögött!*... Az ötvenes évek elején nálunk is megindult első föllendülés után lanyhulás következett, s úgy látszik, most kezdetünk újból mindent előről. – Az elvi elismerés mögött ma is kevés a problémák tényleges ismerete, másrészt az elvi kérdések tisztázása az iro-

dalmi élet állandó folyamatától függetlenül nem sokat jelent. Érvényessége is csak fikatív, vagy legalább is megmerevedett, hiszen nem látjuk, milyen változásokon érvényesül, hogyan mélyül el, formálódik, hogyan válik gyakorlattá a valóságban. Ha pedig a köztudatra gondolva elővesszük a köztudat egyik kialakítóját, az Irodalmi Lexikont, abban azt olvashatjuk, hogy az ifjúsági irodalom „a gyermekek, a *komo-lyabb művek* (kiemelés tőlem) befogadására még nem érett fiatalok számára alkotott, ezek igényét kielégítő szépirodalmi művek összefoglaló neve.”

Van tehát min elgondolkodni s megvan minden okunk a kételyekre. – Kétségtelen, hogy az ifjúsági irodalomnak megvannak a maga korlátai. Ha tehát valaki a lehetőségeket, az ábrázolás, a valóság tükrözésének, realitásának fejlettsége szempontjából mérlegeli, feltétlen az ifjúsági irodalom másodrangúsága mellett dönt. Ez a nézőpont azonban erősen sántít. Melyik művészet az, amely az ábrázolás korlátatlanságával dicsekedhet? Minden művészeti ágban vannak korlátai: az irodalomnak, zenének, képzőművészetnek stb. egyaránt, és ezek a korlátok mégsem gyengítik egyiknek sem művészi erejét.

Nem elemezhetjük most ezeket a korlátokat, nem is föltétlen szükséges. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mikor az ifjúsági irodalom korlátairól szólnak, azt az irodalom belül az irodalom egészéhez viszonyítva tesszük. Nem is akarjuk elszakítani az ifjúsági irodalmat az irodalom egészétől. Nyilvánvaló, hogy az ifjúsági irodalomnak ezen belül is megvannak a maga külön sajátosságai, s így korlátai sem az irodalom egészére érvényes korlátok csupán. „Az nem lehet vitás – írja Kolta Ferenc vitaindító tanulmányában –, hogy a fiatal olvasók életkori sajátosságai miatt az általános esztétika követelményeinek némelyike kevésbé érvényesülhet a gyermek és ifjúsági irodalomban (pl. a bonyolultabb lélekábrázolás helyes megvalósításának problémája). A gyermek általában romantikus beállítottságú, de ugyanakkor könyveiből tájékozódni kíván a valóságról. „Érdekes, izgalmas legyen, de igaz” – mondják, ha kérdezzük, milyen legyen a jó könyv. Ez pedig számos problémát vet fel az író számára, amelynek megoldásában hiába fordulna segítségért irodalomtudományunkhoz.”

Az ifjúsági irodalom korlátai tehát főként az életkori sajátosságokban keresendők. Abban, hogy a gyermek és az ifjú élményvilága, élettapasztalata szegényesebb, hézagosabb, mint a felnőtté, már pedig az irodalomművészet csakis a meglévő élményanyagra támaszkodva kelthet újabb élményeket. Vannak tehát bizonyos témakörök is, amelyek távol állanak az ifjúság élményvilágától s a meglévő élményanyagban is sok a rés. Beszélhetünk-e például a 10–12 éves gyermeknek úgy a szerelemről, az igazságról és igazságtalanságról, erényről és bűnről stb., mint a felnőtteknek? Nyilvánvalóan nem, de ezek a korlátok mégsem jelenthetik azt, hogy ez a tény az ifjúsági irodalmat, mint sajátos művészi produktumot, alkotást, eleve másodrendű színpadra szorítaná. Hiszen az egyes műalkotások (bármilyen műalkotásról legyen is szó) egyébként sem a valóság egészét, hanem annak csak egy részét tükrözik. A jelennek, múltnak, jövőnek csak egy-egy pillanatát ragadják meg. (Igaz ez még az olyan, méreteiben is gigantikus műalkotásokra is, mint a Háború és béke, vagy a Thibault család. A megrformált rész azonban, ha igazi művészet, sohasem független az egésztől, s ez így igaz a gyermekirodalomra is.)

Ezzel a kérdéskomplexummal bővebben foglalkozom egy másik, a Kortársban megjelenő tanulmányomban, de annyira alapját, kiindulópontját képezi az ifjúsági irodalom minden problémájának, hogy föltétlen érintenem kellett itt is. Annál is inkább, mert bár Kolta Ferenc cikkében elég tekintélyes részt foglal el a prágai ifjúsági irodalmi konferencián elhangzottak felidézése és elemzése, ezt a problémát így nem érinti. Pedig érdemes rá figyelni. Gergely Márta pl. felszólalásában a következő módon kísérelte meg a sommázást: „A jó gyermekirodalom sohasem csonkította meg a valóságot, még csak nem is egyszerűsítette: az egyszerűség, világosság, a közérthetőség csak az előadásban kötelező” (Köznevelés, 1964. júl. 31.) – Ezzel lényegében egyet is érthetünk, de mint minden sommázás, csak a részletes, elemző előzményekkel, bizonyítékokkal együtt lenne igazán hiteles és meggyőző. A bizonyítás pedig, amit a felszólalás szövegében olvashatunk, egyrészt nem elég konkrét

(inkább személyes élményhez, mint művekhez kapcsolja), másrészt csak nagy általánosságban igaz. Mert olyan magától értetődő-e például az, hogy a jó gyermekirodalom sohasem egyszerűsítette a valóságot? Hiszen nyilvánvaló, hogy a gyermekek és ifjak részére írt könyvekben sok mindenről nem beszélhetünk, vagy másképpen beszélünk, mint a felnőtteknek. Nem azért, mert titkolóznánk, hanem – mint ahogy arról előbb már szóltunk – mivel a gyermeknek még nincs hozzá elég élménye s így képtelen lenne átérezni, megérteni, vagy – s ez már nevelési kérdés, de jogosan fölvethető probléma – testi és szellemi fejlődésére zavarólag hatna. Nem olyan egyszerű kérdés tehát a valóság teljes értékű tükröztetése, illetve irodalmi, művészi ábrázolása az ifjúsági irodalomban.

Nem egészen fogadható el fenti idézetünknek az a része sem, amely szerint „az egyszerűség, a világosság, a közérthetőség csak az előadásban” (előadásmódban) kötelező. – A valóság az, hogy már a témában válogatnunk kell, s a megformálásban is számításba kell venni, hogy gyermekeknek, vagy ifjoknak írunk. A közérthetőség azonban itt is viszonylagos, éppen úgy, mint a felnőtteknek szánt irodalomban. Mi az, ami még közérthető és mi az, ami már nem közérthető a gyermek és ifjú számára? Általános elvet nagyon nehéz lenne megfogalmaznunk. A tapasztalat arra mutat, hogy a közérthetőségre való törekvés könnyen sematikus, stílusában is mesterkéltté teszi a verset, regényt egyaránt. Az ötvenes évek elején, de ma is bőven találhatunk még erre példát. A gyermek természetesen elfordul az ilyen irodalomtól – ha csak mesterségesen rá nem neveljük, el nem rontjuk az ízlését.

Föltehetjük a kérdést, hogy vajon *közérthető*-e Weöres Sándor gyermekversei? Azt, hogy milyen óriási sikere volt a „Bóbita” című gyermekverskötetének, azok is láthatták, akik egyébként nem foglalkoznak gyermekirodalommal. Nézzük meg egyik gyermekversét:

K Á N I K U L A

Szikrázó	Olvadtan
Az égbolt,	A tarló
Aranyfüst a lég,	Hullámszik, remeg,
Elröpül	Domb fölött
Láng-úrben	Utaznak
A tarka vidék.	Izzó gyöngyszemek.

Ragyogó
Kékségben
Sötét pihe száll,
Óriás
Magányban
Egy pacsirta száll.

Tapasztalatból tudom, mennyire megragadja ez a kis vers a gyermekek képzeletét. Értik? Első hallásra vagy olvasásra persze, hogy nem értik, de egy-egy kép máris (vagy mégis) megragad bennük, hiszen ha megkíséreljük képekre bontani, kiderül, hogy többnyire valóban olyan egyszerű, közérthető képekből áll, mint pl.: „Szikrázó / Az égbolt”, vagy „Ragyogó / Kékségben / Sötét pihe száll.”

A képek egymásutánja azonban olyan érzelmeket, képzetársításokat, s szinte zenei hullámszást vált ki, amelyeket a gyermekolvasó saját erejéből képtelen volna megérteni. El kell velük képzelgetni. Lehet? – Városi gyermekekkel, akik kánikulában sohasem voltak még falun, mezőn, akik nem látták a kánikulában izzó tarlót fölötté a ragyogó kék éggel, bizonyosan nehéz. A falusi gyermekekkel azonban ki sem kell mozdulni a négy fal közül, képzeletükkel úgyszólván könnyen kiröppennek. S milyen élvezettel és haszonnal lehet velük ízlelgetni ezeket a képeket, míg végül valóban egyetlen élménnyé olvadnak bennük. (De meg vagyok győződve róla, hogy

a városi gyermekek is megérik a szépségét, legfeljebb szétfolyóbban, álomszerűben.) Egy azonban bizonyos: a vers vulgáris értelemben véve nem közérthető. De csakis vulgáris értelemben véve. Egyébként száz más, gyengébb „közérthető” versnél több nyomot hagy a gyermekben, s képzelő erejének, esztétikai érzékének s az igazi irodalom megszeretetésének hasonlíthatatlanul nagyobb szolgálatot tettünk, ha nem sajnáljuk a fáradságot, hogy meglévő élményeit ezzel gazdagítsuk.

Mert ez maga is az igazi irodalom. Művészi intenzitásában, valóságfeltáró, alkotó erejében sem kisebb izzású vers, mint Weöres más, a felnőtteknek írt versei. Öt-hat évvel ezelőtt a tanító- és óvónőképző intézetek számára az ifjúsági irodalomról írt tankönyvembe is igyekeztem már becsempészni ezt a gondolatot. Sajnos, nem sok gyakorlati eredménnyel, mert hiszen csak a szöveggyűjteményben, mintegy magyarázatként kapott helyet. Hadd idézzem most ezt a kis részt. Úgy hiszem, itt inkább a maga helyén lesz:

„Weöres Sándor *Bóbitá*-ja nagy meglepetés volt a gyermekirodalomban, de ha elővesszük a *Hallgatás tornya* című hatalmas kötetét, akkor megértjük, hogyan is jöttek létre ezek a gyermekversek. A *Hallgatás tornya*-nak ugyanis van egy kis versekből álló ciklusa, a *Magyar etüdök*. Ha ezt olvasni kezdjük, nyomban megüti a fű-

„Három egész napon át
Bujtam erdő vadonát,
Gomba-mezőt, szikla-tetőt bejártam.
Három egész napon át
Faragtam egy furulyát,
Vadrózsából tündérsípöt csináltam.”

S arra gondolunk: hiszen ez gyermekvers is lehetne! És ha kutatunk a *Bóbitá*-ban, a végén *Hat kis vers* főcím alatt *Furulya* címmel szóról szóra rá is találunk. De rátalálunk a *Magyar etüdök* többi kis versére is: *Fut, robog a kicsi kocsi – Tavaszköszöntő – Csupa fehér – Orbán* stb. Weöres Sándort tehát nyilván ez a szerencsés pillanatokban született ciklus vitte el a gyermekversekhez.”

Mindez feleletet adhat az ifjúsági irodalomnak az irodalom egészéhez való viszonya kérdésében is. És ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy bár az ifjúsági irodalomnak megvannak a korlátai, esztétikai, művészi tekintetben, sőt módszerében sem különbözik a felnőtteknek szánt irodalomtól. Nem kell leegyszerűsíteniünk a valóságot, de nagyon kell ismernie az írónak a gyermekeket, a gyermekek, ifjak élményvilágát, vágyait, törekvéseit s a kifejezésben, fantáziában, képalkotási módban megmaradnia az életkori sajátosságok által okozott koriátok között.

Valóban volna itt feladatuk a gyermekpszichológusoknak és más tudományágaknak is, a lényeg azonban mégsem ez. Nem hiszem, hogy az írónak előbb tudóssá, – a gyermekpszichológia, pedagógia stb. doktorává kellene válnia ahhoz, hogy kitűnő ifjúsági regényt, novellát, vagy gyermekverset írjon. Ez a pedagógiával, a neveléssel való összefüggésnek teljes félreértését jelentené. Csak azt jelenti, azt jelentheti szerintem, hogy annyira kell ismernie a gyermeket (a pszichológiai, pedagógiai stb. összefüggéseket is beleértve), ha neki, számára akar írni, mint ahogy pl. a tsz életét, a gyár életét, a falu, a város stb. életét – tehát az igazi valóságot ismernie kell, ha egyáltalán írni akar róluk.

*

A legtöbb vitát, félreértést s valóban a legtöbb ellentmondást tartalmazó probléma kétségkívül éppen az ifjúsági irodalom kapcsolata a pedagógiával.

Tegyük föl előbb általánosságban a kérdést: hibája, bűne-e valamely műnek, – nem csak ifjúsági műnek, hanem bármely művészi alkotásnak – a tendenciózuság? Az, hogy agitál, meg akar győzni valamiről, valamilyen igazságról? Lehet ez az igazság olyan általános jellegű, mint például, hogy az élet szép, érdemes élni,

vagy olyan speciális nevelési célkitűzés, hogy mi az igazi barátság, vagy még speciálisabb és pedagógiai vonatkozásúbb, mint az öregek, idősebbek iránti tisztelet, megbecsülés. Hiszen Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig című regényének már a címében is benne van a pedagógiai igény, pedig nem az ifjúság számára írta. S ki tagadhatná meg ezt az igényt a János vitéztől, az Egri csillagoktól? Ki tagadhatná meg a nevelő sőt oktató szándékot a nagy klasszikus íróktól? Kétkedhetünk-e abban, hogy Dantétól, Shakespeare-től, Balzactól, Tolstojtól kezdve napjainkig a legnagyobbakat éppen az a vágy, indulat űzte, hajtotta, hogy olyan valamit mondjanak az emberiségnek, amely hat rájuk, amely jobbá, szebbé formálja az életet?

S vajon vesztenek-e ezek a művek értékükből, ha kiderül róluk, hogy az ifjúság számára is kiváló olvasmányok, hogy őket is lelkesíti, rájuk is hatnak, őket is nevelik? Vagy talán kevésbé tükrözi a Toldi a valóság, az élet teljességét, mélységét azért, mert az általános iskola 6. osztályában tankönyvi anyag s már előbb, 10–11 éves korukban is élvezettel olvasták a serdülőket? ... Mi hát az oka, hogy az ifjúsági irodalommal kapcsolatban annyian hadakoznak ellene, s hogy sokan ebben keresik az ifjúsági irodalom háttérbe szorításának, lebecsülésének legfőbb okát? Mi az oka, hogy még ma is él ez a szemlélet? Kolta Ferenc említi cikkében, hogy még olyan tudós, az ifjúsági irodalommal foglalkozó professzor is, mint Bamberger, a prágai konferencián tiltakozott az ifjúsági művek minden tendenciózussága ellen, mert szerinte „a külső szempontok szerint alkotó írók csak rossz könyveket írhatnak”, s ezzel – fűzi hozzá Kolta – kimondatlanul is kisebbitette a pedagógiai aspektus tudatos érvényesítésének követelését. Pedig Bamberger professzornak a kijelentését bizonyos szempontból érdemes figyelembe venni. Abban ugyanis, hogy a „*külső szempontok*” nem irányíthatják az író. Ebből azonban nem az következik, hogy hagyjunk figyelmen kívül mindenféle pedagógiai aspektust, hanem az, hogy a pedagógiai aspektus nem maradhat külső szempont. Belső, nagyon is átélt indulatokká kell, hogy váljanak ezek, mielőtt az író alkotásba kezd. Meggyőzni, nevelni, átformálni a gyermeket, ifjút éppen úgy nem lehet külső szempontok alapján, mint a felnőttet. Már pedig a költő, író nemcsak tükrözni szeretné művében a világot, hanem átformálni, megváltoztatni. Az írónak, költőnek vallania kell írásaiban. Lelkének, énjének legizzóbb máglyatűzén kell izzásba hozni szavait, különben hatástalan marad felnőttre, gyermekekre egyaránt.

Sokszor, talán már elcsépelten, sokszor ismételt igazságok ezek, az ifjúsági irodalommal kapcsolatban azonban úgy látszik mégis csak elő kell szednünk, mert... Mert az *ifjúsági irodalom aspektusából új dolgok*.

Miért?

Mert az ifjúsági irodalomnak még nincs meg a története, hiányzik a háttér (legalább is a magyar ifjúsági irodalom esetében ez a helyzet), s Kolta Ferenc tanulmányának (éppen úgy, mint a Kritikában megjelent hozzászólásának) talán ez a legfontosabb tanulsága.

Persze, ezt a hiányzó háttérrel, az ifjúsági irodalom történetének pótlását nem várhatjuk máról holnapra, s az ifjúsági irodalomnak addig is élnie, sőt minél gyorsabban fejlődnie kell. S erre meg is van a lehetőség. Az ifjúsági irodalom története fel fogja tárni és elemezni a fejlődés egyes lépcsőfokait, a fejlődés menetét azonban nagy vonalakban már ismerjük s ez is segíti pl. a pedagógiával való kapcsolatának jobb megvilágítását is. Világossá vált, hogy az ifjúsági irodalomnak a pedagógiával való kapcsolata már a kezdetek kezdetén kialakult, mivel létrehozója a nevelési igény volt, az a felismerés, hogy az irodalom kitűnő nevelő eszköz is. Olyan élmények nyújtására képes, amelyek érzelmi oldalról ragadják meg az olvasót, észrevétlenül formálják a gyermek és ifjú érzelmi világát, szemléletét, s így gondolkodását, cselekedeteit is.

Az ifjúságot pedig mindig előre megformált, kialakított célok, nevelési ideálok, tervek szerint kívánták nevelni. S a neveléstudomány, pedagógia, iskola fejlődésével ezek a célok mind határozottabbakká váltak. Természetes, hogy a pedagógia egyre inkább igényelte a célkitűzéseinek megfelelő irodalmi műveket.

Az ifjúsági irodalom kezdeti fokán a másik tényezőt, az életkori sajátosságokat még nem vették figyelembe. Jőszándékú és lelkes pedagógusok írtak nevelő célú, oktató hangú verseket, tanulságos történeteket, amelyekből azonban nagyrészt hiányzott művészi igény, az élményt nyújtó művészi erő. De akadtak azért már az első időszakban is olyan írások, amelyekben megcsillant itt-ott a művészi szépség.

Sommásan tehát: az ifjúsági irodalom indulásáról bizony nem igen mondhatjuk el, hogy szerves része lett volna az irodalom egészének. Akkor, amikor a magyar irodalom is már Petőfivel, Vörösmarttyal, Eötvössel, Jókaiival stb. dicsekedhetett, az ifjúsági irodalom még a Flóri könyvéénél, Dienes Lajos stb. gyermekversikéinél, gügyögő hangú történetkéknél tartott. Nem változtat ezen az sem, hogy lefordították, illetve átdolgozták az ifjúság számára a Gullivert, a Don Quijotét, vagy hogy Petőfi mégis megírta már a legragyogóbb gyermekverseket (Arany Lacinak, Anyám tyúkjá), vagy hogy Vörösmarty is olyan gyermekverssel gazdagította irodalmunkat, mint a Petike. Ők nem ifjúsági írók voltak. Ezek a versek ugyanazon az úton lettek a gyermekek és ifjak kedvenc olvasmányai, mint a János vitéz, vagy a Toldi, amelyeket nem az ifjúság számára írtak.

Mégis itt, az ő költői programjukban találjuk az ifjúsági irodalmunk bölcsőjét. S nem is az említett művekben elsősorban, hanem abban, hogy felfedezték a népdalt és népmesét. A nép nyelvén a néphez akartak írni. Ez a népi program, népmese és népdal a kiinduló pont. A nép még gyermek – vélte Petőfi – tanítani kell. Úgy, azon a csodálatos zenő szép nyelven, amelyen a népdalok szólnak s olyan gazdag mese-fantáziával, költői romantikával, amelyen a népmesék nyűgözik le és tanítják a mesehallgatókat. Készen álltak a legkitűnőbb példák a népdalokban, népmesékben. Ezeket a nép, gyermekek és felnőttek egyaránt kedvelték. Ezen az alapon nőtt nagygyá Petőfi és Arany költészete, ezen az alapon kellett indulni az igazi ifjúsági irodalomnak is.

És valóban ezen is indult. Nemcsak nálunk, hanem minden népnél. Benedek Elek népmesefeldolgozásai s a népi költészet a forduló pont. Persze, a fordulat nem máról holnapra történt. A líra területén nem jutottak tovább egyelőre Pósa Lajos gyermekverseinél s a széppróza vonalán értéktelen, hazug, szentimentális reakciós áramlat öntötte el a könyvpiacot ifjúsági irodalom címén. (Tutsek Anna Cilike könyvei stb.) Mégis taqadhatatlan, hogy létrejött egy ifjúsági vonal, voltak írók, Pósa Lajos, Benedek Elek, Sebők Zsigmond stb., akik ifjúsági íróknak mondták magukat s akik kiemelkedtek a tehetségtelenek közül. Talán nem is tudjuk ma eléggé értékelni mit jelentett akkor az, hogy Móra Ferenc is az ifjúsági irodalmat, az ifjúság nevelését tekintette fő feladatának, s hogy olyan írók, mint Krúdy Gyula, MórícZ Zsigmond, Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc, Szép Ernő stb. is gyakran érezték ihletet, hogy írjanak az ifjúság számára.

Írtak, mégpedig igenis tendenciózan, oktató és nevelő, tudatosan nevelő szándékkal és ez sohasem vált hátrányára a születő műnek.

Olyan örökség ez, amely nem maradhatott hatástalan a felszabadulás után sem. Persze, nem olyan oktatás ez, mint amit Hegedűs Géza hirdetett meg az 1950-es évek elején egy vitaindító előadásban. Ő akkor azt vallotta, hogy az ifjúsági irodalom legfőbb feladata az ismeretek nyújtása, s hogy az ifjúság számára írt történelmi regényekben is erre kell törekednie az írónak. Szerencsére ezt az elvet ő maga se igen követte az ifjúságnak írt számos történelmi regényében.

Persze, hogy a jó ifjúsági mű oktat is, nevel is, de elsősorban mégis művészet legyen, mert különben semmit sem ér. A nevelés, tanítás tendenciái belső átélésből, költői indulatból fakadnak. Éppen ez adja sajátos nevelő erejét – éppen úgy, mint bármely más irodalmi alkotásnak. Értékét sohasem azon mérjük, mennyi ismeretet tartalmaz, mennyi benne a nevelési tendencia, hanem hogy azok milyen hőfokon, milyen művészi erővel érezhetők a műben. Lehet, hogy így végül leszűkül a pedagógiai, nevelési irányultság elsősorban az életkori sajátosságokra, de ez természetes is. Ezt igazolja az ifjúsági irodalom fejlődésvonala, s ehhez legfőljebb azt tehetjük még hozzá, hogy mindezeknek a tendenciáknak az ifjúsági művekben élesebben, fő-

képpen pedig egyértelműbben kell megmutatkozniuk, mint a felnőtteknek szánt irodalomban.

Mindezekben belül azonban rengeteg a részletprobléma, amelyek egy részére Kolta Ferenc utal is cikkében, nagy részére azonban főképp az egyes művek konkrét elemzése útján felelhetnénk. Meggyőződésemm, hogy sort kell keritenünk rá. Minél előbb, annál jobb. Nemcsak azért, mert sok más országhoz viszonyítva ezen a téren nagy hátrányban vagyunk, hanem elsősorban azért, mert félok, hogy a késlekedésnek egész ifjúsági irodalmunk, sőt felnövekvő ifjúságunk vallaná kárát.

SZÉLJEGYZET

MIKOR MIT HAGYTAK KI AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁBÓL

Vitáztak s ma is vitáznak azon, hogy maga Madách színpadra szánta-e *Az ember tragédiáját*-t vagy csak olvasásra. Vajon színházi technikában járatlan fantáziájával színen is megvalósítható képsorozatot akart-e alkotni, vagy elképzelése merőben írói volt-e és csak rendezők, diszlettervezők, színészek tették-e művét előadásná? Röviden: valahányszor a *Tragédia* előadásán a függöny felgördül, az író szándéka valósul-e meg ezzel, vagy olyan színigazgatói terv, rendezői alkotás jön-e létre, amelyben Madách műve csak az alkalom, a mag, az ötlet szerepét játssza?

Anélkül, hogy e vitába belebocsátkoznánk, most csak egy érdekes adatsorozatot szeretnénk bemutatni.

A rendezők, különösen a fenti kérdés vitatott volta miatt, bel- és külföldön mindig többé-kevésbé szabad kézzel nyúltak a drámai költemény szövegéhez. Volt, aki tisztelte Madách gyér színpadi utasításait, és volt aki Csáki szalmájának tekintette – és nem is csak a színpadi utasításokat, hanem magát a költői szöveget, a szereplők szavait is. Olyan megfontolásokból, hogy a teljes szöveg túl hosszú, eljátszhatatlan, a fák benne eltakarják az erdőt, az író az eredeti formában csak olvasásra szánta, és ha gondolt is a színpadra, bizonyára maga is rövidítve képzelte el művét, tehát – s ez a legbecsületesebb indoklás – éppen Madách szándékát szolgálják, amikor „meghúzzák” a szöveget.

Ezen is sokat lehet vitázni; mi azonban, mielőtt az ígért adatsorozatot (hogy mikor mit hagytak ki *Az ember tragédiájából*) bemutatnók, még azt is felvetjük: általában milyen szempontok határozták meg a rövidítéseket?

Általában két szempont merült fel: a technikai megvalósítás nehézsége és a – politika. Az előbbi sem érdektelen, az utóbbi pedig éles fényben mutatja meg, melyik országban mikor mi volt tabu a Madách által megírt emberiség-önkritikából.

Egyes sorok vagy jelenetek kihagyásáról persze egy cikk keretében nem szólhatunk, elég az is, ha az egész kihagyott színek történetére vetünk pillantást.

1883. szeptember 21-én, amikor Madách drámai költeménye először jelent meg színpadon, kimaradt (illetve csonkán az elsőbe olvadt) a második prágai szín és kimaradt az űr-szín is. Kétségtől mentes technikai célú rövidítések voltak. A kor érzékenységeit Paulay Ede a színeken belüli húzásokkal próbálta kimélni s ilyen húzások szolgálták az előadás tömörítését, gyorsítását is, mégpedig nagymértékben, hiszen az összesen kihagyott 1450 sorból a kihagyott űr-színre és a beolvasztott második prágai színre csak 220 sor esik. Lényegileg ebben a formában játszotta a Nemzeti Színház a *Tragédiát*-t több mint két évtizeden át.

A színek számának politikai célú csökkentése 1892-ben, Bécsben kezdődött, ahol a hamburgi társulat vendégszerepelt az otthonában már bemutatott *Tragédiával*. A június 19-i premieren még az összes színt játszották, de a második előadástól kezdve kihagyták a cenzúra által már úgyszólván felismerhetetlenné csonkított konstantinápolyi színt. Az egyház tekintélyét féltették tőle.

Ugyanaz a cenzura-hatóság még „éberebb” egy hónappal később, amikor Prágában, cseh nyelven kerül színre Madách műve: itt a konstantinápolyi kívül a londoni szint is ki kell hagyni. Ettől a társadalmi rend tekintélyét féltették.

Tovább nő a kihagyott színek száma: egy évvel később Berlinben a *Tragédia* 15 színe közül már 4 marad ki teljesen: az előbbiekhöz ráadásul még az athéni és a második prágai szín is. A rendező állítólag csak tömörebbé, világosabbá akarta tenni a művet: valójában sikerült elködösítenie.

A lengyel nyelvű bemutató 1903. november 14-én Krakkóban, tehát a Monarchia területén zajlott le. A tizenegy év előtti prágai színbeosztáshoz tartották magukat: kimaradt Konstantinápoly és London.

S bár a következő években a budapesti és a prágai Nemzeti Színház is az összes színekkel mutatja be Madách művét, 1908-ban pedig a budapesti népszínházi bemutatón, Hevesi Sándor első *Tragédia*-rendezésével csak az úr-szín maradt ki, technikai okokból – 1914-ben, Zágrábban, a szerbhorvát nyelvű bemutatón megint visszatértek a konstantinápolyi és londoni színekkel megkurtított formához.

És különös, hogy tizenkét évvel később, a pozsonyi szlovák nyelvű bemutatón, tehát immár a polgári Csehszlovákiában, ugyancsak az egyház és a tőke tekintélyét óvó csonkítás – a konstantinápolyi és a londoni szín teljes kihagyása – csökkentette az egyébként kiváló előadás értékét.

Következett a *Tragédia* külföldi színpadtörténetének egyik legnagyobb állomása: a bécsi Burgtheaterben 1934. január 23-án lezajlott bemutató. Láthatóan nem politikai, hanem technikai megfontolások vezették a rendező kezét, amikor a második prágai szint és az úr szint törölte.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Németh Antal kamaraszínpadi *Tragédia*-rendezését, amely nem zsugorítási kísérlet volt, hanem a műnek egy másik dimenzióba, szinte más műfajba való (s tegyük hozzá: sikeres) transzponálása.

1937. október 29-én Párizsban a bábszínházra adaptált szöveg nem tartalmazta a második prágai szint.

Az 1939. évi, szeptemberi berlini bemutató „hiányjegyzéke” elképeszt: a londoni szín után mindjárt a befejező szín következett, tehát kimaradt a falanszter, az úr és a sarkvidék – a teljes utópista jövő. A náci-rendszer akkor, a „villámháború” hurrá-hangulatában magának követelt jogot, sőt monopóliumot a jövő alakítására. Egy évvel később Frankfurtban a rendező szín-beosztása került megvalósításra, s itt már csak az úr-szín maradt ki – technikai okokból. Hasonlóképpen 1943-ban a svájci bemutató alkalmával. Ezek Németh Antal rendezései voltak.

Majd végigéltük a Rákosi-korszakot, amikor Madách hazájában a tizenöt szín közül ki kellett hagyni – mind a tizenötöt, ma azonban elmondhatjuk, hogy a jubileumi felújítás már az azóta lezajlott, szín-kihagyás nélküli Nemzeti Színház-i, sőt egy új szegedi szabadtéri bemutató hagyományaira támaszkodhatik.

A sokfajta, technikai és politikai szempontú kihagyások vázlatos története pedig megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy jobb az író szándékát az íróval és nem az író ellenére szolgálni.

RADÓ GYÖRGY

A DIALOG PÉLDÁJA

Nemrég jelent meg a 100. száma a lengyel dramaturgia, színház- és filmművészet folyóiratának, a Dialognak. Ha jól számolom, a kilencedik évfolyam közepénél tart ez a maga nemében ritka, kiválóan szerkesztett periodikum. Kilencedik éve már, hogy a lengyelek havonta, vastos füzetben közzéteszik a legújabb színműveket — hazaiakat és külföldieket — filmnovellákat, hangjátékokat, a róluk írt kritikákat, színház- és filmesztétikai dolgozatokat. A lengyel színházügy színvonaláról, irigylendő korszerűségéről lapjainkban már nem is egyszer esett szó. Ideje, hogy felhívjuk a figyelmet arra a folyóiraatra, amely sokat fáradozik azon, hogy a korszerű színháznak értő közönséget neveljen.

A folyóirat célját és feladatát a legilletékesebben A. T. (a Dialog főszerkesztője Adam Tarn, a neves esztéta és kritikus) jelöli meg polemizáló cikkében (Dialog. 1964. 8.):

„A Dialog célja voltaképpen az, hogy a színművet ne kizárólag a színpadi előadás nyomán bírálják el. A szerző ne legyen kiszolgáltatva a színházigazgatók kényének-kedvének, ne függjön attól, hogy darabjának bemutatásához a színháznak van-e megfelelő színészgárdája vagy, hogy darabja hozhat-e valamit a rendező konyhájára...

... Ilyen folyóirat természetesen csak szocialista országban keletkezhet és élhet. A kapitalizmusban elképzelhetetlen, hogy egy darabot bemutatása előtt kinyomassanak, ezt a színházigazgatók és színpadi ügynökségek nem tűrnék el. Hányszor hallottam Nyugaton, hogy irigykednek a Dialogra.”

Hozzá kell ehhez tennünk: nem csak Nyugaton. Mi is irigyeljük a lengyeleket, akik néhány hónappal a bemutató után kitűnő fordításban olvashatják Dürrenmatt, Ionesco, Albee, Beckett, Pinter – vagy, hogy más példákat említsek – Bulgakov, Stejn darabjait. A Nagyvilág nálunk e téren sokat tesz, de nem eleget, hiszen a külföld líráját és szépprózáját is be kell mutatnia.

Csak valamivel – de nem sokkal – kedvezőbb hazai szerzőink darabjainak sorsa. Irodalmi folyóirataink elvétele közölnek drámákat, néha filmnovellákat is, de ezek mennyisége eltörpül az egyéb műfajoké mellett. És bemutatásra várva vajon hány olyan darab hever még fiókokban, melyeket szerzőik az előadás reményében nem publikálnak.

Pedig mennyivel ésszerűbb (és gazdaságosabb) lenne, ha e kísérleteket először a nyomtatás próbaútjára terelnénk, s csak ezután – ha itt megállták helyüket – kerülnének színpadra. S megtöhetnénk ugyanezt a filmnovellákkal, TV játékokkal, sőt irodalmunk mostohagyerekével, a hangjátékokkal is.

A következtetés kézenfekvő: ilyen folyóirat nálunk is elkelne. Ha a színházak látogatottságukat féltik tőle, a Rozsdatemetőre utalok, amely siker volt regényként, rádióban, színpadon és az lesz filmen is.

Még egy – félve ejtett – mondat: nem lehetne-e a mi Dialogunkat vidéken szerkeszteni? Az előfeltétel itt is biztosítva van, sőt, ha jól körülnéznénk, még megfelelő emberek is akadhatnának hozzá.

ZIRCZ PÉTER

TISZTELETLEN JEGYZETEK IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÁSUNK NÉHÁNY FOGYATÉKOSSÁGÁRÓL

Az ÉS szokta – sajnos egyre ritkábban – szóvátenni a magyar könyv becsületének védelmében azokat a csak nem csökkenő hibákat, amelyek hol elfűzött példányok, hol rengeteg sajtóhiba, hol a fül naivitásai, hol a kellemetlen elírások formájában rontják a magyar könyvkiadás hitelét. Egyet-mást talán ment a gyors munka, de még több írható a felületesség rovására.

Az alaki hibáknál azonban még súlyosabban esik latba az az értelmetlenség sorozat, amely irodalompolitikai melléfogásként bosszantja az embert, rontja az értelemben vetett hitünket. Ifjúsági könyvkiadásunk sem mentes ezektől. Milyen logikával magyarázható pl., hogy *Cooper Bórharsnya*-története utolsó részének megjelenésére majd két évtizedig kellett várni?

De még gyötrőbben izgatja az ifjúsági irodalom sorsáért aggódókat, hogy minden évben felvetődik – s pusztába kiáltó szó marad pl. egyes nagy ifjúsági írók életműve felülvizsgálásának problémája. Legutóbb *Kolta Ferenc* írta le a Dunántúli Naplóban: „*A kettős évlorduló arra int bennünket, hogy... foglalkozunk végre emberi és írói értékeihez méltó módon Benedek Elek életművével.*”

Hát nem foglalkozunk, se méltó, se méltatlan módon!

Mert az a három kötetnyi válogatás, amely a Magyar mese-mondavilágot kizsigerelte, vagy a *Harismadár* című novella-gyűjtemény önmagában nem méltó *Benedek Elek* hatalmas munkásságához. Hogy mi mindent hozhatna felszínre pl. *Benedek Elek*-életmű s az általa szerkesztett

„Benedek Elek kiskönyvtára” felülvizsgálata, azt egyelőre csak sejtjük. Az ügy megérdemelné, hogy alaposan foglalkozzon vele irodalomtudományunk és könyvkiadásunk.

Benedek Eleken kívül is van azonban egynémely adósságunk. Itt van pl. *Bársony István* vagy *Donászy Ferenc*. *Donászy Ferenc* értékelése pl. kimutatná, hogy a magyar természettudományos irodalom népszerűsítésének a kezdeményezése fűződik nevéhez. Ha ugyanis az egyébként szintén revízióra váró *Bársony István* vadászképeiből igencsak zsugorított válogatás erejéig futotta, miért nem kerül ki legalább *Donászy: Óserdőkön-tengereken*, és *Tengereken innen – tengereken túl* c. kötetéből is egy alapos válogatás? Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy *Donászy* az elsők között volt, aki ezt a témakört: az állatvilág eredeti megfigyelésén, állandó olvasáson alapuló tudást irodalmi formában hasznosította nálunk. Már engedelmet az összevetésért, de ha *Csathó Kálmán: Tavasztól tavaszig* című irodalmi és vadász szempontból sem különösen nivós könyve megjelenhetett – már pedig marxista szemlélettel ugyancsak nem „vándorolható”! – akkor ezekben a természettudományos írásokban haladó, evolucionista szemléletről tanúskodó, a magyar irodalom fejlődésvonalában ilyen tekintetben úttörőnek mondható *Donászy*-írásoknak joguk van a megjelenésre. Két szempontból is: érdekességüknél és haladó hagyományvontuknál fogva. Van ezek közt az írások között sok, amiket *Donászy* maga is „ollózott”, vagyis külföldi szaklapokból vett és dolgozott át, de ezekbe is beleszótta mindenütt, ahol lehetett, a maga tapasztalatait. S van még több írás, amelynek saját élmény, megfigyelés az alapja. Szembe mer szállni a kivándorlással – az idegen földrészt veszélyeire hívja fel a figyelmet, sürgeti a természettudományos irodalom népszerűsítését, legtöbbször eseményesíti, dramatizálja a közölt tudományos anyagot s így érdekessé teszi.

A kutyafáját, ha már egyszer arra is ráfanyalodunk, hogy a könyvéhséget Gerstäcker terjedős regényeinek átdolgozásával elégítsük ki, akkor *Donászyt* miért hagyjuk a véka alatt? Neki is vannak olyan jó indiántörténetei is.

Esetleg – teljes haladó voltában! – visszahozhatnák helyette *Szomaházy Istvánt*, a „*Nagy Szómat*”... Alakítva mindjárt egy szerkesztő bizottságot az „összes művek” előkészítésére... Ha teljes *Jókaink, Eötvösünk, Gárdonyink, Keményünk* úgy sincs, hát legalább „*Szómank*” legyenek...

ZSIKÓ GYULA